

HISTORIKA

Malokarpatský historický občasník

2/2013

OBSAH

4	Vladimír Turčan: <i>Slovanské hradiská v Malých Karpatoch</i>
7	Karol Kantek: <i>K 400. výročiu prijatia Modry do spoločenstva uhorských tavernických miest</i>
14	Michal Duchoň: <i>Súkennícke remeslo v Modre</i>
18	Martin Hrubala: <i>Situácia v meste Svätý Jur po bitke pri Slavkove a podpísaní Bratislavského mieru začiatkom roka 1806</i>
22	Peter Buday: <i>Premeny Pezinského hradu vo svetle prameňov</i>
28	Michal Franko: <i>Malokarpatské kamenice</i>
30	Rastilav Luz: <i>Svätojurská kaplnka Nanebovzatia Panny Márie (Pustý kostolík)</i>
34	Sylvia Hrdlovičová: <i>Pamätník Ľudovíta Štúra na námestí v Modre</i>
38	Agáta Petrakovičová: <i>Dušan Jurkovič a Modra</i>
39	Františka Hlaváčiková: <i>Derviš zo Svätého Jura</i>
40	Danka Kopálová: <i>Vzostupy a pády Ľudovíta Ďureje</i>
42	Július Vavák: <i>J. L. Holuby a unikátny nález treťohorného „slona“ v Pezinku</i>
45	Lucia Burdová: <i>Hmotní svedkovia zaniknutých čias pezinského cechovníctva</i>
48	Miroslava Kišoňová: <i>Malokarpatské múzeum v Pezinku je v novom šate</i>
48	Petra Pospechová: <i>10 rokov Mestského múzea v Pezinku</i>

EDITORIÁL

Vydávanie regionálneho časopisu je vlastne vyústením myšlienky, ktorá predchádzala celému zámeru. Regionalistika zaberá niečím charakteristický geografický priestor. Obyčajne tento pojem napíňa ako topografia, tak aj hospodársko-ekonomické zameranie obyvateľstva v určitej oblasti, v našom prípade v Malokarpatskej oblasti s epicentrom v Pezinku. Tento výber nie je náhodný, ale vôbec by nebolo neopodstatnené, keby sme epicentrum lokalizovali aj do Modry. Lokalizácia je ovplyvnená administratívne, keďže Pezinok spína funkciu zostavovateľa a vydavateľa a zároveň je sídlom Malokarpatského múzea a Mestského múzea s kvalitným potenciálom odborníkov. Stojí za pripomenutie aj skutočnosť, že pojem „regionálny“ nie je termín, ktorého vznik treba datovať niekoľko rokov dozadu. Náš región, ktorý je predmetom záujmu tohto historického časopisu, nevznikol pred pár rokmi. Má tradíciu predchádzajúcich stáročí. Malokarpatský vinohradnícky región má obrovskú silu, ktorá má základ a danosť v samotnej prírode, v jej bohatstve, v demografii obyvateľstva, ktoré je svojou migráciou soľou tohto regiónu. Silná a ojedinelá migrácia obyvateľstva a jej výrobné, spoločenské, ekonomické, ale aj politické a kultúrne vzťahy obohacovali úroveň a dominantné postavenie regiónu aj v historickom kontexte Slovenska.

Aj keď týmto časopisom je založená nová tradícia, neznamená to, že doteraz bola v oblasti historiografie na tomto území doba temna. Vychádzalo množstvo publikácií, monografií, článkov, ktoré obohacujú región o nové poznatky a slúžia ako porovnávací materiál pri ďalších výskumoch v oblasti nových odborných tém.

Z doterajších obsahov Historiky možno konštatovať, že pramenný materiál pre jednotlivé témy si celým priehŕstím autori vyberajú z archívnych materiálov, ako potrebné vitamíny a živiny, čo možno označiť, v niektorých prípadoch, ako zárodočné šero, ale aj ako začínajúci jas. Všetko zdanlivo zabudnuté, avšak popísané, čaká na svojom mieste. V histórii sú korene nášho poznania a treba neustále kráčať cestou objavovania a pre nás musí byť smerodajné si v duchu povedať: „Pováž si to, človeče, než ti život uteče.“ Stojí to za to, venovať pozornosť tomuto kraju, je to kraj nádherný. Má svoje vzácne historické dimenzie.

Pevne verím, že Historika sa stáva obľúbeným časopisom, kde sa budú ako do lievika vlievať práce a poznatky, týkajúce sa všetkých oblastí života.

Zoznam autorov časopisu je ako rodný list, ktorý hovorí o kvalite najvyššieho stupňa, o záruke prác, ktoré sú jeho obsahom. Tento zoznam bude určite rozšírený a doplnený o ďalších odborníkov – špecialistov, ktorí sa budú predbiehať zúčastniť sa na autorstve jednotlivých článkov v nasledujúcich číslach časopisu. Takto bude doplnená mozaika ako v oblasti autorstva, tak i tematikou obsahu. Určite nebudem ďaleko od pravdy, keď uvediem, že zoznam autorov vyvoláva pocit veľkej dynamiky a erupcie budúcich odborných tém, ktoré ďalším bádáním a mravčou prácou historikov vyjdú na povrch a budú poučać nás všetkých o múdrosti predchádzajúcich generácií, ktoré nám odovzdali tento kraj v nádhерnej podobe, ktorú možno porovnať ku kytici rozkvitnutých kvetov v Špálovom obraze.

Časopis je odsúdený na úspech, má vynikajúci potenciál odborníkov v redakcii a už jeho rozbehnutý štýl nasvedčuje tomu, že bude aj naďalej pôsobiť a tešiť čitateľov svojou budúcou noblesou.

PhDr. Ing. Jaroslav Hájiček
riaditeľ SNM Múzeum Červený Kameň

SLOVANSKÉ HRADISKÁ V MALÝCH KARPATOCH

Vladimír Turčan

Malé Karpaty, oddeľujúce Trnavskú tabuľu od Záhoria, tvorili už od praveku nielen geografickú, ale aj strategickú bariéru. Pre tento fakt bývali Malé Karpaty často hraničnou líniou medzi kultúrami či tu sídliačimi kmeňmi. Svoju „pozíciu“ nestratili ani po príchode Slovanov v 5. storočí n. l. Z tohto osídľovacieho procesu nám však chýbajú akékoľvek písomné záznamy (Slovania písmo ešte nepoznali a pre neskoraoantikých autorov bol severokarpatský región predsa len mimo záujmu i dosahu), a tak sme pri rekonštrukcii slovanskej migrácie a následnom zaujatí historickej vlasti odkázaní takmer výlučne na archeologické pramene. Vďaka nim vieme, že na východnom podhorí Malých Karpát sa prví Slovania usadili najneskôr v 6. storočí. Postupne tu vybudovali sieť osád, ktorých obyvateľstvo sa živilo roľníctvom, chovom dobytky, exploataciou živej prírody (zber lesných plodín, rybolov a pod.). V priebehu ďalších dvoch storočí vzrástol počet obyvateľstva a došlo k ich sociálnej a spoločenskej diferenciacii. Postupne sa z kmeňových náčelníkov sformovala slovanská elita. Keďže oblasti, ležiace na juh od Malých Karpát ovládali kočovní Avari, hľadali miestne kniežatá protiváhu k ich tlaku v spojení s Franskou ríšou. Podľa archeologických nálezov nemožno hovoriť len o politickej orientácii na západ, ale aj o kultúrnych kontaktoch. Upevňovanie pozície vládnucich rodov sa však prejavilo nielen v spoločenskom postavení elity, ale aj presunom ich sídiel do vyvýšených polôh, ktoré sa po vybudovaní opevnení stali nielen strediskami moci, ale aj remesiel, obchodu a kultu. Už na prelome 8.-9. storočia vyrástli v Malých Karpatoch dve hradiská: nad Sv. Jurom pri Bratislave v polohe Neštich a nad Smolenicami na kopci zvanom Molpír. V polovici 9. storočia k nim pribudli južne situované hradiská v Bratislavskej bráne na bratislavskom Hradnom vrchu a na Devíne. Tieto výšinné polohy neboli vybrané ná-

hodne, ale pre svoju geograficky výhodnú strategickú polohu. Je zaujímavé, že zhruba v čase, keď vznikli spomenuté hradiská v Bratislavskej bráne, zrejme zanikli opevnenia Neštich a Molpír. Evidentne to muselo súvisieť s novými politickými pomermi, možno so vznikom Veľkej Moravy. Ak by sme totižto hľadali „protiváhu“ oboch hradísk na západnej strane Malých Karpát (t. j. na záhorskej strane), nenašli by sme ich. Rovnaká situácia bola na oboch svahoch Bielych Karpát. Zatiaľ čo pozdĺž východnej línie tohto horstva boli vybudované hradiská v dnešnom Prašníku a v Zemianskom Podhradí, na západných svahoch takéto fortifikácie postavené neboli. Z písomných prameňov vieme, že v sledovanom regióne existovali v prvej tretine 9. storočia dve kniežatstvá: Moravské a Nitrianske. Ako bolo v tom čase zvykom, hranice štátnych útvarov bývali lemované opevnenými bodmi, slúžiacimi nielen k obrane, ale aj kontrole obchodných ciest. Možno teda povedať, že hraničná línia medzi oboma kniežatstvami sa netiahla pozdĺž rieky Moravy, ani po hrebeňoch Karpát, ale po ich východných svahoch. Keďže na jar v roku 833 prepadol moravský knieža Mojmír I. Nitriansko a vyhnať jeho vládcu Pribinu, stratili hradiská Neštich a Molpír svoju pôvodnú hraničnú geopolitickú pozíciu. Zo zachovaných písomných správ vieme, že počas tohto zjednocovacieho procesu bol vyhnaný nitriansky vládca Pribina a tieto udalosti bez pochyb zmenili aj situáciu pod východnými svahmi Malých Karpát. Ako ukázali archeologické výskumy, obidve hradiská boli takmer vysídlené. Aj keď nemožno predpokladať úplné vysťahovanie obyvateľstva, vznikom nového štátu ich úloha sídla elity i vojenská funkcia skončili – ocitli sa vo vnútri novovzniknutého štátneho útvaru Veľkej Moravy. Zhruba v tom istom čase akcelerovalo osídlenie v Bratislavskej bráne, ktorej dominovali novovybudované spomenuté pevnosti na bratislavskom

Z baziliky na Bratislavskom hrade sa zachovali len základy západnej časti

Hradnom kopci a na Devíne. Strategická funkcia Malých Karpát sa tak v nových politických pomeroch presunula k sútoku Moravy s Dunajom. Táto európska veľriecka sa totižto stala južnou hranicou Veľkej Moravy. Netrvalo dlho a Svätopluk pri svojich výbojoch prekročil aj tento tok. To už však mali Neštich s Molpírom svoju slávu pravdepodobne za sebou. Treba ale povedať, že spomenuté fortifikácie nepostavili Slovania na nedotknutých kopcoch. Keďže o ich umiestnení rozhodovali predovšetkým prirodzené polohy lokalít, nachádzali sa tu už pozostatky fortifikačných stavieb z praveku. Slovania ich samozrejme objavili už v dobe svojho príchodu, evidentne im však nevenovali pozornosť, resp. nepochopili ich strategický potenciál. K tomu došlo, ako už bolo uvedené, až koncom 8. storočia, keď sa sformovala slovanská mocenská elita a teda aj potreba centrálnych, chránených sídiel.

Nemožno hovoriť o reťazi štyroch malokarpatských opevnení, ale o dvoch dvojiciach, ktorých dominantné postavenie v regióne sa časovo vylučovalo. Najsevernejšie ležiace malokarpatské hradisko sa nachádza nad dnešnými Smolenicami, na kopci, ktorý nesie neslovanské meno Molpír. Je to jeden z výrazne vybiehajúcich výbežkov horstva s pomerne prudko klesajúcimi svahmi. Osídlený bol už pred 5 000 rokmi. Ako ukázal výskum M. Duška, kopec bol opevnený v dobe halštatskej a neskôr tu sídlili Kelti. Slovania začali staršie rozpadnuté a zarastené drevozemné opevnenia s kameninými prednými stenami využívať od konca 8. storočia. Valy opravili, ale pravdepodobne nepristavali nové. Pôdorysne hradisko predstavovalo zložitý útvar z dvoch nádvorí a najvyššie situovanej akropole. Jednotlivé sekcie hradiska boli prepojené bránami, postavené snáď ešte Keltmi (podľa niektorých bádateľov už v dobe halštatskej). Hoci archeologickým výskumom neboli v pevnosti dosiaľ zistené žiadne obydlia Slovanov, o význame hradiska vo včasnostredovekom období hovorí množstvo unikátnych nálezov. Pre najstaršie obdobie, t. j. posledné desaťročia 8. storočia, sú charakteristické tzv. avarské liate bronzové okrasy opaska, typické pre avarských nomádov. Túto módu však preberali aj Slovania, predovšetkým príslušníci vládnucich rodov. Mimoriadne zaujímavá je predovšetkým faléra s plastickou hlavou psa, alebo skôr leva, slúžiaca zrejme ako ozdoba konského postroja (dnes v súkromnej zbierke). Analogickú ozdobu poznáme z Komárna a z moravských Mikulčíc. Aj ďalšie nálezy, predovšetkým ostrohy, signalizujú prítomnosť slobodnej bojovníckej zložky. K charakteristike regiónu vo včasnom stredoveku prispel aj nález železného meča na juhovýchodnom svahu kopca Záruby. To má nepochybný súvis s elitou sídliacou na Molpíre. V čase budovania uhorského štátu už bolo hradisko opustené. Mohutné valy sú vidieť dodnes, ako svedectvo troch predhistorických období, v ktorých za nimi naplno pulzoval život.

Bronzová faléra s plastickou psu alebo leva z Molpíra

O zhruba 30 km kilometrov južnejšie je situované hradisko v polohe Neštich, ležiace takisto na východnom jazykovitom výbežku Malých Karpát, lemovanom údoliami horských potokov. Výšina bola osídlená už v halštatskej dobe (8.-4. storočie pred n. l.). Z tohto obdobia sa zachovali (a archeologicky preskúmali) základy dvoch pozemných. Po obyvateľoch sa zachovali len črepy hlinených nádob a praslany ako svedectvá tkáčstva. Nemuselo ísť však o sídlo tkáčskej dielne. V halštatskej dobe malo tkanie látok totižto aj kultový význam (pozri povesti starých Grékov) a pri Neštichu nemožno vylúčiť ani takúto úlohu. Nie je jasné, ktoré línie dodnes zachovaných a dobre viditeľných násypov postavili Slovania a ktoré tu stáli už pred nimi. Ako ukázalo geodetické zameranie lokality a jeho počítačové spracovanie, oblúk valov situovaných na severozápadnom okraji areálu nielenže vybočuje zo stredovej osi celého opevneného komplexu natočením na sever, ale je aj nižší. Valy majú užšiu základňu a evidentne obsahujú menšiu kubatúru zeminy. Obrazne povedané, nesú iný „rukopis“. Navyše z tejto plochy absentujú slovanské nálezy – a to možno konštatovať aj po masívnych nájazdoch „detektorákov“. Nehovoriac o tom, že juhovýchodná časť opevnenia je zničená inými valmi, neporovnateľne mohutnejšími a tie možno jednoznačne pripísať Slovanom. Zdá sa teda, že Slovania pri budovaní svojho hradiska nielenže zabrali väčšiu plochu, ale ho aj vysunuli viac k údoliu, takže sa stalo dobre viditeľnou stavebnou dominantou terénu. Celé hradisko má pozdĺžny tvar, s akropolou smerujúcou do krajiny a s rovnako mohutne opevneným podhradím na severozápade. Hlavný vstup do hradiska bol identifikovaný v mieste oblúkovitého výstupku, nasmerovaného na juhovýchod.

Pôdorys hradiska Neštich nad Svätým Jurom

O tom, ako boli slovanské valy konštruované, možno podať svedectvo vďaka výskumom zo 60-tych rokov minulého storočia pod vedením L. Kraskovskej zo Slovenského národného múzea, na ktorú v súčasnosti nadväzuje J. Vavák, archeológ Malokarpatského múzea v Pezinku. Základná konštrukcia pozostávala z dreva. Táto kostra bola vyplnená zeminou, lomovým kameňom a konármi. Výsledkom bola kompaktná konštrukcia, ktorej vonkajšia stena bývala zosilnená nasucho kladenou kamennou stenou. Valy obtáčala mohutná priekopa, zvyšujúca obranný efekt fortifikačnej stavby. Priekopy sú viditeľné aj vo vnútri hradiska. Vznikli zrejme tak, že zeminu na výstavbu valov exploatovali staviteľia z oboch strán dvíhajúceho sa násypu. Táto prekážka musela byť preklenutá drevenými mostíkmi. Na korune valov bola samozrejme umiestnená kolová stena so strieľňami. Archeologické nálezy, podobne ako pri datovaní Molpíru, naznačujú, že príslušníci

elity tu sídlili už od prelomu 8./9. storočia. O ich politickej, etnickej a hospodárskej situácii na hradisku hovorí skutočnosť, že sa tu nachádzajú drobné bronzové šperky avarskeho, t.j. vnútrokarpatského nomádskeho pôvodu, ako aj artefakty západnej, franskej proveniencie. Pre vtedajšie spoločenské pomery je typické, že išlo prevažne o mužský šperk. Z militárii nemožno obísť nález železného strmeňa, podľa tvaru a výzdoby jednoznačne západného pôvodu.

Z vyššie uvedených dôvodov, keď opevnené sídla nad Smolenicami a nad Sv. Jurom postupne strácali na význame, mocenské centrum alebo strategické ťažisko exponovaného regiónu sa prenieslo do Bratislavskej brány. Ako už bolo uvedené, túto zmenu možno dať zrejme do súvisu so vznikom Veľkomoravskej ríše, maximálne so Svätoplukovými výbojmi. Centrálnym hradiskom sa stala pevnosť na bratislavskej Hradnej plošine, kde už predtým vybudoval opevnenie ľud kalendarberskej kultúry. V 1. storočí pred n. l. tu stála akropola keltského oppida s komplexom kamenných budov stavaných antickými technológiami. V 9. storočí dostala plošina aj úlohu kresťanského strediska – vybudovali tu trojlodňovú baziliku.

Pohľad na Devín z južnej strany Dunaja

Literatúra:

- HULÍNEK, D.: Funkčné členenie veľkomoravských opevnených sídlisk na základe ich spoločenského významu a kontinuita ich pretrvávania v 10. storočí (Morava a západné a stredné Slovensko). In: ŠTEFANOVIČOVÁ, T. – HULÍNEK, D. (zost.): Bitka pri Bratislave v roku 907 a jej význam pre vývoj stredného Podunajska. Bratislava 2008, s. 195-252.
- KRASKOVSKÁ, L.: Veľkomoravské hradisko v Jure pri Bratislave (výskumy na hradisku). Sborník SNM 57, História 3, 1963, s. 67-103.
- PLACHÁ, V. - HLAVICOVÁ, J.: Ranostredoveký Devín. Bratislava 2011.
- ŠTEFANOVIČOVÁ, T.: Bratislavský hrad v 9. – 12. storočí. Bratislava 1975.
- TURČAN, V.: Ďalšie slovanské nálezy zo Smoleníc-Molpíra. Zborník SNM 89, Archeológia 5, 1995, s. 75-84.
- TURČAN, V. a kol.: Veľkomoravské hradiská. Bratislava 2012.
- VAVÁK, J.: Najstaršie osídlenie Svätého Jura. In: TURCSÁNY, J. a kol.: Svätý Jur 1209-2009. Svätý Jur 2009, s. 14-25.

Podľa pôdorysnej dispozície ako architektonický vzor poslúžili dalmátske a langobardské kostoly. O tom, že za opevnením žila slovanská elita, svedčí aj obsah hrobov z okolia svätyne (duté tepané gombíky zo vzácnych kovov, typické pre druhú polovicu 9. storočia). Tieto dôležité poznatky boli získané vďaka výskumom prof. T. Štefanovičovej. Druhé hradisko bratislavskej brány sa nachádzalo na Devíne. Výskumy Mestského múzea, realizované V. Plachou, J. Hlavicovou a posledne K. Harmadyovou viedli k objavu rozsiahleho fondu materiálnej kultúry, ale aj obydlí a kresťanského kostola s trojlístkovou apsidou. Bolo síce plošne menšie, ale na strategicky výhodnej polohe, ktorú vraj nevedeli dobyť ani Frankovia. Jeho vojenskú pozíciu znásobovali refúgiá v polohách Na pieskoch a Na lome. Existencia hradiska je zaznamenaná aj vo franských análoch pod názvom Dowina.

Po vzniku uhorského štátu malokarpatské hradiská zanikli. Netrvalo však dlho a buď priamo na tej istej polohe (Bratislavský hrad, Devín) alebo v tesnej blízkosti pôvodných hradísk (Sv. Jur, Smolenice) vznikli stredoveké hrady.

K 400. VÝROČIU PRIJATIA MODRY DO SPOLOČENSTVA UHORSKÝCH TAVERNÍCKYCH MIEST

Karol Kantek

V tomto roku uplynuli presne štyri storočia od chvíle, kedy bola Modra prijatá, už ako plnoprávny člen, medzi taverníckymi mestami. Dosiahnutie tohto postavenia možno z historického hľadiska hodnotiť ako jednu z najvýznamnejších, ak nie aj najvýznamnejšiu, kapitolu modranských dejín. Najväčšia vymoženosť taverníckych miest spočívala v ich privilégiách riadiť sa špecializovaným mestským taverníckym právom, mať vlastný mestský súd s možnosťou v závažných sporoch odvolať sa na tavernícky súd a mať v ňom dokonca priame zastúpenie. Tieto privilégiá spolu s privilégiami slobodného kráľovského mesta, ktoré boli základnou podmienkou získania statusu taverníckeho mesta, predstavovali takú vysokú mieru autonómie, že sa ňou približovali takmer úrovni samostatných mestských republík a aj dnešné mestá o takých slobodách môžu iba snívať. Nezaškodí si pri tejto príležitosti pripomenúť niekoľko zaujímavých súvislostí spojených s touto udalosťou.

V literatúre zaoberajúcej sa dejinami Modry možno nájsť v súvislosti s definitívnym prijatím Modry medzi taverníckymi mestami viacero rozdielnych dátumov (Schreiber – 1613, Dubovský – 1609, Lehotská – 1611, Žudel – 1611, Duchoň – 1611 aj 1613). Správnu odpoveď, podloženú overiteľnými argumentmi, publikovali však už dávnejšie hneď dvaja historici, špecializovaní na históriu uhorského taverníckeho práva, lenže ich poznatky akosi nevošli do modranského povedomia.

Maďarský historik Elemér Mályusz sa problematikou uhorských taverníckych miest zaoberal začiatkom 20. storočia, pričom vychádzal z originálnych zápisníc taverníckeho súdu uložených v budapeštianskych archívoch. V často citovanej, ale u nás menej známej, štúdií Dejiny mešťanstva v Uhorsku uvádza: „Úsilie miest smerovalo k tomu, aby boli prijaté do počtu taverníckych miest; prvé mesto, ktoré v XVII. storočí prosilo o prijatie, bola Modra. Síce obdržala od panovníka privilégiá siedmich miest, ale tavernícky súd ju odmietol prijať, len prisľúbil, že sa procesom jej prijatia bude zaoberať, keď bude vybavených sedem miest a bude na to voľný čas. Už tento prisľub bol významením. Modra obdržala právo vyslať svojich zástupcov na zasadania taverníckeho súdu až v roku 1613, ale iba za určitých podmienok. Nové mesto musí zložiť prísah, zaplatiť určenú finančnú sumu a predložiť kráľovský poisťný list (Assecurationsbrief), že udeľeným hlasovacím právom nebude nikdy škodiť siedmim mestám.“

Toto tvrdenie roku 1613 je možné považovať za hodnoverné, keďže Mályusz prevzal údaj priamo z Protokolu taverníckeho súdneho dvoru a k rovnakému poznatku dospela aj slovenská historička Štefánia Mertanová. Údaj o roku 1613 publikovala v roku 1985 v knihe Ius tavernicale. V tejto súvislosti poukazuje autorka aj na zdĺhavosť procesu prijímania taverníckych miest. Ako príklad uvádza Skalicu, ktorá bola prijata

tá medzi taverníckymi mestami v roku 1577 ako posledná pred prijatím Modry. V jej prípade trval proces prijímania celých 16 rokov.

O zložitých podmienkach prijímania Modry jednak do zoskupenia, ako aj do sudcovského zboru taverníckeho súdu, Mertanová konštatuje: „...jej zaradenie medzi taverníckymi mestami uskutočnilo sa privilégiom Rudolfa II. z 13. 8. 1607. Prvý pokus o realizáciu tohto privilégia zaznamenávame na zasadnutí taverníckeho súdu 28. 10. 1609 predostretím žiadosti dvoma zástupcami mesta o prijatie Modry do sudcovského zboru taverníckeho súdu. Keďže sa nevykonala inartikulácia modranského privilégia v rámci korekcie zákonných článkov na sneme r. 1608, tavernícky súd zamietla žiadosť Modry a povoľuje iba rozhodovanie jej sporov. Na dosiahnutie stanoveného cieľa Matej II. vydáva príkaz taverníkovi Žigmundovi Forgáčovi (Forgach de Ghymes), na základe ktorého tavernícky súd na zasadnutí 1. 2. 1611 ukladá Modre konkrétne podmienky prijatia (zloženie prísahy a úhradu 300 zl. fl.) a iba po ich splnení uskutočnila sa inkorporácia Modry do sudcovského zboru taverníckeho súdu na jeho zasadnutí 22. 3. 1613“.

22. marec 1613 je možné, už bez akýchkoľvek pochybností, považovať za dátum, kedy sa Modra stala taverníckym mestom de jure aj de facto.

Kamenný reliéf z pezenskej brány modranského opevnenia

SÚVISLOSTI A POZADIE ROKU 1613 VONKAJŠIE PREKÁŽKY

Keď Modra definitívne vybojovala pre svoje mesto najvyšší právny status, aký mohlo uhorské sídlo vôbec nadobudnúť, nechali modranskí mešťania z vďaky vyhotoviť a osadiť na novopostavenú pezenskú bránu, smerom ku Viedni, kamen-

ný reliéf s latinským nápisom, ktorý v preklade znie: „Reliéf postavený v roku 1618, za veľkej priazne všemohúceho a najvyššieho Boha, na počesť slávneho a vznešeného Maximiliána II., slávneho a vznešeného Rudolfa II., slávneho a vznešeného cisára a kráľa Mateja, otcov to našich, ako trvalý pamätník na ich dobrotivosť a udelené privilégia.“

Tento nápis mal na večné časy pripomínať všetkým návštevníkom aj domácim obyvateľom otcov mesta, presnejšie povedané otcov, ktorí Modre umožnili byť slobodnou. V roku 1874 bola brána zbúraná a reliéf premiestnený do podchodu radnice, kde sa nachádza dodnes a možno čaká, že sa raz opäťovne ocitne na otvorenom verejnom priestranstve, ako mu to bolo pôvodne určené.

Dôvody, pre ktoré začiatkom 17. storočia vnímali Modrania práve týchto troch panovníkov ako otcov mesta, sú známejšie pri prvých dvoch. Maximilián II. ponechal Modru, v tom čase poddanské mestečko, po vymretí posledného Országa po meči od roku 1569 natrvalo v kráľovskom vlastníctve ako kráľovské slobodné trhové mestečko – königliches Freymarkt – a rozhodol, povedané dnešným slovníkom, že ju už nebude možné viac „privatizovať“ (Modru to stálo 6000 uhorských zlatých a kusisko lesa). Rudolf II. zasa povýšil Modru na slobodné kráľovské mesto výsadnou listinou z 13. augusta 1607 a súčasne ju zaradil medzi mestá tavernícke, pričom určil podmienky, ktoré musí dodatočne splniť, aby zodpovedala tomuto novému postaveniu (Modru to stálo 1 000 zlatých).

Najmenej známe sú okolnosti týkajúce sa Mateja II., ak zoberieme do úvahy fakt, že Ján Juraj Schreiber o ňom uviedol v Popise slobodného kráľovského mesta Modry, v paragrafe 19, že práve Matejom udelené konfirmačné privilégium vo Viedni 10. apríla 1609 tomuto celému „položilo korunu“ (Modru to stálo 300 zlatých). Aké sú vlastne zásluhy Mateja II. a ako súvisia s rokom 1613?

Odpoveď naznačuje vtedajšia zložitá politická situácia v Uhorsku i v celej habsburskej monarchii. V čase, keď Modra plnila Rudolфом II. stanovené podmienky, prebiehala pätnásťročná vojna s Turkami, Bočkajovo povstanie, vyvolané prechmatmi pri rekatolizácii a predovšetkým ostré spory o trón medzi Rudolфом II. a jeho mladším bratom arcivojvodom Matejom. Bratovražedný spor vyvrcholil v roku 1608. V januári zvolal Matej do Prešporku (Bratislavy) snem, na ktorom uhorské a rakúske stavy uzatvorili spolok (konfederáciu), namierený proti Rudolfovi. Vojsko konfederácie sa v máji vydalo na pochod proti Prahe, kde Rudolf II. sídlil. Keďže nedokázal na svoju obranu zozbierať dostatok vojakov, bol donútený kapitulovať a 25. mája uzatvoriť mier. Dňa 19. novembra toho istého roku bol na prešporskom sneme zvolený za nového uhorského palatína Štefan Iľešházi a jeho pričinením sa arciknieža Matej, ako druhý nositeľ tohto mena v poradí, stal novým uhorským kráľom.

Tieto pohnuté udalosti spôsobili, že Modra obdržala písomné vyhotovenie privilégiálnej listiny Rudolfa II. oneskorene, a to až 13. marca 1609, a že sa oneskorili aj nevyhnutné schvaľovania spojené s jej udelením. Modrania sa v nových politických podmienkach vybrali k novozvolenému panovníkovi a požiadali ho o konfirmáciu všetkých svojich dovtedajších privilégií, vrátane toho od Rudolfa II. z roku 1607. Matej ich žiadosť splnil. Nová konfirmačná listina z 10. apríla 1609 ob-

sahovala až jedenásť starších mestských privilégií. Obsažnú listinu predložil kráľovský miestodržiteľ Juraj Turzo 1. novembra 1609 na sneme v Prešporku. Následnou publikáciou jednotlivých výsad bola Modra prijatá do zväzku uhorských slobodných kráľovských miest de facto. Proces zaradenia medzi tavernícke mestá však týmto ešte nebol naplnený. Jeho pokračovanie nám už priblížil úryvok z práce Štefanie Mertanovej. Vďaka Matejovi II. sa Modra stala nielen plnoprávnym slobodným a kráľovským mestom, ale panovník sa osobne a nekompromisne zasadil aj o prijatie Modry medzi tavernícke mestá, aj napriek nesúhlasu časti vplyvnej uhorskej šľachty.

Uvedený spor v Habsburskej rodine, vojna s Turkami a Bočkajovo povstanie, a z nich vyplývajúce následky, neboli jedinou prekážkou Modry na ceste za slobodou. Ďalšie nemej náročné prekážky predstavoval aj postoj šľachty, ktorá nesúhlasila s presunom poddanských miest do kráľovského vlastníctva, ako aj postoj samotných taverníckych miest, ktoré tiež neboli príliš naklonené prijímaniu nových členov. Aj toto všetko, spolu s najrozličnejšími regionálnymi a miestnymi problémami, negatívne ovplyvnilo proces prijatia Modry medzi tavernícke mestá.

VNÚTORNÉ PREKÁŽKY

Z právneho hľadiska je začiatok procesu stanovený jednoznačne listinou Rudolf II. z 13. augusta 1607, v ktorej panovník uviedol a podpisom potvrdil svoje rozhodnutie, aby bola Modra prijatá medzi slobodné kráľovské mestá a zaradená medzi mestá tavernícke, čo ale podmienil povinnosťou modranských mešťanov nielen zachovávať vďačnosť a vernosť kráľovskej korune, ale predovšetkým nutnosťou „čo najskôr ohradiť svoje mesto Modru primeranými hradbami, opevnením a ozdobením vežami a bránami a prispôbením sa ostatným našim kráľovským mestám“ a to všetko „pod ťarchou straty a odňatia nielen tohto, ale aj všetkých výsad a práv“.

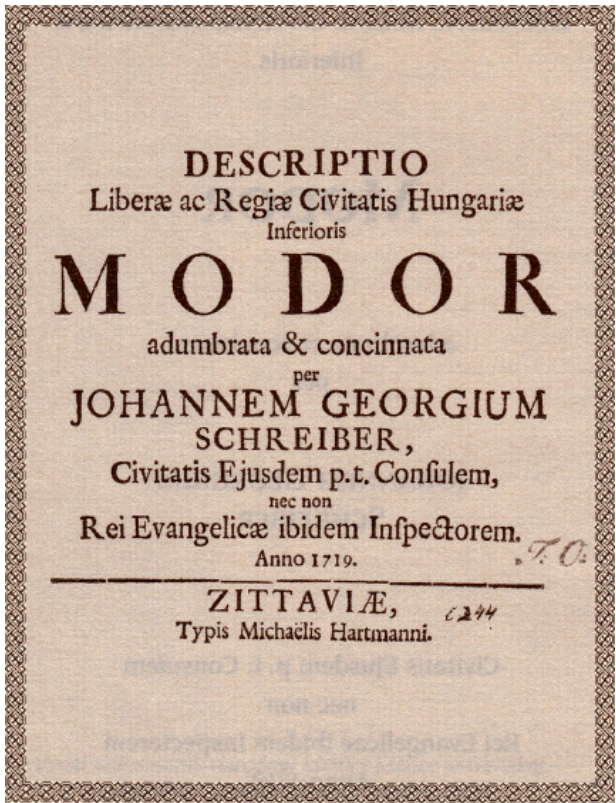
Z uvedenej časti listiny vyplýva, že nešlo o jednorazový akt zavŕšený, naplnený a ukončený panovníkovým podpisom na jej konci. Dosvedčujú to formulácie v podmieňovacom spôsobe a časovo nasmerované do presnejšie neurčenej blízkej budúcnosti. Naviac, táto listina sa dostala do vlastníctva mesta s oneskorením takmer dvoch rokov, takže Modrania sa ňou na začiatku prijímania medzi tavernícke mestá ani nemohli preukazovať, iba sa mohli na ňu odvolávať. Čo všetko musela Modra vykonať, aby ju prijali medzi tavernícke mestá, a prečo sa vlastne o to usilovala?

J. J. Schreiber v tomto smere nič konkrétnejšie neuviedol, iba to naznačil: „Keď Modra odstránila to, čo bolo treba odstrániť a vykonala to, čo podľa ustálených zvyklostí bolo treba vykonať, bola skutočne prijatá a zapísaná do počtu a organizácie taverníckych miest v roku 1613“.

Matej Bel zasa v tejto súvislosti uviedol, že: „Hoci roku 1607 Rudolf II. svojou plnou mocou im (Modre) priznal slobodu kráľovských miest, bolo to predmetom sporu, ako to stojí v dekrétach snemu z r. 1608: „Čo sa týka miest a mestečiek, nepodliehajúcich pod korunu (uhorskú), a ktoré ani nie sú vymenované v kráľovských dekrétach, teda Modra, Pezinok, Svätý Jur a podobné, či teda majú mať miesto a hlas medzi

uhorskými stavmi (statuum et ordinum)? Rozhodne sa o tom po korunovácii panovníka (Rudolfovho nástupcu Mateja II. – pozn.).“

Čo konkrétnejšie znamenalo Schreiberovo tvrdenie, že Modra bola skutočne prijatá a zapísaná do počtu a organizácie taverníckych miest, až keď odstránila to, čo bolo treba odstrániť a vykonala to, čo podľa ustálených zvyklostí bolo treba vykonať, Belovo tvrdenie o urovnaní bližšie nešpecifikovaných sporov, Mályuszova zmienka o problémoch Modry na taverníckom súde a Mertanovou uvedené podmienky prijatia? Pokúsme sa aspoň stručne na tieto otázky odpovedať.

Popis slobodného kráľovského mesta Modra od J. J. Schreibera

Nadobudnutie statusu taverníckeho mesta bolo v prvom rade podmienené získaním privilégií slobodného kráľovského mesta, čím sa dané mesto stalo šľachtickým subjektom, príslušníkom štvrtého zemského stavu, s právom zúčastňovať sa zasadnutí Krajinského snemu s určitým, presne vymedzeným, politickým vplyvom. Na rozdiel od poddanských miest si mohlo slobodne voliť richtára aj farára a disponovať rozličnými vlastnými zákonodarnými právomocami. Z hľadiska jurisdikcie bolo súčasne vyňaté spod právomoci župných a krajinských inštitúcií, v ktorých mala hlavné slovo šľachta. Preto bolo nevyhnutné zaradiť ho do niektorého z právnych systémov, platných pre kráľovské mestá (tavernícky, persónalsky, banský).

Toto všetko sa udialo aj v prípade Modry. Keď v roku 1607 obdržala od panovníka, hoci podmiennečne, privilégiá slobodného kráľovského mesta, bola tým súčasne vyňatá spod župnej jurisdikcie. A to aj napriek nesúhlasu a odporu šľachty a žúp, v ktorých tiež mala hlavné slovo šľachta. Rudolf II. zaradil Modru medzi tavernícke mestá Košice, Prešporok, Trnavu,

Šopron, Bardejov, Prešov a Skalicu, v tom čase najvýznamnejšie uhorské mestá. Lenže ku konečnému cieľu viedla ešte dlhá cesta. Podľa uhorských zákonov bolo všetko potrebné aj potvrdiť a odsúhlasiť v prvom rade uhorským snemom, ale aj ďalšími inštitúciami, pričom o dĺžke trvania tohto procesu schvaľovania nerozhodovala iba meniacia sa politická situácia, ale aj aktuálne podmienky prijímania.

Inštitút taverníckeho práva a súdnictva v Uhorsku mal svoje prvopočiatky v 13. storočí a pretrval až do revolučného roku 1848. Magister tavernicorum regalium, t. j. majster kráľovských taverníkov, bol pôvodne správcom kráľovského pokladu, od konca 14. storočia už predovšetkým najvyšším sudcom taverníckych miest. Tavernícka súdna sústava bola dvojstupňová. Na prvom stupni zastupovali kráľa v súdnych záležitostiach mestské sudy, ktorým predsedali richtári a ako prísediaci volení členovia mestskej rady. Na druhom stupni, ako odvolacia inštancia, rozhodoval taverník. V závažných prípadoch sa účastníci sporu mohli odvolať k samotnému kráľovi. Zásadná, a pre tavernícke mestá mimoriadne významná, reforma sa uskutočnila v 15. storočí. Týkala sa zmeny v obsadzovaní prísediacich členov taverníckeho súdu. Dovtedajších výlučných zástupcov z radov šľachty, pôsobiacej na kráľovskom dvore, postupne nahradili prísediaci zástupcovia taverníckych miest. V praxi to prebiehalo tak, že každé tavernícke mesto vysielalo na jednotlivé zasadania taverníckeho súdu svojich dvoch alebo troch zástupcov. Tým prišlo pri jednotlivých rozhodovaniach súdu k podstatnej zmene pomeru síl v prospech týchto miest.

Portrét Mateja II.

Počas vlády Rudolfa II. sa množili sťažnosti predovšetkým na nerešpektovanie privilégií taverníckych miest a na často nekompetentné zásahy do súdnych právomocí mestských rád zo strany krajinských sudcov a súdnych orgánov. Preto panovník vydal v roku 1602 viaceré upravené artikuly taver-

nického práva. Táto kodifikácia sa priamo dotkla už aj Modry, napríklad tým, že keď viaceré tavernické mestá pripomienkovali Rudolfovu kodifikáciu, tavernický súd radšej rozhodnutie o prijatí Modry odložil. Tejto úprave sa bránila aj uhorská šľachta, pretože v jej záujme bolo potlačovať emancipačné snahy miest. Keďže šľachta z južných oblastí Uhorska obsadených Turkami bola prinútená usadzovať sa v mestách, snažila sa v nich využívať svoje šľachtické privilégia, odlišné od tých mestských, a rovnako sa usilovala aj v tavernických mestách preberať vládu do vlastných rúk. Tento tlak šľachty na kráľovské mestá musel riešiť ešte aj Rudolfov nástupca Matej II.

Za najzávažnejšie vnútorné prekážky pri prijímaní Modry medzi tavernické mestá možno označiť hneď tri problémové okruhy: neschopnosť splácať finančné záväzky, prebiehajúce závažné súdne spory a chýbajúce mestské hradby.

Koronácia Mateja II. v Bratislave

FINANČNÉ ZÁLEŽITOSTI

Hospodárska prosperita Modry spočívala v sledovanom období jednoznačne vo výrobe a predaji vína, v doplnkovom predaji kvalitného dreva z rozsiahlych vlastných lesov a v remeselníckej výrobe predovšetkým modranských súkeníkov, hŕmčiarov, obuvníkov a ďalších špecializovaných remeselníkov. Práve predaj uvedených komodít a výrobkov v časoch protitureckých vojen, najrôznejších povstaní, nepokojov a katastrof, najviac prispieval k ekonomickej prosperite mestečka. Takto nadobúdaný finančný potenciál umožňoval Modranom získavať, resp. kupovať si nové privilégia, a tie zasa spätne podmieňovali väčší hospodársky rast mesta. Získavanie privilégií v Uhorsku totiž priamo záviselo od celkovej politickej situácie v krajine a stavu kráľovskej pokladnice na jednej strane a finančných možností daného sídla na strane druhej. Aj v prípade Modry nové privilégia (samosprávne, mýtné, trhové a pod.) umožňovali a podmieňovali jej väčší hospodársky rozmach, no zároveň boli jednou z hlavných príčin jej zadlžovania sa, a to až v takom rozsahu, že ku koncu 17. storočia sa mesto stalo jedným z najzadlženejších v celom Uhorskom kráľovstve.

Toto tvrdenie platí aj pre samotný rok 1613 a čiastočne to potvrdzujú aj dokumenty uložené v modranskej pobočke štátneho archívu. V zápisnici mestského magistrátu z roku

1613 je uvedených viacero skutočností priamo súvisiacich s týmto stavom: „*Richtár, prísazní a celá obec slobodného kráľovského mesta Modry potvrdzujú, že od cteného pána Tobiasa Klubnicka, nášho patróna, keď sme sa ocitli v núdzi, sme prijali 2 000 zlatých na úroky 120 zl. na dobu 3 rokov. Za druhé, tavernický súd nariadil doplatiť na daniach za rok 1611 dlžobu 2 000 zl., za rok 1609 500 zl., za potvrdenie privilégií 300 zl. Keďže (mesto) ani tie nemalo, požičali sme si aj tie od Tob. Klubnicka za podmienky, že sa splatia k budúcu sviatku sv. Jána Krstiteľa.*“

V ďalšom zachovanom opise listu grófovi Jurajovi Turzovi už Modrania označili vznešeného Tobiasa Klubnicka za svojho agenta v Posoniu, čiže v Bratislave. Takže onen Tobias Klubnick nielen požičal Modre chýbajúce peniaze, potrebné na splatenie starých dlžôb na daniach Uhorskej kráľovskej komore z predchádzajúcich rokov, ako aj novej dlžoby z roku 1612, pričom ani zďaleka nebol jediným veriteľom mesta. Modrania poverili Klubnicka aj tým, aby osobne, ako ich agent, povybavoval v Prešporku príslušnú agendu, súvisiacu s prijatím Modry medzi tavernické mestá, pretože nesplatenie daňových nedoplatkov predstavovalo jeden zo silných argumentov protivníkov prijatia Modry do tohto exkluzívneho spoločenstva uhorských miest. Klubnickovi sa tento problém podarilo vyriešiť nielen pôžičkami, ale aj dohodnutím splátkového kalendára, keďže Modra sa musela zhostiť aj ďalších finančne náročných úloh súvisiacich s výstavbou mestských hradieb, radnice, veže alebo so založením poddanskej osady.

SÚDNE SPORY

Rovnako vážnym problémom, akým bola zadlženosť Modry, bola aj jej zaťaženosť prebiehajúcimi závažnými súdnymi procesmi, pričom tieto súčasne ilustrujú jeden z dôvodov, prečo sa usilovali modranskí mešťania tak vehementne dostať medzi tavernické mestá. Predovšetkým im to malo zaručiť účinnnejšiu obranu voči vonkajším aj vnútorným aktivitám šľachticov. Konkrétne snahy šľachticov o prevzatie dominantného vplyvu v Modre ilustrujú lapidárne hneď štyri závažné súdne procesy. Je príznačné, že v dvoch z nich vystupujú vonkajší protivníci, jej najbližší susedia – Pálfiovci a Štefan Ilešházi a v ďalších dvoch vnútorní, jej vlastní obyvatelia – Vavrinec Zay a Valentín Weber.

KAUZA PÁLFI

Keď Ján Juraj Schreiber, autor už spomenutej knihy, pôsobil na modranskom magistráte ako mestský notár, vlastnoručne zapísal do novozavedenej mestskej knihy Liber mandatorum et aliarum materiarum juridicarum (Kniha mandátov a iných súdných záležitostí) všetkých 41 článkov tavernického práva (jus tavernicale) aj so spätnými zápismi z rokov 1602-1612. Prečo venoval toľko času a úsilia práve tavernickému právu? Odpoveď nám ponúka sám autor vo svojom Popise slobodného kráľovského mesta Modry, v ktorom hneď v prvom paragrafe úvodnej kapitoly pripomína súdny spor medzi rodinou Pálfi a mestom Modra o tri štvrtiny modranských lesov, trvajúci celé jedno storočie. Zásluhou J. J. Schreibera mesto napokon vyhralo. Možno predpokladať, že aj preto, lebo mohlo v tomto háklivom spore, v ktorom bola jej protivníkom jedna z najvplyvnejších uhorských rodín, vystupovať z pozície tavernického mesta. Ak zoberieme do úvahy, že jedna časť sporu

o modranské lesy siahala do roku 1610, je zrejmé, že spor negatívne ovplyvnil aj proces prijímania Modry medzi tavernické mestá.

KAUZA ILEŠHÁZI

Významná osobnosť uhorských dejín druhej polovice 16. a začiatku 17. storočia Štefan Ilešházi bol prvým uhorským protestantským palatínom, čo bola po kráľovi druhá najvýznamnejšia štátna funkcia. Pred rokom 1613 o ňom možno povedať, že bol vlastníkom susedného pezinského a svätajurského panstva, rovnako aj zemepánom Čaníkoviec, dediny priamo susediacej s Modrou. Ostrý vzájomný spor vznikol v roku 1594, keď Čaníkovčania rúbali stromy v hore modranského chotára. Ilešházi, ktorý si robil neoprávnený nárok na dotýčný les, zažaloval Modru na Uhorskej komore i u panovníka, pretože počas konfliktu bolo niekoľko jeho poddaných zranených a dvaja prišli dokonca o život. Súdny proces sa ťahal viacero rokov a definitívne ho ukončila až Ilešháziho smrť v roku 1609. V tejto súvislosti nemožno obísť ani okolnosti Bočkajovho povstania z roku 1604, v ktorom sa Štefan Ilešházi pridal na stranu povstalcov. Osobne sa zúčastnil na mierových rokovaníach vo Viedni 23. júna 1606, ktoré toto povstanie ukončili. Nielenže nepriznával Modranom právo vyslať poslancov na krajinský snem, ale i do samotného textu mierovej zmluvy z 23. júna nechal zaradiť vetu o tom, že Modra, Sv. Jur a Pezinok sú iba mestečkami (oppidami). Takýto negatívny postoj významného uhorského magnáta a štátnika zohral svoju úlohu v predĺžení prijímania Modry medzi tavernické mestá.

KAUZA ZAY

V priebehu 16. storočia sa v dôsledku obsadenia južných častí Uhorska Turkami začalo v Modre usadzovať alebo skupovať domy a pôdu čoraz viac šľachticov – Aponiovci, Pangrácovci, Andaházyovci... Pred rokom 1610 nadobudol v Modre rozsiahly majetok aj šľachtic Vavrinec Zay. Vystaval si kúriu, kúpil štyri vinice, polia, lúky, záhradu aj les. V roku 1610 ho panovník za udatnosť v bojoch proti Turkom oslobodil od platenia všetkých meštianskych bremien, od platenia daní, mimoriadnych poplatkov a ako odmenu povolil jemu aj jeho potomkom užívať všetky práva uhorských šľachticov. Toto povolilo u modranských mešťanov veľké pohoršenie, pretože v čase, keď sa Modra stala slobodným kráľovským mestom, mal každý modranský mešťan presne vymedzené svoje práva i povinnosti. Prípád Zaya občania vnímali ako popretie mestskej slobôd, čo malo za následok nepokoje, násilnosti, ba i krviprelievania. Zay si svoje šľachtické privilégia bránil aj tak, podobne ako Valentín Weber, že sa obklopil nespokojenými ľuďmi, ktorí mali voči mestu rôzne podlžnosti a priamo začal útočiť proti mestskej rade. Spor však netrval dlho, Zay sa napokon s mestskou radou zmieril a po roku 1631 Modru opustil.

KAUZA WEBER

Kauza Weber versus modranský magistrát predstavovala najkonfliktnejšiu a najnáročnejšiu vnútornú prekážku, pretože Webera možno právom vnímať ako prototyp občana účelovo zneužívajúceho verejné funkcie a postavenie na vlast-

ný prospech a obohacovanie sa. V čase vrcholenia kauzy ju modranský magistrát považoval za tak závažnú, že sa obrátil 21. apríla 1610 priamo na Mateja II. s prosbou o vypočutie, či už na audiencii u neho alebo v uhorskej kancelárii (Incliti consilij Hungarici), aby mohol objasniť jej podstatu ako aj postupovať v súlade s privilégiom a právom. Ako jeden zo závažných argumentov použil magistrát poukázanie na možnosť, že z Weberovej kauzy „by mohli vyplynúť absurdné dôsledky, keby sa stala príkladom (precedensom). Magistráty by potom stratili právo zakročiť voči svojim nižšie postaveným poddaným. To by dovedlo k rozvratu nielen verejného poriadku (v meste), ale v celom štáte a privodilo by to veľké škody“. Súčasne žiadali panovníka, aby taverník Žigmund Forgáč nekonal proti jej právam, keďže v spore s V. Weberom nechcel dovoliť zasadať jej delegátom na tavernickom súde, čím porušil kráľovské práva. Podrobnejšie sa históriou tejto kauzy zaoberala už Darina Lehotská v Dejinách Modry a Michal Duchoň v štúdii Spor mesta Modra so zemanom Valentínom Weberom. Pre jej priblíženie použijeme z oboch skrátený výber.

V roku 1602 nechal Weber vyrúbať bez povolenia v modranskom lese viac než 200 stromov a odviezť do Gocnódu, dnešnej Jarnej, miestnej časti Cífera. Keď mu to člen mestskej rady spolu s richtárom vyčítali, na jedného vystrelil a druhého zbil do krvi. Takéto násilnícke správanie a postupy charakterizovali Webera až do smrti. Lenže Weberovo protiprávne konanie sa netýkalo iba modranského mestského lesa. Jeho prečiny boli oveľa závažnejšie a smerovali k ovládnutiu samotného mestského magistrátu a k úsiliu diktovať mestu svoje vlastné zákony. Paradoxom je, že spočiatku pôsobil vo viacerých funkciách, vrátane richtárstva, a osobne sa angažoval aj za povýšenie Modry na slobodné kráľovské mesto. Popri tom si všetkými prostriedkami paralelne zveľaďoval svoj súkromný majetok. Predovšetkým na úkor spoluobčanov a mesta. Repertoár Weberových prečinov bol neobyčajne široký. Spoluobčanov obral súdnymi spormi o najrôznejší majetok - mlyn, dom, vinice, hotové peniaze, nepohrdol ani šindľami určenými na stavbu kostola. Ovládal techniky defraudácie, manipulácie, konfiškácie, krádeže alebo zhabania cudzieho majetku, vo zvyku mal aj nezaplatiť za dodaný tovar či vykonané práce. Najzávažnejšie zločiny však vykonal v postavení verejného činiteľa pri poškodzovaní mestského majetku a pri zneužívaní nadobudnutých funkcií. V roku 1605 využil či skôr zneužil prítomnosť Bočkajových povstalcov v meste a pridal sa na ich stranu. Sám vyraboval majetok niekoľkých spoluobčanov, ktorí opustili mesto, mestskú radu vyhlásil za zosadenú, zo svojich prívržencov vytvoril nový magistrát. Možno predpokladať aj jeho aktívnu spoluúčasť na podpálení radnice a poškodení viacerých mestských privilégií hajdúchmi, pretože mesto mu neskôr právom vyčítalo stratu mestských protokolov, dôležitých listín a dokumentov, keďže niektoré z nich, napr. sirotské protokoly a knihy dlžôb, mal skryté doma. Weber svojim správaním spolu s Bočkajovými hajdúchmi závažne ohrozil fungovanie mesta. Vlastne tento krízový stav podnietil, ba aj donútil modranský magistrát, aby vyslaní zástupcovia mesta o tom všetkom informovali v Prahe samotného panovníka Rudolfa II., aby ho pri tej príležitosti požiadali aj o potvrdenie zničených výsad a súčasne sa pokúsili získať status slobodného kráľovského mesta, ktorý by ich pred takýmto správaním chránil.

Udelením privilégií 13. augusta 1607 sa problémy s Weberom neskončili. O rok neskôr mestská rada po rozsiahlom

vyšetrovaní spísala všetky jeho priestupky do 45 bodov a následne mu nechala skonfiškovať celý majetok. Lenže Weber sa začal úporne brániť. Ako šľachtic mohol využívať okrem významných rodinných kontaktov a značného imania aj šľachtické procesné právo, pričom jeho právnicki šikovne využívali kompetenčné rozpory medzi krajinským a taverníckym súdom. Ochrancom Webera sa na začiatku stal sám palatín Štefan Ilešházi. Spor pokračoval aj v roku 1609, kedy už bol do neho zainteresovaný okrem taverníka Žigmunda Forgáča aj panovník Matej II. Weberovi právnicki označovali za vinníka celú modranskú obec (Gemein) a snažili sa, aby bola kauza vyňatá z kompetencie taverníckeho súdu. V júni 1609 sa pokúsila vyriešiť celú záležitosť priamo v Modre komisia, ktorej predsedal bratislavský župan Štefan Pálfi. Jej rokovanie nebolo úspešné a obe strany pokračovali v písaní ďalších žiadostí, protestov a návrhov priamo na kráľovský dvor. Úspešnejší boli Weberovi právnicki. Matej II. vydal 6. septembra 1609 mandát, ktorý oznámil Modre prostredníctvom taverníkovho sekretára Jána Draškoviča, že vo veci sporu s Weberom sa nemôžu delegáti Modry zúčastniť taverníckeho súdu, lebo sa nedá postupovať proti platnému právnemu poriadku, keďže na minulom sneme nebolo odsúhlasené ich prijatie. Modranský magistrát zareagoval na tento mandát s už spomenutou žiadosťou z 21. apríla 1610. Weber opäť nezaháľal. Na kongregácii Prešporskej stolice si nechal vyhotoviť svedectvo, podľa ktorého boli Modrania lúpežníkmi a Modra nie mesto, ale iba mestečko (oppidum) a bola obvinená zo vzdoru proti kráľovskému nariadeniu. Na Weberovu stranu sa postavila aj uhorská miestodržiteľská rada. Svoje stanovisko zmiernila až potom, čo v prospech mesta zasiahol taverník Žigmund Forgáč. Lenže ani on nedokázal vyriešiť situáciu, pretože miestodržiteľská rada vyňala kauzu spod kompetencie taverníckeho súdu. Týmto Weber zvíťazil. V prvej polovici roku 1610 sa vrátil do Modry a musela mu byť odovzdaná časť zhabaného majetku. Ani to ešte nebol koniec kauzy. V roku 1612 zorganizoval počas volieb do mestských orgánov vzburu časti mešťanov proti riadne zvolenému magistrátu. Vzbúrencov nahováral, aby zničili existujúce mestské privilégia a vrátili mesto do stavu, v akom bolo pred povýšením na slobodné kráľovské mesto, pretože vraj vtedajšie práva boli lepšie.

Prípád sa opätovne ocitol na taverníckom súde a taverník Ján Draškovič nabádal mestskú radu a richtára na mierny trest pre povstalcov a Webera, ako pôvodcu vzbury, žiadal zbaviť meštianskych práv. K tomu už nedošlo. Koncom roku 1612 alebo začiatkom roku 1613 Weber zomrel a všetko sa tak ukončilo samo od seba.

MODRANSKÉ HRADBY

Približne od 7. storočia p. n. l. až do začiatku 14. storočia n. l. využívali rôzne komunity žijúce na území dnešnej Modry opevnenú horskú lokalitu Zámčisko v severnej časti katastra a možno predpokladať, že v južnej časti im poskytoval úkryt pred nepriateľom močaristý šúr. Refugiálne hradisko Zámčisko bolo využívané v 9. a 10. storočí obyvateľmi veľkomoravskej osady (osád), ktorú v istom zmysle možno považovať za priamu predchodkyňu Modry. Najneskôr začiatkom 14. storočia stratilo Zámčisko svoj ochranný význam a obrana obyvateľov sa presunula priamo už do rozvíjajúcej sa Modry.

Za hlavný obranný objekt možno až do konca 16. storočia považovať farský kostol sv. Jána Krstiteľa v starom meste,

Altstadte, opevnený kamenným múrom s viacerými vežami. Zaujímavé tvrdenie, prevzaté od M. Bela, uvádza J. M. Korabinský. V časoch, keď sa na obranu používali šípy a oštepý, existovala v Modre stará bašta – Bollwerk. O tejto bašte sa zatiaľ nevie nič bližšie. V súvislosti s mestskými hradbami sa ešte uvádza, že mesto bolo obohnané nielen múrmi, ale aj valom.

Bez primeraných masívnych hradieb sa žiadne uhorské mesto nemohlo stať slobodným kráľovským mestom. Aj preto Rudolf II. podmienil povýšenie Modry finančne aj materiálne náročným vybudovaním chýbajúcich mestských hradieb. Jeden z hlavných problémov súvisiacich s ich výstavbou pomáha priblížiť *Krátka správa a podanie Jána (Johannes) de la Mothe, cisárskeho stavebného komisára, ako bude opevnené mesto Modra*. Obsah tohto listu potvrdzuje aj záznam v zápisnici modranského magistrátu z 11. apríla 1613 o tom, že mestská rada Modry na základe plánov vojenského inžiniera Jána De la Mothe začala s výstavbou opevnenia, ktoré bolo dokončené v roku 1646.

Správa cisárskeho stavebného komisára obsahuje zásadné informácie týkajúce sa modranských hradieb. J. de la Mothe bol vyslaný do Modry s poverením preskúmať a vyhodnotiť terén mesta z vojensko-obranného hľadiska a na základe toho posúdiť projekt hradieb tak, aby efektívne spĺňali obranné funkcie predovšetkým proti strelám z diel a pušiek. Až po odobrení tohto posudku dostala Modra povolenie začať s výstavbou hradieb, preto od roku 1610 do roku 1613 mohli prebiehať iba prípravné práce – práce na projekte, vytýčenie stavebnej plochy pre hradby, lámanie kameňa v okolitých kameňolomoch, dovoz stavebného materiálu vrátane stavebného dreva do mesta, sanácia priestorov určených pre hradby a pod.

Toto svedectvo je mimoriadne cenné ešte aj z ďalšieho dôvodu. Dokresľuje strategický aj medzinárodný význam modranských hradieb, pretože prostredníctvom osoby J. De la Mothe ich možno zaradiť v plnej miere do systému uhorskej protitureckej obrannej sústavy, ktorej budovanie bolo v 16. a 17. storočí výsostnou záležitosťou habsburskej ríše a kedy práve Uhorské kráľovstvo zohrávalo v Európe, s vojenskou a finančnou podporou rakúskych dedičných zemí, úlohu „*ochranej bašty kresťanstva*“.

Preto sa v Uhorsku od druhej polovice 16. storočia budoval obranný systém, pozostávajúci z približne 120 pohraničných pevností, ktorý dokázal 150 rokov chrániť obyvateľstvo pred tureckými dobyvateľmi a tým aj pred preniknutím islamu do strednej a západnej Európy.

Súčasnou tohto systému sa v priebehu 16. a 17. storočia postupne stali aj malokarpatské slobodné kráľovské mestá Modra, Pezinok a Svätý Jur. Spoločne s Bratislavou/Prešporikom a Trnavou vytvorila táto západoslovenská Pentapolitana dôležitú protitureckú obrannú reťaz, tvorenú hradbami jednotlivých miest, zo severu spevnenú masívom Malokarpatského pohoria. Jej hlavná strategická úloha spočívala okrem ochrany životov obyvateľov a kontroly prechodov cez pohorie Malých Karpát v zabránení alebo aspoň sťažení postupu tureckých, prípadne povstaleckých vojsk smerom na Viedeň a Moravu. V tejto súvislosti možno pripomenúť, že priame turecké nebezpečenstvo pocítila Modra viackrát. J. J. Schreiber zaznamenal, že turecké tlupy spustošili kostol sv. Jána Krs-

Časť modranských hradieb

titeľa dávno pred bočkajovskými nepokojmi a 3. septembra 1663 turecký oddiel síce obišiel modranské hradby, ale prepadol a vypálil neopevnenú novozaloženú poddanskú osadu Kráľovú. Vybudovaním mestských hradieb bola odstránená aj posledná zámienka, pre ktorú mohol ktokoľvek politicky vplyvný v Uhorskom kráľovstve namietat proti Modre, že nie je mestom.

ZÁVER

Čas a osud vyriešili mnohé zo zdanlivo neriešiteľných problémov súvisiacich s prijatím Modry do zväzku taverníckych miest. Efektívna právnická a finančná výpomoc Tobiasa Klubnicka, ukončenie súdnych sporov smrťou Štefana Ilešháziho aj Valentína Webera, schválenie projektu hradieb Johanne-

som de la Mothem a ich výstavba – to sú len vybrané časti z udalostí veľkého roku 1613, ktoré umožnili dosiahnuť Modre vytúžený cieľ – stať sa naozaj slobodným, kráľovským a taverníckym mestom. Následky procesov spojených s rokom 1613 pociťujeme prostredníctvom modranských architektonických pamiatok súvisiacich s týmto obdobím ešte aj dnes. Práve ony dodávajú mestu jedinečnú príťažlivú podobu. Spolu s vencom hradieb sú nielen svedectvom premeny neslobodného vinohradníckeho mestečka na slobodné a kráľovské tavernícke mesto, ale sú aj zhmotneným symbolom cieľavedomosti a obetavosti niekdajších obyvateľov Modry. Preto si nezaškodí z času na čas pripomenúť spolu s Elemérom Mályuszom historickú skutočnosť, že Modra, rovnako ako všetky mestá, ktoré sa od začiatku 17. storočia stali slobodnými mestami: „museli si toto vyznamenanie zaslúžiť prostredníctvom veľkej práce a ťažkých obetí“.

Pramene a literatúra:

- Ministerstvo vnútra SR, Štátny archív v Bratislave, pobočka Modra, Magistrát mesta Modry, Acta varia, škatuľa 140.
- DUCHOŇ, M.: Spor mesta Modra so zemanom V. Weberom, In: Kriminalita, bezpečnosť a súdnictvo v minulosti miest a obcí na Slovensku. Zborník z rovnomennej konferencie. Bratislava 2007.
- DUCHOŇ, M.: Povýšenie Modry na slobodné kráľovské mesto. Modra 2007.
- KORABINSKY, J. M. Geographisch-Historisches und Produkten Lexikon. Pressburg 1786.
- LEHOTSKÁ, D.: Dejiny Modry 1158-1958. Bratislava 1961.
- MÁLLYUSZ, E.: Geschichte des Bürgertums in Ungarn. In: Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte. Jg. XX (1927-1928).
- MERTANOVÁ, Š.: Ius tavernicale. Bratislava 1985.
- PÁLFFY, G.: Die Türkenabwehr in Ungarn im 16. und 17. Jahrhundert – ein Forschungsdesiderat.
- SCHREIBER, J. J.: Descripti liberae ac regiae civitatis Hungariae Inferioris Modor. Zittaviae 1719. Slovenský preklad DUBOVSKÝ, J.: Popis slobodného kráľovského mesta Modry v dolnom Uhorsku načrtnutý a usporiadaný Jánom Jurajom Schreiberom. Žitava 1719.
- Foto: Archív autora, Wikipedia.

SÚKENNÍCKE REMESLO V MODRE

Michal Duchoň

Popri historickom význame modranského vinohradníctva sa niekedy zabúda na to, že v minulosti patrila Modra medzi najvýznamnejšie remeselnícke strediská celej krajiny. Počtom dielni bola tretím najdôležitejším mestom v Bratislavskej stolici (po Bratislave a Trnave) a predstihla tak mnohé iné staršie slobodné kráľovské mestá na Slovensku. Najrozvinutejším remeslom v Modre bolo práve súkenníctvo. Spolu s Pezinkom a Skalicom patrila medzi najdôležitejšie strediská výroby jemného súkna na celom Slovensku. Začiatkom 18. storočia výroba v týchto troch mestách dosahovala 40 % celkovej výroby súkna v celom Uhorsku.

Súkno patrilo v minulosti medzi dôležité látky, využívané nielen na výrobu odevov určených na bežné či sviatočné nosenie, ale aj výrobu vojenských uniforiem. Vyrábalo sa z ovčej vlny. Ostrihaná vlna sa česala, získalo sa tak z nej vlákno, z ktorého sa tkala látka. Tá sa spevnila procesom zvaným valchovanie a nakoniec zafarbila. Pracovný proces, pri ktorom súkno vznikalo, sa odrážal v cene látky, ktorá nebola nízka. Vôbec, v minulosti boli akékoľvek látky drahé, a preto sa tak často opakovane používal starý odev či sa šaty (aj po mŕtvych) prešivali. Jednou z vymožeností dnešnej doby je relatívna cenová dostupnosť látok a tým aj odevov, síce často na úkor kvality, avšak neschopnosť zaobstarať si adekvátny odev, sa pre drvivú väčšinu dnešnej populácie stala minulosťou. Súkna sa samozrejme rozlišovali podľa kvality vlasu a ucelenosti tkaniny na hrubšie a jemné. Najjemnejšie súkna sa vyrábali v minulosti v dnešnom Belgicku a Holandsku (tzv. flámske). Nesúviselo to len s technológiou výroby, ale aj s kvalitou západoeurópskych plemien oviec. Naše domáce, tzv. uhorské, ovce mali hrubšiu vlnu, a aj preto sa v minulosti na luxusný odev aj do Modry dovážalo cudzozemské veľmi jemné súkno.

Obr. 1 Príprava vlny

Samotné súkno prechádzalo pri výrobe procesom valchovania, t.j. zmäkčenia práním a máčaním vo vode s prímiesou mydla a tzv. valchárskej hlinky, a následným plstnatením tkaniny, ktorá sa dosahovala tlčením stupami. Stupy boli veľké dubové trámy, ktoré v upravených otvoroch padali na látku zloženú v korytách. Najstarší proces valchovania prebiehal v kadiach a remeselník ho vykonával vo svojej dielni, neskôr sa zriadili valchy poháňané mlynským kolesom.

Súčasnou finálnou spracovaním súkna bolo jeho farbenie. V čase najväčšej slávy modranského súkenníctva pôsobil v Modre majster farbiar, ktorý mával aj tovariša. Farbiari na území Slovenska boli vzácní odborníci a organizovali sa vo viedenskom farbiarskom cechu. V rámci Uhorska v ňom boli organizovaní remeselníci až z Prešova. V 18. storočí boli významní farbiari už aj v Bratislave a sem si chodili dávať farbiť súkno aj modranskí remeselníci. Farba látok odrážala určité módné zvyklosti, ktoré sa zaužívali na našom území v období 16. až 18. storočia. Tzv. uhorský typ odevu bol farebnejší (žltá, červená, zelená) a najčastejšie si ho obliekali predstavitelia šľachty. Nemecký odev (tmavomodrý, čierny) bol skôr obľúbený u protestantských mešťanov. Farbenie prebiehalo tak, že sa tkanina vyvára v farbiacom roztoku. Červená farba (resp. pigment) sa získavala z rastliny zvanej požit farbiarsky, žltá zo šafránu a modrá z farbovníka obyčajného (známeho aj ako boryt). Čierna sa získavala z dubienok alebo zo stromu kampeškovníka obyčajného, pôvodom z Ameriky. Na modrú farbu sa od 16. storočia používalo aj indigo. Niektoré z týchto rastlín sa na tieto účely pestovali aj v okolí Modry, botanici z 19. storočia (napr. L. Holuby) ich už skôr popisujú ako voľne rastúcu burinu (napr. boryt) na poliach a pri cestách. Cudzokrajné pigmenty, ktoré v Európe distribuovali napríklad Benáťania, sa do Modry dovážali cez Viedeň.

Obr. 2 Farbiar

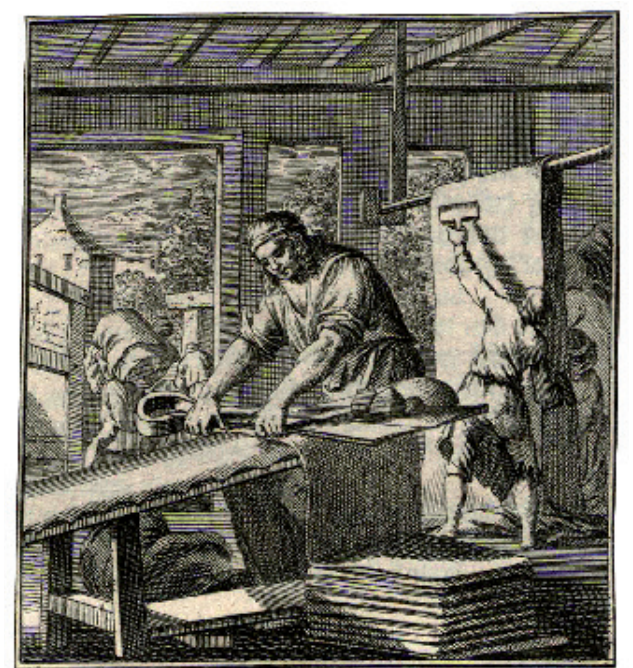
Obr. 3 Pohľad do súkenníckej dielne

Hotovú látku opracovali špecializovaní remeselníci, tzv. postrihači súkna. Na tento účel sa používali veľké nožnice (vyše 70 cm dlhé), ktoré sa jednou stranou na látku zaťažili a skracovali sa tak nerovnosti a vystupujúce vlákna na látke. Čím jemnejšie toto skrútenie bolo, tým kvalitnejšia a drahšia bola aj samotná látka.

Aj modranskí postrihači súkna mali svoj vlastný cech. Bol organizovaný podľa štatútov bratislavského cechu z roku 1593, ktoré platili aj pre remeselníkov Pezinka, Modry, Šopronu, Kőszegu a Neusiedlu. Aj keď mali bratislavské štatúty platiť pre celé Uhorsko, v samotnom meste sa tomuto remeslu veľmi nedarilo a už v 17. storočí boli dôležitejšie štatúty, ktoré si vyhotovili modranskí a skalickí postrihači (1658), ako najväčší profesionáli v tomto remesle. Tie nakoniec potvrdil v roku 1714 aj panovník a riadili sa nimi aj bratislavskí a šopronskí remeselníci. Aj keď počet majstrov tohto cechu nikdy nebol vysoký (kvôli ich špecializácii), aj tak napr. v Modre v roku 1828 pracovali 4 majstri, čo bol rovnaký počet ako v Trnave.

Odkiaľ sa získavala surovina na výrobu súkna - ovčia vlna? Predovšetkým, aby sa znížovali náklady, kupovala sa v blízkosti Modry. Dnes je to už takmer nepredstaviteľné, ale na miestach, kde sú v dnešnej dobe polia, bývali v minulosti obrovské pasienky, kde sa prehánali stáda oviec. Najmä na Záhorí a v oblasti okolo Žitného ostrova sa všetka pôda, ktorá nebola vhodná na pestovanie obilia, využívala ako pasienok a spásali ju okrem dobytku najmä ovce, ktoré sa chovali hlavne pre vlnu. Modranskí majstri ju kupovali vo veľkom, napríklad v roku 1655 sa súkenníci Ondrej Engler, Michal Graf, Matej a Eliaš Schreiberovci a Pavel Richter zaviazali, že prevezmú od správcu panstva Gajary všetku zimnú a letnú vlnu.

Od konca 18. storočia sa na západnom Slovensku začali chovať ovce ešte vo väčšej miere ako predtým. Predovšetkým sa najmä bohatí aristokrati, ako napr. Esterházi, orientovali na španielske plemeno Merino, ktoré dávalo vynikajúcu kvalitnú vlnu. Takéto ovce sa pásli napr. aj v dnešnom Bernolákove. Modranskí súkenníci z nich ale veľký ošoh nemali.

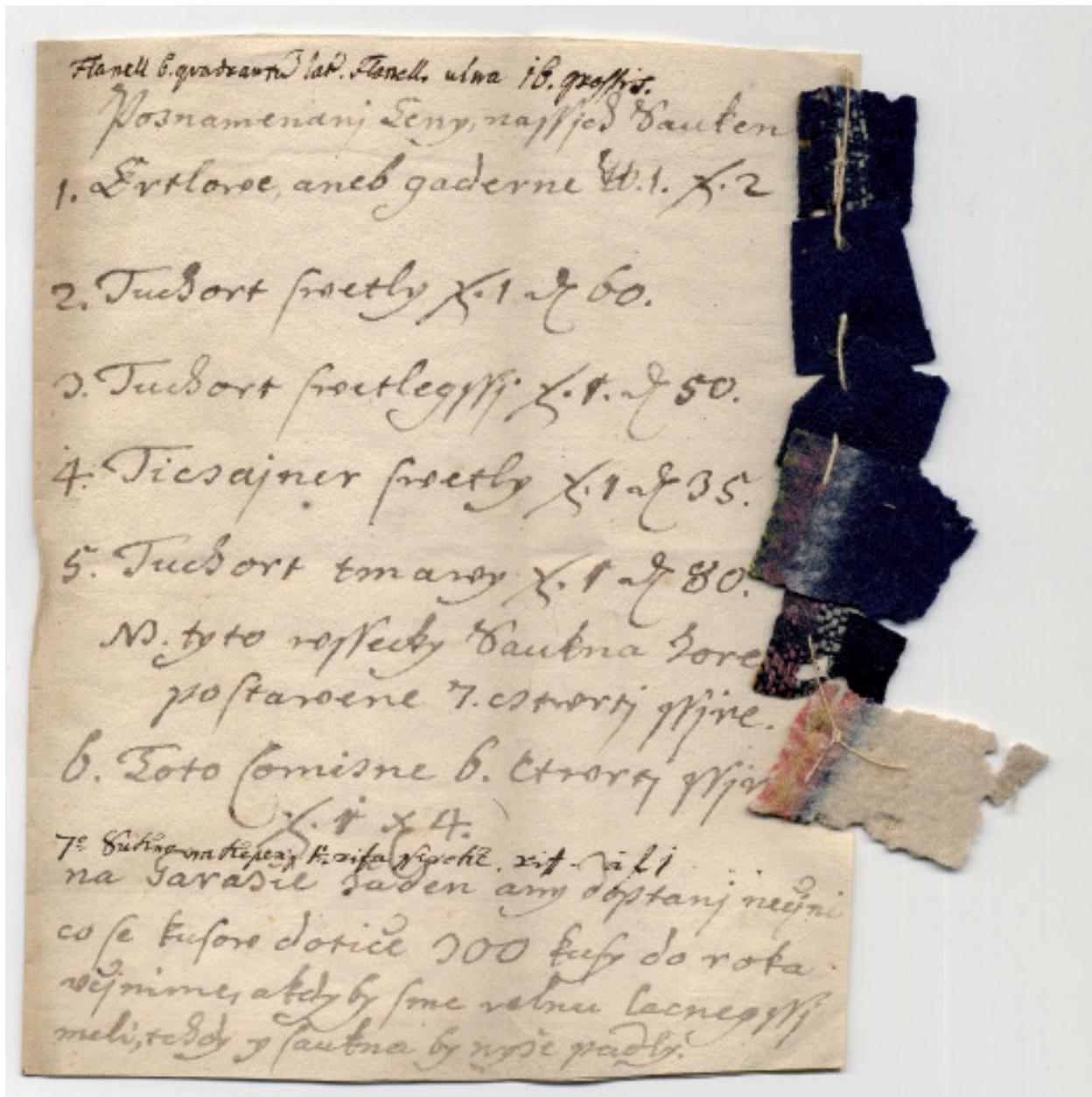
Obr. 4 Postrihač súkna

Všetka vlna sa totiž exportovala na spracovanie mimo Uhorska, najmä na Moravu a do Rakúska.

Cech modranských súkenníkov sa ustanovil pomerne skoro, už v 16. storočí. V roku 1584 prijali modranskí majstri súkenníci a výrobcovia nohavíc cechové artikuly podľa vzoru bratislavských súkenníkov a mesto im ich vlastné potvrdilo už v roku 1610. Artikuly, alebo aj štatúty, boli pre cech najdôležitejším dokumentom, podľa ktorého sa riadili jeho členovia nielen v pracovnej, ale aj právnej oblasti. Usmerňovali ich zvyklosti, určovali práva a povinnosti. Každý remeselník prešiel postupným vzdelávacím procesom od učňa, cez tovariša a po splnení určitých náležitostí sa mohol stať majstrom. Určité výhody mal len majstrov syn a ľahšie sa stal majstrom ten tovariš, ktorý si zobral dcéru, alebo vdovu po majstrovi. Na čele cechu stáli dvaja cechmajstri, ktorí pri otvorenej cechovej truhlici (tzv. lade) riešili spory remeselníkov, vybrali poplatky a uschovávali sem dôležité cechové dokumenty. Cech sa staral aj o starých nezaopatrených majstrov či chorých tovaršov, teda plnil aj určité sociálne funkcie. Prírodnou povinnosťou všetkých majstrov bola účasť na pohrebe člena cechu či jeho rodiny. Ešte jedna vlastnosť bola pre modranských súkenníkov typická a to, že boli takmer všetci evanjelikmi.

Ján Juraj Schreiber uviedol vo svojom popise mesta Modry, že jeho deda Martin Schreiber stál za vybudovaním novej ulice v meste a jej osídlením súkenníckymi majstrami – náboženskými exulantmi z Moravy. Tunajší evanjelici opúšťali krajinu po zavedení rekatolizačných opatrení v druhej polovici 20. rokov 17. storočia. Do Modry prichádzali z moravského mesta Šumperk, ktorý patril medzi dôležité remeselnícke lokality. Tunajší súkennícky cech vznikol už v roku 1481. Odtiaľto prišli na žiadosť mesta remeselníci a v Modre im bolo umožnené nielen vykonávanie remesla, ale predovšetkým tu bola pre nich zaručená náboženská sloboda.

Už v roku 1628 dochádza k obnoveniu súkenníckych artikulo-
lov modranskou mestskou radou aj s doplnkami podľa vzoru

Obr. 5 Cenník súkien produkovaných pravdepodobne peziňskými remeselníkmi v 18. storočí

artikulov zo Šumperku. Z majstrov modranského cechu, ktorí žiadali o nové artikuly, boli dvaja, Lukáš Handl a Ján Pollner, prijatí za mešťanov 12. októbra 1627, teda necelý rok predtým ako sa žiadalo o znovuvydanie artikulov. Moravskí exulanti tak znovuoživilí súkennícke remeslo v meste a priniesli nové metódy a techniky z cudzieho prostredia. Z ôsmich majstrov, ktorí žiadali o vydanie artikulov, boli štyria príslušníci rodiny Handlovcov. Venovali sa aj obchodu so súknom, čo sa zrejme odrazilo na ich priezvisku (nemecké Handel znamená obchod). Na tomto mieste, práve v súvislosti s nemeckými priezviskami remeselníkov, treba uviesť jeden dôležitý detail. V staršej literatúre sa uvádza, že vďaka moravským exulantom sa zvýšil podiel slovanského osídlenia v Modre. Nebola to celkom pravda. Mestská rada, ktorá bola prevažne nemecká, sa snažila, pokiaľ to bolo možné, prijímať do zväzku mesta najmä nemeckých obyvateľov, už aj preto, že podiel Slovákov, ktorí sa do Modry sťahovali z okolitých dedín neustále narastal. Moravskí súkenníci rozbehli výkon svojho remesla

naplno. Súkno sa nespotrebovalo v meste, ale predovšetkým bolo určené na predaj na trhoch mimo Modry, najmä v Trnave, ktorá bola známa svojím trhom s látkami v rámci celého Uhorska. Na týchto trhoch bežne ponúkali na predaj svoje súkna aj moravskí remeselníci. V roku 1634 už žiadali modranskí súkenníci, aby mestská rada zakázala dovoz súkna do Modry z Moravy, čo vraj poškodzuje ich záujmy. Dokázali predsa sami vyhotoviť výrobky v „zahraničnej“ kvalite, aké tu boli predtým ponúkané na predaj. Mestská rada samozrejme radšej podporila vlastných remeselníkov, ktorí zaplatili mestu dane, poplatky a zároveň tu minuli svoje zárobky, než cudzincov, ktorí si zisk odniesli domov.

Rozvoj remesla si vyžiadala aj nové investície. Staršia valcha, ktorú mali súkenníci k dispozícii, prestala vyhovovať, alebo bola v zlom stave, pretože začiatkom 30. rokov pristúpili remeselníci k jej oprave. No po čase im aj tak nevyhovovala a v roku 1642 dokončili novú valchu s nákladmi vo výške

Obr. 6 Postríhač súkna

takmer 153 zlatých. Podľa zachovaného účtu to bola drevená stavba na kamennej podmurovke, umiestnená na potoku, s novo vykopaným náhonom pre jedno mlynské koleso. Zároveň však stále fungovala aj stará valcha.

V roku 1642 už bol súkennický cech tak štruktúrovaný, že majstri dali potvrdiť osobitné artikuly aj pre tovarišov tohto cechu. Z viacerých bodov, ktoré usmerňovali ich život a správanie, uvedieme aspoň tieto dva. Továrišom bolo pod hrozbou finančnej pokuty zakázané vstupovať do rokovacej siene, kde bola cechová lada, s pokrytou hlavou a kabátom frajersky oblečeným len na jednom ramene. Medzi povinnosti tovarišov patrilo aj to, že pokiaľ mal majster v dome otvorenú vechu, museli u neho povinne vypiť holbu vína (cca 8-9 dcl). Samozrejme, že mohli vypíť aj viacej, ale museli mať nato aj dostatok peňazí!

To, že remeselníci mali v Modre vinice, je logickým prísposobením sa situácii. Obrábanie vinohradu a vykonávanie remesla sa navzájom neovplyvňovalo, ba naopak, keď nešlo remeslo, straty sa vykryli predajom vína. V meste pôsobil len veľmi málo remeselníkov, ktorí popri výkone remesla nevlastnili vinicu.

Koncom 17. storočia bolo v Modre 34 súkenníckych majstrov, bol to početne najväčší cech v tom čase. Kvôli hospodárskym problémom však 17 majstri nepracovali. Súkennícka ulica bola sama o sebe vo veľmi zlom stave, domy boli následkom vojen a vysokých daní rozbité a opisovali ich ako chatrče. Zlý stav sa v prvých desaťročiach 18. storočia zmenil, počet majstrov narástol na 42. Z roku 1722 sa zachovala eviden-

cia remeselníkov podľa vierovyznania. Dvaja majstri s piatimi tovarišmi boli katolíci, zvyšných 40 majstrov, 22 tovarišov a dvaja učni boli evanjelického vierovyznania. Postríhači súkna (piati majstri a dvaja tovariši) boli všetci evanjelici. V roku 1732 sa vybudovala ďalšia valcha, ktorá bola umiestnená povýše tej starej, a preto ju nazývali hornou. Stála niekde v doline Stoličného potoka pod mestskou pílou.

Koncom 18. storočia boli modranskí súkenníci ešte stále žiadanými pre svoje výrobky. V roku 1780 dohotovili 1320 rífov (vyššie 1000 metrov) hrubšieho súkna a 7744 rífov (takmer 6000 metrov) jemného súkna. Súkenníci platili zo všetkých remeselníkov v Modre tretiu najväčšiu sumu do mestskej pokladnice (80 zlatých) po mäsiaroch a slovenských krajčíroch (jedni boli najbohatší a tí druhí zase početnejší). Aj na konci storočia v meste stále pracovalo 30 majstrov s 36 tovarišmi a tento počet sa nemenil ani v prvej polovici 19. storočia.

Do tradičnej výroby látok vtedy začali vstupovať nové poznatky a nástroje, ktoré boli výsledkom priemyselnej revolúcie v Európe. Modranský súkennícky majster Jägermayer si dal v roku 1796 dokonca u viedenského konštruktéra zhotoviť špeciálny stroj na kramplovanie (česanie) vlny. Remeslu však začali byť konkurenciou práve novovznikajúce manufaktúry, kde sa vďaka deľbe práce darilo vyrábať lacnejšie výrobky s ustálenou kvalitou. Modranským remeselníkom azda najviac konkurovala okrem bratislavskej manufaktúry Jozefa Hänischa hlavne pálfiovská súkenka v Častej.

Modranské súkno vyrábané tradičnými postupmi prestalo byť postupne na trhoch žiadané, nedosahovalo jemnosť, ktorú požadovali zákazníci. Naďalej sa spracovávala vlna z obľúbených oviec, plemená s kvalitnou vlnou sa chovali predovšetkým na vývoz. Súkenníci boli takto prinútení orientovať svoju výrobu len na miestny trh, kde ponúkali najmä modré súkno. Úplne odlišne rozmýšľali skalickí súkenníci. Pochopili, že nová doba prináša aj nové výzvy a začali v rámci cechu reformovať svoje výrobné postupy. V prvej polovici 19. storočia zriadili mechanickú pradiareň a aj valchu s parným pohonom. De facto sa tento cech zmenil na manufaktúru, a tak dokázal konkurovať strojovej výrobe.

Kvôli obmedzeniu produkcie bola jedna modranská valcha prestavaná na mlyn, ktorý sa dával do prenájmu mlynárom a v roku 1833 ho nakoniec predali hrnčiarskemu majstrovi Františkovi Boršovi. Druhá valcha pracovala do 40. rokov 19. storočia, no aj tá bola neskôr prestavaná na mlyn. To už ale súkenníci prestali vykonávať svoje remeslo. Po revolúcii v roku 1848 sa otvorili hranice na dovoz kvalitných a lacných látok z rakúskej časti monarchie, najmä z Čiech a Moravy. Domácka výroba látok v meste takmer úplne zanikla. Pomyslený kruh sa tak uzavrel. Moravské súkno nakoniec stálo nielen pri zrode, ale aj pri konci modranského súkenníctva, ktorého sláva odišla nenápadne do zabudnutia.

Pramene a literatúra:

- Ministerstvo vnútra SR, Štátny archív v Bratislave, pobočka Modra, Zbierka cechových písomností, Cech súkenníkov v Modre.
- DUBOVSKÝ, J. M. – ŽUDEL, J. et al.: Dejiny Modry. Modra 2006.
- ŠPIESZ, A.: Remeslo na Slovensku v období existencie cechov. Bratislava 1972.
- Foto: Obr. 1-4 Vyobrazenie činností spojených s výrobou súkna v diele Christopha Weigela st. Abbildung Der Gemein-Nützlichen Haupt-Stände Von denen Regenten Und ihren So in Friedens- als Kriegs-Zeiten zugeordneten Bedienten an, biß auf alle Künstler Und Handwerker z roku 1698. Obr. 5 Štátny archív v Bratislave, pobočka Modra, Magistrát mesta Pezínok, nesign. Obr. 6 Drevořyt Josta Ammana v diele Hansa Sachsa, Eygentliche Beschreibung aller Stände auff Erden, hoher und nidriger, geistlicher und weltlicher, aller Künsten, Handwercken und Händeln (1568).

SITUÁCIA V MESTE SVÄTÝ JUR PO BITKE PRI SLAVKOVE A PODPÍSANÍ BRATISLAVSKÉHO MIERU ZAČIATKOM ROKA 1806

Martin Hrubala

Po bitke pri Slavkove 2. decembra 1805 bolo medzi Francúzskom a Rakúskom dohodnuté prímerie, ktoré bolo 27. decembra 1805 zavŕšené podpisom mierovej zmluvy v Primaciálnom paláci v Bratislave. Odchodom francúzskej armády dňa 7. januára 1806 z územia Uhorska sa však pre mestá z oblasti dnešného juhozápadného Slovenska vojnový konflikt z roku 1805 ešte úplne neskončil. Nepriamym dôsledkom predošlej prítomnosti francúzskych vojsk v Bratislave sa totiž stala následná dislokácia rakúskych vojenských oddielov v jej okolí. Prví vojaci sem prišli čoskoro po bitke pri Slavkove, keď bolo uzatvorené prímerie a viedli sa mierové rokovania. Pretože v Bratislave bol sústredený silný francúzsky armádny zbor, musela na túto situáciu zareagovať aj rakúska generalita rozmiestnením pozorovacích jednotiek do okolia mesta. Tak sa stalo, že Svätý Jur, Pezinok a neskôr tiež Modra či Trnava museli prijať rakúske vojenské oddiely.

Až do polovice roka 1806 uvedené mestá žili starostou o dodávanie zásobovacích článkov týmto jednotkám, neskôr sa situácia odchodom veľkej časti armády stabilizovala a upokojila. Bitka pri Slavkove rovnako znamenala, že celá oblasť bola v tomto období plná ranených vojakov, množstva dezertérov a osôb, hľadajúcich svoj oddiel. Pre mestá to predstavovalo bezpečnostný, ale aj hygienický problém, pretože hrozilo nebezpečenstvo výskytu týfusu.

Cieľom nášho príspevku je naznačiť, aké dôsledky mala bitka pri Slavkove vo Svätom Jure a ako konkrétne sa prejavila prítomnosť rakúskej armády v meste, paradoxne, najmä po ukončení vojny.

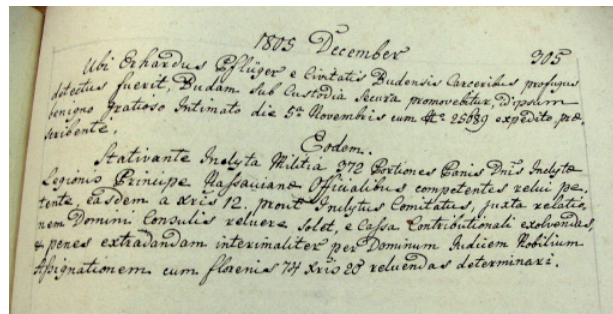
Výraznú ťarchu rakúskych vojenských jednotiek v oblasti Malých Karpát znášalo mesto Svätý Jur. Prevahu v ňom mali nemeckí obyvatelia, ale celé 18. storočie prudko rástol podiel Slovákov. V roku 1787 malo mesto 2399 obyvateľov. Richtárom bol v roku 1805 Krištof Segner.

Podľa nového konskripčného a odvodného systému z roku 1804, ktorý ideovo vychádzal z reformy Jozefa II. z roku 1781, boli jednotlivé krajiny monarchie rozdelené na konskripčné okresy. Svätý Jur bol od josefínskych čias pre svoju výhodnú polohu blízko Bratislavy sídlom veliteľstva pluku. V praxi to znamenalo, že v čase mieru tu pôsobil štáb pluku, mužstvo vykonávalo službu a výcvik. Po určitom čase sa stávalo, že pluk bol premiestnený do iného mesta v závislosti od vojenskej potreby a prišiel iný. Treba však uviesť, že hoci bolo mesto sídlom pluku, ten bol rozmiestnený po celom okolí, inak by nebolo možné jeho zásobovanie a ubytovanie.

Vo Svätom Jure mal od roku 1780 sídlo kyrysnický pluk č. 5

Nassau. Na krátky čas bol dislokovaný v Nitre (1791), neskôr vo Viedni (1801), aby od roku 1803 bol opäť tu. Pluk bol pôvodne dragúnsky, v roku 1798 bol premenený na kyrysnický pluk č. 9. V roku 1802 je doplnený jednou divíziou po zrušení kyrysnického pluku č. 11 Anspach a dostal označenie kyrysnický pluk č. 5 Nassau. Jeho majiteľom bol od roku 1781 Friedrich August Nassau-Usingen. Keď bolo Nassavsko pričlenené do Rýnskeho spolku, vzdal sa v roku 1806 svojho majiteľstva. Novým formálny veliteľom sa stal Hannibal Marquis von Sommariva. Skutočným výkonným veliteľom bol ale plukovník barón Friedrich Minutillo.

Prítomnosť francúzskej armády bola jedným z činiteľov, prečo prišlo k zhustenej koncentrácii vojsk v okolí Bratislavy. Tími ďalšími boli nepriaznivé ročné obdobie a zlá organizácia rozmiestňovania plukov. Faktor zimy sa spomína v kronike husárskeho pluku Lichtenstein. V nej sa píše: „*Uzatvorenie mieru bolo príčinou opätovnej zmeny dislokácie; za sídlo pluku bol určený Salzburg. Nesúhlas plukovníka, že by pluk mal už opäť v čase zimy vykonať 15 až 20 pochodov, pričom kone ešte neboli oddychnuté, spôsobil, že bol pluku určený Svätý Jur pri Bratislave ako zastávka...*“

Záznam zo Zápisnice svätójurského magistrátu o dávkach pre pluk Nassau, 24. 12. 1805

Do Svätého Jura prišli prví vojaci nasavského kyrysnického pluku č. 5 dňa 11. decembra 1805. Nasledujúce dni sa niesli v znamení požiadaviek, kedy vojsko žiadalo magistrát o dodanie zásobovacích a naturálnych článkov. Po uzavretí mieru však do mesta a okolia dorazil plukovný štáb a nových päť čiat, čím sa frekvencia žiadostí o materiálne zabezpečenie podstatne zvýšila. Údaje v zápisniciach magistrátu nám umožňujú získať prehľad o aké množstvá išli.

10. januára sudca Jozef Jablonci spísal, že v dňoch 4. až 8. januára 1806 sa dodalo 512 porcií krmiva pre kone a v dňoch 9-12. januára 909 porcií, spolu teda 1421 porcií. Dňa 14. januára richtár Krištof Segner hlásil, že od 12. decembra bolo

Rakúsky cisár František I.

poskytnutých 120 porcií chleba pre vojakov, ktorí boli doteraz v nepriateľskom zajatí.

V ten istý deň, 14. januára, sudca Jozef Jablonci prostredníctvom richtára Krištofa Segnera oznámil rozloženie dávok ovsu pre potreby ubytovaných vojakov pluku Nassau v dňoch 13. až 16. januára nasledovne: pre štáb – 292 dávok, pre mužstvo 376, spolu teda 668 dávok. Dňa 21. januára mešťanosta na zasadnutí mestskej rady vyčíslil počet porcií na stravu vojakom a koňom od 12. do 30. decembra 1805 na 130 jednotiek v sume 36 zlatých.

Od 1. do 20. januára 1806 sa vydalo 1402 dávok sena. Dňa 20. januára bolo dodaných 8 dávok ovsu a 1827 dávok sena, dňa 17. januára sa vydali 4 dávky ovsu a 4 dávky sena pre pluk O'Reilly. Rovnako bolo tiež poukázaných 35 siah dreva. Dňa 24. januára 1806 richtár Krištof Segner a pokladník Ján Vlachovský hlásili, že od Bratislavskej stolice získali sumu 848 zlatých za výdavky na potravu pre kone nasavského pluku.

Výpočet týchto dávok bol siahodlhý a pokračoval stále ďalej. Je z nich zrejmé ako veľmi zaťažovalo mesto časté plnenie požiadaviek vojska. Rovnako vidíme, že tie majú tendenciu stúpať. Je to dané tým, že od 17. januára bol v meste prítomný aj štáb husárskeho pluku č. 7 Lichtenstein. Za dôležité považujeme uviesť, že stolica participovala na vydržiavaní armády, na čo poukazuje vyššie uvedený údaj. Mestám a jej obyvateľom tak bola časť výdavov refundovaná.

Husársky pluk Lichtenstein bol novozaložený 28. apríla 1798 z piatich divízií rôznych iných plukov. V roku 1805 bola jednotka súčasťou jazdeckého zboru generála Kiemayera a zúčastnila sa bojov o mosty pri riekach Inn a Dunaj. Tam utrpela veľké straty, ustupovala smerom na Graz, odkiaľ putovala po trase Gleisdorf, Fürstenfeld. St. Gotthard do Uhorska, kde ju 6. decembra zastihla správa o prímerí. Majiteľom

Francúzsky cisár Napoleon I.

pluku bol v roku 1801 knieža Liechtenstein, faktickým veliteľom bol ale plukovník barón Jozef von Mesko. Podľa kroniky sa pluk rozdelil po eskadrónach do nasledujúcich lokácií: prvá eskadróna do Veľkých a Malých Levár, druhá eskadróna do Malaciek, tretia do Šamorína na Žitnom ostrove, štvrtá do Rače, piata do Pezinka a Častej, šiesta do Modry a okolia, siedma do Trnavy a ôsma do Leopoldova. Presnejší výpočet nám udáva záznam v magistrátnom protokole z 31. januára 1806. Podľa správy stoličného sudcu Jozefa Jablonciho, štáb pluku Lichtenstein dislokoval svoje mužstvo po okolí nasledovne:

- Svätý Jur: 11 pešiakov, 13 jazdcov,
- Pezinok: 19 pešiakov, 22 jazdcov,
- Modra: 20 pešiakov, 23 jazdcov,
- Bratislava: 98 pešiakov, 104 jazdcov.

Na okolí bolo ešte 84 pešiakov, 89 jazdcov. Spolu tak pluk mal 232 pešiakov a 251 jazdcov.

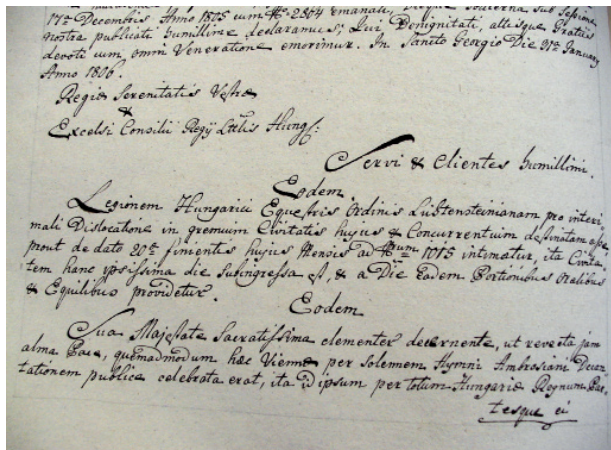
Z toho počtu usudzujeme, že husársky pluk mal veľké straty, pretože takmer polovica mužstva bola bez koní a mal veľmi nízke stavy. Pri pohľade na jeho rozloženie je vidieť široký záber územia kde zimoval, pravdepodobne sú za tým najmä zásobovacie dôvody.

Podľa zápisu zo 14. júna 1806 tvorili štáb pluku vo Svätom Jure tieto osoby: jeden plukovník, jeden podplukovník, jeden auditor, jeden pobočník, jeden účtovník, jeden duchovný, jeden lekár, štyria nosiči zástav, jeden kováč, jeden profoz, jeden štábný trubač, desať trubačov, štyria kapráli a 28 osôb, ktoré vykonávali ordonančnú službu u plukovníka.

Zdá sa, že v tom čase bol v meste ubytovaný nielen štáb. Vedie nás k tomu záznam v mestskej knihe. Dňa 7. februára 1806 podával totiž mešťanosta senátorom správu za

prítomnosti kapitána husárskeho pluku Lichtenstein Hajníča o počte vydaných porcií. Dňa 21. januára žiadal spomínaný kapitán pre prvú čatu vydať 196 porcií pre vojakov a 60 dávok vo forme sena a ovsu pre kone. Druhá čata pod vedením toho istého kapitána dostala o deň neskôr 22. januára 300 dávok sena a ovsu pre kone, 23. januára sa vydalo tretej čate kapitána Chamboranta 45 porcií potravín a 45 porcií krmiva. Napokon 27. januára dostala štvrtá čata kapitána Veisza 10 dávok pre ľudí a 10 pre kone. Spolu tak mesto vydalo 251 dávok potravín a 415 porcií krmiva.

Dávky zabezpečovalo nielen mesto, ale aj súkromné osoby, samozrejme za refundáciu. Dňa 24. januára 1806 bolo napríklad na základe správy mešťanostu Karolovi Grüttnerovi vyplatených z mestskej pokladne 120 zlatých za poskytnutie 60 dávok sena pre vojenské potreby. Aj v nasledujúcom období pravidelne evidujeme správy o poskytnutí finančných kompenzácií za odvedené články. Tak napr. dňa 25. mája 1806 sa uvádzalo, že za obdobie od 8. februára do 26. marca mesto vydalo na stravu 1205 porcií za 252 zlatých, od stoličného sudcu pána Jablonciho bolo získaných 1000 porcií za 250 zlatých, od vicenotára Juraja Klementa 708 porcií za 141 zlatých, od Karola Grüttnera 600 porcií za 121 zlatých a od Zuzany Trajerinovej 200 porcií za 40 zlatých. Spolu tak bola hodnota vydaných potravínových článkov v sume 804 zlatých.

Záznam zo Zápisnice magistrátu o pluku Liechtenstein
v meste Svätý Jur, 31. 1. 1806

Situácia sa ale naďalej zhoršovala. Mesto sa dozvedelo, že napriek prítomnosti vojakov z dvoch rôznych plukov sem úrady zamýšľajú umiestniť aj jednotky ďalšieho, už tretieho pluku. Vedenie mesta sa preto odhodlalo napísať list adresovaný uhorskému palatínovi, v ktorom ho prosilo, aby nariadil stolicí odoviesť časť vojska preč z mesta. Písalo sa v ňom, že keď ohlásil richtár Krištof Segner príchod nového pluku O'Reilly, pre zúfalú situáciu v meste sa mestská rada rozhodla napísať list palatínovi a Kráľovskej rade pre rozmiestňovanie v Uhorsku. V úvode sa uvádzalo, že v meste pôsobí päť čiat nasavského pluku a už predtým tu bol od 10. decembra (sic) do 16. januára jeden jeho oddiel. Od 17. januára bol vo Svätom Jure prítomný aj štáb pluku Lichtenstein s pridanou kanceláriou a príslušnými osobami, v špitáli sa nachádzalo cez 50 osôb a okrem nich tu boli aj ďalší chorí jazdci. Preto prosili, aby bola pluku O'Reilly daná nová dislokácia a bol prevelený z mesta preč do Modry, kde nevydržiavajú žiadnych vojakov. Údaje v modranských mestských knihách však dokazujú, že to nebola úplne pravda.

V zápisnici magistrátu z 11. februára 1806 sa upozorňovalo aj na hrozbu vypuknutia týfusu, pretože pri vizite v špitáli diagnostikovali jednému chorému túto chorobu. Neradostnú situáciu v meste názorne vykresľovala správa zo 14. marca 1806, kde sa písalo, že vojaci boli nielen v špitáli, kde sú umiestnení aj dvaja na jednej posteli, ale chorí boli aj v súkromných domoch. Vojský chirurg vyslovil presvedčenie, že mestu hrozí nebezpečenstvo infekcie. Z tohto dôvodu žiadalo vedenie stolicu, aby boli vojaci z pluku Lichtenstein umiestnení do Modry a Pezinka.

Napriek všetkým listom a žiadostiam podľa Výkazov o ubytovaní vojska vidíme, že vojaci ostali v meste aj naďalej. Zdá sa ale, že prosba mesta ohľadne pluku O'Reilly bola vypočutá, pretože od marca sa už v prameňoch nespomína. Zasiahol zrejme palatín Jozef, pretože mesto mu napísalo o mesiac neskôr ďakovný list. Výkazy napriek tomu uvádzali od druhej polovice roka 1806 v meste prítomnosť ďalšej jednotky – švaliárskeho pluku cisár František č. 1. Potvrďuje to aj Kontribučný účet z rokov 1805-1806. Vo Svätom Jure tak na krátku dobu v roku 1806 pôsobil kyrysnícky pluk č. 5 Nassau, husársky pluk č. 7 Lichtenstein a švaliársky pluk cisár František č. 1.

Na takmer kazdom zasadnutí mestskej rady sa čítali poslané opisy rôznych zbehov, ktoré potom dávali na vedomie mestskému kapitánovi. Tak napr. 21. februára 1806 bol publikovaný opis piatich dezertovaných ruských husárov, dňa 21. marca sa mali na okolí pohybovať dvaja utekajúci kováči, Ovrúšič a Krokovič, patriaci k petrovhradinskému pluku. Pre zaujímavosť uvádzame, že 18. februára 1806 sa čítal opis dezertovaných piatich husárov cárskej gardy. Poukazuje to na stav ruskej armády po bitke pri Slavkove, keď aj niektorí príslušníci elitných útvarov opúšťali svoje jednotky. Problém dezercie nadobudol veľké rozmery, pretože Kráľovská rada vydala 1. júla nariadenie, ktoré sa čítalo vo Svätom Jure dňa 12. augusta 1806. V ňom sa v desiatich bodoch upravoval postoj k dezertérom, stanovovalo sa, kto je dezertér, k akej jurisdikcii takáto osoba prináleží, aký je postup, keď je takáto osoba v meste nájdená. Podľa tejto vyhlášky v slobodných kráľovských mestách mali byť tieto osoby pozorované a strážené, pričom ich výskyt sa mal nahlásiť najbližšej vojenskej správe.

Je pochopiteľné, že obyvatelia miest neboli z prítomnosti cudzích jednotiek vo svojich príbytkoch nadšení. Vo Svätom Jure máme doložený prípad, keď František Mahr nechcel ubytovať u seba vojaka, pričom dôvodil, že zákon o osobnom ubytovaní sa naňho nevzťahuje. Situáciu musel riešiť mestský kapitán. Na tomto príklade zároveň poukazujeme na fakt, že vojsko bolo rozmiestnené po domoch u mešťanov, pretože v tom čase ešte neboli stabilné kasárenské priestory.

Napodiv nemáme takmer žiadny záznam, že by vojsko v meste nejako zvlášť narušovalo verejný poriadok. Spory skôr vyvolávali naturálie. Dňa 7. marca 1806 sa vo Svätom Jure prerokúvala situácia týkajúca sa dreva. Podľa správy v magistrátnom protokole v hornom lese dochádzalo k mnohým konfliktom pri ťažbe dreva, pretože napriek opakovanému zákazu mesta sa tam aj naďalej chodilo.

Situácia v špitáloch bola naďalej pomerne neprehľadná, preto sa úrady snažili zaviesť evidenciu tam ležiacich osôb. Okrem iných sa mali nahlásiť aj všetky vojenské osoby, či už

Stretnutie Napoleona s Františkom po bitke pri Slavkove

francúzske, alebo domáce, ktoré počas transportov zomreli v tunajších špitáloch. Zaoberalo sa tým nariadenie Kráľovskej rady z 18. februára 1806. V ňom sa písalo, že sa mala uviesť príčina smrti, meno, priezvisko, pluk, rota a názov špitála, kde sa dotyčný nachádzal.

Bolo prirodzené, že úrady sa snažili zbaviť všetkého toho množstva vojenských alebo polovojenských osôb, zranených, zajatcov či utečencov na svojom území. Zvlášť sa pristupovalo k cudzincom, ktorí predstavovali citlivý politický problém. Ako uvádzajú svätajurské zápisnice z 9. apríla 1806, vojenským veliteľstvám a mestám sa nariaďovalo posilať zranených či prebehnutých Francúzov do Viedne k Výmennej komisii. Rovnako pre ruských vojakov, ako aj dezertérov, sa mali vytvoriť osobitné transporty.

Tieto turbulentné pomery sa našťastie čoskoro upokojili. Dňa 12. októbra 1806 husársky pluk Liechtenstein konečne opustil mesto a vydal sa cez Bratislavu, Hainburg, Schwechat a St. Pölten do mesta Mölk, kde mal svoje nové umiestnenie. Už predtým bolo určené nové pôsobisko aj pre nasavský pluk, čo sa uvádzalo v zápisnici z 13. júna 1806. Z literatúry sa dozvedáme, že sa ním stal Rzeszow pri Haliči.

Dňa 3. augusta 1806 bol vo Svätom Jure na zasadnutí

mestskej rady predložený uzatvorený kontribučný účet za rok 1805/1806, kde bolo súhrne vyplatených 7146 zlatých. Z tejto sumy boli vyčíslené náklady od 1. novembra 1805 do 30. apríla 1806 na rakúsku vojenskú posádku z plukov Nassau a Lichtenstein nasledovne:

- chlieb (802 porcií) v hodnote: 26 zlatých a 54 grajciarov
- ovos (542 dávok) v hodnote: 36 zlatých a 8 grajciarov
- seno (1252 dávok) v hodnote: 41 zlatých a 44 grajciarov
- služobný ovos (3747 dávok) v hodnote: 249 zlatých a 48 grajciarov
- služobné seno (6298 dávok) v hodnote 209 zlatých a 56 grajciarov.

Spolu to tvorilo sumu 564 zlatých a 30 grajciarov, k tej mesto prirátalo sumu 198 zlatých a 46 grajciarov pre invalidov, takže výsledná suma za naturálne a potravinové články bola 934 zlatých a 16 grajciarov. Okrem toho mesto poslalo vyslanca od 28. novembra do 1. decembra 1805 k Stoličnému výboru do Bratislavy, čo malo mesto stáť 1 zlatý a 34 grajciarov.

Koncom roka 1806 sa situácia v meste definitívne stabilizovala, počty zranených v špitáli poklesli na obvyklé stavy, rovnako ako výskyt osôb podozrivých z dezercie. Vojnové pomery vo Svätom Jure sa tak skončili takmer rok po skončení vojny.

Pramene a literatúra:

- Ministerstvo vnútra SR, Štátny archív v Bratislave, pobočka Modra, Magistrát mesta Svätý Jur (ďalej len ŠABA, PM, MM Sv. Jur), Zápisnica magistrátu, r. 1805-1806, inv. č. 654.
- ŠABA, PM, MM Sv. Jur, Výkazy o ubytovaní vojska 1792-1807, inv.č. 6117 a.
- ŠABA, PM, MM Sv. Jur, Kontribučný účet r. 1805-1806, inv.č. 5039, kr. 864.
- ŠABA, PM, MM Sv. Jur, Komorné účty r. 1805-1806, inv.č. 3816, Extra Zahlung.
- PIZZIGHELLI, Cajetan. Geschichte des k. u. k. Husaren-Regimentes Wilhelm II. Deutscher Kaiser und König von Preußen Nr. 7. 1798-1896. Wien 1896.
- THÜRHEIM, Andreas. Die Reiter- Regimenten der k.k. österreichischen Armee. I. Band. Die Cürassiere und Dragoner. Wien 1862.
- THÜRHEIM, Andreas. Die Reiter- Regimenten der k.k. österreichischen Armee. II. Band. Die Husaren. Wien 1866.

PREMENY PEZINSKÉHO HRADU VO SVETLE PRAMEŇOV

Peter Buday

Hradu patriacemu medzi stavebné dominanty mesta Pezínok nebola doteraz venovaná pozornosť, akú by si nesporne zaslúžil. Snahy o priblíženie jeho architektonicko-historického vývinu narážajú na obmedzenú škálu datujúcich prvkov, skromnú bázu prameňov, ako aj nedostatok grafických a obrazových podkladov. Prvý pamiatkový výskum časti stavby (severného krídla) sa realizoval až v roku 2007.

Základné práce pre poznanie dejín tejto pamiatky predstavujú štúdie Vincenta Sedláka a Ladislava Šáškyho. Text druhého menovaného ostal nadhlo jediným príspevkom mapujúcim vývin objektu od stredoveku po 20. storočie. Výskum interiérov začatý v roku 2011 aktualizoval potrebu overenia a doplnenia skorších príspevkov stavajúcich najmä na archívnych zdrojoch. Krátky a neúplný sumár premien Pezinského hradu tvorí obsah nasledujúcich riadkov. Dôraz sme tu kladli predovšetkým na dobové opisy pamiatky pochádzajúce zo širokého časového rozpätia 15.-19. storočia.

Najstarší známy doklad o tunajšom hrade (castrum) je k dispozícii zo záveru 13. storočia. Jeho stotožnenie s najstarším jadrom existujúcej architektúry však niektorí autori spochybňujú. Nedá sa vylúčiť, že údaj z roku 1295 sa ešte vzťahuje na lokalitu označenú na mape mesta z 18. storočia ako Alt Schloss.

Situácia po vymretí arpádovskej dynastie nebola naklonená pánom zo Svätého Jura a Pezínka. Členovia rodu v tomto období nezastávali vysoké funkcie, svoje snahy plne zamerali na zveľádovanie rozsiahleho domínia v blízkosti západných hraníc krajiny. L. Šášky predpokladá stavbu, či dostavbu hradu, medzi rokmi 1295 a 1325, kedy boli uzavreté pre grófov

veľmi výhodné zmluvy o prenajímaní vinohradov Trnavčanom. Prvá zmienka o konkrétnom, sakrálnom priestore situovanom na hrade, respektíve v hradnom paláci je z roku 1345. Kaplnku sv. Ladislava založil Šebeš II., pričom jej správou poveril kňaza Konráda z Budína. Autori venujúci sa dejinám rodu svätajurských a pezinských grófov charakterizujú Šebeša ako rozporuplnú postavu, ktorá často siahala po násilí a umelo vyvolaných konfliktov v záujme rozšírenia svojho bohatstva. V porovnaní so svojim bratom Petrom nebol úspešným hospodárom. Dlhý a život nad pomery prerástli do sporov a deľby majetkov medzi súrodencami. Zdĺhavý proces delenia Sv. Jura a Pezínka bol ukončený v roku 1344. Pezinský hrad pripadol Šebešovi. Realie známe z jeho života dovoľujú vnímať fundovanie kaplnky pre spásu svojej duše a duší svojich predkov ako akt zmierenia a symbolické uzavretie rozbrojov medzi predstaviteľmi grófskeho rodu. „Capella“ bola zrejme súčasťou väčšej stavebnej hmoty začlenenej do dnešného východného krídla. S predpokladanou reprezentatívnou stavbou azda súvisí i jediný, na mieste prezentovaný detail z prvej polovice 14. storočia, gotický kamenný portál otvárajúci sa do pivníc pod východným krídlom.

Druhý záznam o kaplnke sa nachádza v listine z roku 1425 týkajúcej sa deľby hradu a poddanského mestečka medzi grófmi Mikulášom a Jurajom. Krátky opis konkretizujúci podiely bratov naznačuje, že jadro hradu obohaného dvojitém valom a vodnou priekopou malo pravdepodobne obdĺžnikový pôdorys, s budovami rozloženými po severnej a južnej strane. Kým objekty na juhu pripadli Mikulášovi, severné Jurajovi. V spoločnom užívaní ostali kamenná veža nad bránou, kaplnka a studňa.

Celkový pohľad na pamiatku z juhu (2013)

Jeden z mála údajov vypovedajúcich o stavebných zásahoch na hrade v období neskorého stredoveku sa hlási do roku 1466. Vtedy dal gróf Ladislav z Pezínka polovicu svojich majetkov v Gajaroch do zálohu Gamaretovi Fronauerovi z Dürrenkrutu, aby zo získaných prostriedkov financoval opravy v Pezínku a v Borinke. Tie sa mohli sústrediť na fortifikácie poškodené počas husitských ťažení. Prihliadnuc na mocenské posilnenie mladšej, svätajurskej vetvy na úkor pezinskej na sklonku 15. storočia, nepredpokladáme veľkorysejšie stavebné zásahy na Pezinskom hrade. Podoba, akú nadobudol v prvej polovici 14. storočia, ostala až do raného novoveku nezmenená.

V 16. storočí vymrel rod svätajurských a pezinských grófov a ich majetky sa vrátili kráľovskej korune. V druhej polovici storočia sa vo vlastníctve hradu vystriedali Gašpar Šerédi (Serédy) a bratislavský župan Eck zo Salmu. Ten ho v roku 1575 dal do zálohy barónovi Jánovi Krušičovi (Krusics, Krušithius, 1525-1580). Hoci nápis na tabuli s barónovým erbom umiestneným na fasáde neogotickej veže východného krídla neobsahuje obvyklú formulu o zhotovení / postavení tohto diela, hovoriaci o stavebnej činnosti, je veľmi pravdepodobné, že sa k nej po roku 1575 pristúpilo.

Erb Jána Krušiča s nápisovou tabuľou druhotne osadený na západnej fasáde vežovej prístavby východného krídla

Dokončenie renesančnej prestavby hradu je spojené s menom Štefana Ilésháziho (Illésházy, 1541-1609), druhého manžela Kataríny Pálfiovej (Pálffy). Sobáš s Krušičovou vdovou položil základy Ilésháziho bohatstva. Obratne rozšíril zdedený majetok svojej manželky a takmer strojnásobil objem príjmov plynúcich z nich. Na rozdiel od predchádzajúceho majiteľa sídla si Ilésházi nepotrpel na prepych. Dokladá to list, kde spomína skonfiškovanie množstva tureckých kobercov a iných cenností „od pána Krušitha“, na ktoré by on zbytočne nikdy neutrácal. Praktické hľadisko bolo určujúce aj pre zmeny na hrade, ktoré sa udiali v dvoch fázach dokumentovaných tiež nápisovými doskami. Prvá, nadväzujúca na Krušičovu činnosť, bola uzavretá v roku 1582.

Ilésházi riadil zo sídla panstva výnosný obchod s vínom, obilím a hydinou. Charakter hospodárskeho centra regiónu ilustruje maďarsky písaný inventár z roku 1586 publikovaný Bélom Radvánszkym. Pozrime sa bližšie, aké priestory uvádza (bez presnejšej lokalizácie):

Miestnosť dvorského sudcu (Az wdwar býroságh haza); dom alebo krídlo zemepánov (Az wraim haza); písáreň (irohaz);

kaplnku, či skôr menšiu miestnosť využívanú pre sakrálné účely (Az kapolna zoba); pekáreň (Az swteo zoba); chlebovú komoru (Kenyeres haz); žalár (Teomleocz); pivnicu, kde bola uskladnená kvasená kapusta (Chýgeres Pýncze), sklad náradia (zerzamas Haz); lisovňu (Varbelý pres haz); kuchyňu (Az konýha); šafárovu izbu vedľa brány (Safar haz Az kapw mel-leth); sklad potravín oproti dielni krajčírov (Zabok Haza elle-nebe walo Életes ház); šafárovu izbu vedľa kuchyne (Konýha melleth walo saffar haz); miestnosť drábov, strážnicu (Drabonth haz); izbu vedľa strážnice (az Drabonth haz melleth walo zoba); debnárovu dielňu (Az pýnter Haz); miestnosť, v ktorej sa varilo pivo (Seor Feozeo Haz); hlbokú pivnicu (Az Meely Pýncze); pracháreň (Por haz); hornú izbu v zemepánovom dome alebo krídle (Az wr hazanal... az feolseo zoba); vnútornú komoru (Az Belső Camora); pitvor (Az Pýttwar); južnú izbu (Az Delreol walo zoba); dolnú izbu a výklenok v nej (Az Also zoba ...Az belol walo Bolth); druhú dolnú izbu a komoru otvárajúcu sa z nej (Az masýk also zoba ...Azon hazbol nilo camora); ďalšiu pivnicu (Az pýncze) a dvojpodlažnú sýpku (Az also Gabonas haz, feolseo gabonas haz). Časti prináležiace opevneniu hradu zachytávajú výrazy fok (hradobný múr), basthja (bašta), war pjarcz (značiari snád' vonkajší val) a kwl-seo kapw (vonkajšia brána).

Ranobarokový portál na dvorovej fasáde južného krídla

Z funkcií jednotlivých priestorov je zrejme široká výrobná činnosť. Na druhej strane, inventár zaznamenáva len veľmi málo detailov naznačujúcich reprezentatívnejší charakter vybraných priestorov. Medzi ne patrili štyri zelené tapisérie na stenách hornej izby „pánovho domu“ (Az wr hazanal... az feolseo zobaban (az falon wagon zeold carpyth negý Darab). Neskorší uhorský palatín sa netešil priazni miestneho obyvateľstva. Za nespokojnosťou stáli neúmerne vysoké dávky, ktoré muselo feudálovi odvádzať. Mestám Svätý Jur a Pezínok sa v roku 1601 podarilo aj za cenu vysokého zadĺže-

nia vykúpiť spod zálohu, čo v nasledujúcom roku potvrdil aj Rudolf II. Ilešházi upadol do nemilosti a bol nútený na čas opustiť Uhorsko. Kráľ ešte v roku 1608 sľúbil Pezinčanom potvrdenie skorších výsad, avšak už jeho nástupca - Matej II. - vrátil panstvo a hrad Štefanovi Ilešházimovi a jeho manželke. Dôvodom boli jeho zásluhy na vyjednaní viedenského mieru a vrátení Sedmohradska Habsburskej ríši. Posilnilo sa tým Ilešháziho mocenské a majetkové postavenie. Panovník daroval palatínovi 8 tisíc zlatých na opravy jeho hradov. Mohol tak pokračovať vo zveľaďovaní pezinského sídla, no jeho snahy v roku 1609 náhle prerušila smrť.

Ilešháziiovský a pálfiovský erb nad ranobarokovým portálom

Dotknuté mestá sa odvolali proti kráľovmu rozhodnutiu vnímanému ako porušenie staršej dohody. Hoci sa prípad dostal pred krajinský snem, k jeho rozuzleniu došlo až v roku 1615. Matej II. prevzal polovicu dlhu Pezinčanov, za čo sa museli zriecť hradu a jeho náležitostí v prospech kráľa. Mestu udelil nové výsady: v prvom z 25-ich bodov sa zaviazal, že panovník a kráľovský fiškus ochráni obyvateľov v prípade, ak by ich Katarína Pálfiová v budúcnosti napadla kvôli panstvu. V druhom bode sľúbil, že hrad ani mesto nikdy nepredá ani nedá do zálohu. Situácia sa napriek tomu opäť vyvíjala podľa opačného scenára.

Z obdobia, kedy hrad podliehal korune pochádza jeho krátky opis obsiahnutý v urbári panstva Pezinok z roku 1618. Vyplýva z neho pomerne zlý stav niektorých častí objektu. Do jadra sídla sa vstupovalo cez dve priekopy preklenuté mostmi. Nad prvým sa týčila stará veža so slnečnými hodinami. Pisateľ charakterizoval jej stav ako ruinózný. Vo veži bola uskladnená munícia, vrátane dela, ľudovo nazývaného „seregfontó“. Text ďalej spomína hornú vežu (turri superiori) a kastelánov dom (domo castellani), jeho situovanie ale bližšie nekonkretizuje. Stajne a vykurovacie zariadenie (stabula Equor et hypocaustum) sa nachádzali „po ľavej strane“. Na pravej stála stará stodola, či skôr dielňa, kde sa oddávna vyrábali a opravovali kolesá a iné náradie používané na hrade a panstve. Dôležitosť Pezinského hradu po zenite v dobách svätoturských a pezinských grófov klesala. Ilešházi v ňom koncentroval predovšetkým hospodársku správu a výrobu. V rokoch kráľovskej držby dohliadal tunajší kapitán na to, aby výsady udelené v roku 1615 boli dodržiavané len v „dovolenej“ miere. Po smrti Kataríny Pálfiovej (1626) sa pezinské a svätoturské panstvo dostalo do zálohu Štefana Pálfího za 310 tisíc zlatých. Od roku 1734 sa Pálfiovci stali ich dedičnými vlastníkmi. Tento stav pretrval až do prvej tretiny 20. storočia.

Magnátsky rod nevenoval hradu zvláštnu pozornosť, čoho svedectvom sú záznamy v urbároch z rokov 1718 a 1719.

Stredisko správy panstva (Caput dominij) opisujú zhodne ako ruinu, čo je v zjavnom protiklade k tvrdeniam starších historikov o vybudovaní pekného rodinného zámku v tomto období.

V dohode podpísanej v roku 1746 medzi mestom a Rudolfom Pálfim sa gróf zaviazal, že nebude stavať na voľnom priestranstve pred hradom domy pre colníkov, kupcov, remeselníkov a Židov. Dokumentom del'by panstiev Sv. Jur a Pezinok medzi bratmi Rudolfom a Pavlom Pálfim je konštrukcia z roku 1752 poskytujúca po staršom inventári (1586) najdetailnejší historický popis hradu:

„Po pravej strane vstupu na hrad, pod hlavnou sieňou sa nachádza izba obývaná grófovým provizorom. Týmto smerom je kuchyňa, odkiaľ sa dostaneme do izby služobníctva, odtiaľ do malej izby, vedľa ktorej je komora postavená pred rokom. Spomínaná izba (sluhov) a kuchyňa sú zaklenuté. Izba debnára s drevenou podlahou, kuchyňa a vedľa nej zaklenutá komora nad malou pivnicou bola postavená grófom Jánom Pálfim. Po ľavej strane, blízko studne, je lisovňa, kde stojí mohutný lis s veľkým kamenným závažím. Odtiaľto sa vstupuje do prvej – menšej pivnice, veľkej a odtiaľ do tretej – malej pivnice. Až sem siaha pivnica vykopaná za vyššie spomínaného Jána Pálfího, vo vedľajšej zvyčajne skladuje svoje víno provizor. Klenuté miestnosti v ľavom rohu (nádvorie), oproti bráne hradu užíva oficiál grófa Rudolfa Pálfího. (Stoja tu) vedľa seba dve maštale. Grófovi Rudolfovi Pálfimu patrí aj dvojpodlažná sýpka stojaca naľavo od uvedených troch pivníc, postavená pred delením (majetkov) Jánom Pálfim. Na druhom poschodí, od úrovne debnárrovej komory sú tri spoločné priestory. Prvá je klenutá a má (kamennú?) podlahu. Odtiaľ sa vstupuje do dvoch susediacich klenutých izieb s oknami situovanými oproti domu účtovníka panstva. Tieto spoločné, súkromné priestory v pokoji užíva Rudolf Pálfí.“

Vymenovanie spoločných priestorov pokračuje nasledujúcimi riadkami: *„Nad pivnicami grófa Jána Pálfího, v zadnej časti krídla (?), bola postavená jedna kuchyňa, dnes s poškodenou (drevenou) podlahou, odkiaľ sa dostaneme do klenutej izby, oddávna obývanej majstrom kováčom. Za ňou sú dve klenuté komory, s prístupom zo spomínaného spoločného priestoru. Blízko týchto priestorov, akoby mimo vnútorného hradu, ale ešte v rámci jeho areálu, je jedna stavba (prístrešok), v ktorej má spomínaný kováč od dávnych čias svoju dielňu. Zvyšné priestory na hrade, na hornom podlaží, sú spoločne užívané... miestnosť (archív), kde kontrolór panstva uchováva účty má železné dvere.“*

Klenutú miestnosť „pod bránou“ vľavo obýva vrátnik. Blízko nej jedna malá kuchyňa, odkiaľ je prístup do klenutej miestnosti strážnikov. Vedľa je klenutá komora v užívaní strážnikov slúžiacich obom grófom. Odtiaľ sa schodmi stúpajúcimi nad bránu dostaneme do veľkej siene, po pravej strane do veľkej miestnosti, po ktorej nasleduje komora. V jej susedstve je kuchyňa, nasleduje izba a komora. Všetky tieto miestnosti sú bez klenieb. Pod izbou vrátnika je úzka pivnica.“

Blízko tejto stavby (azda západného krídla hradu) sú postavené spoločné stajne zastrešené šindľom pre asi osem koní. Prípája sa k nim novšia stajňa pre štyri kone oficiála grófa Rudolfa Pálfího.“

Pálfiovci - ako to potvrdzuje opis z polovice 18. storočia - starobylý objekt vonkoncom nevyužívali ako rodinný zámok. Mali

tu vyhradené súkromné a veľké spoločné priestory, pre dlhší pobyt však uprednostňovali iné, oveľa komfortnejšie rezidencie. Pezinský hrad naďalej fungoval ako centrum domínia s jeho administratívou, archívom, skladmi produktov a remeselnou výrobou pre účely panstva. Interiéry jednotlivých krídel boli delené na samostatné „bytové“ jednotky zamestnancov a služobníctva. Isté stavebné zmeny nevelkého rozsahu naznačujú odkazy na aktivity Jána Pálfího. Mladšia konštrukcia nedokumentuje žiadne podstatné rozdiely oproti stavu z roku 1752. Zmeny uvádza len v užívaní bytov provizora, služobníctva a kováča. V roku 1774 ich obývali oficiál Rudolfa Pálfího, išpán Jána Pálfího a záhradník.

Obdobie 19. storočia a prelomu 19.-20. storočia je spojené s úsilím o prinavrátenie reprezentatívneho výrazu stavby. Prvé kroky v tomto smere sa spájajú s Františkom Pálfim (1780–1852). Gróf nechal v roku 1844 vytvoriť v západnom krídle veľkú sálu. Vzhľadom na fakt, že už skoršie sa tu spomína Atrium – veľká sieň, sme toho názoru, že stavebný zásah v 40. rokoch 19. storočia spočíval v zrušení jedného podlažia (nad starou sálou), čím vznikol vysoký, nedelený priestor nad prejazdom hlavnej brány. Do éry Františka Pálfího možno klásť založenie zámockého parku. Vodná priekopa bola zasypaná, jazero vytvorené v jej južnom oblúku vhodne dopĺňalo parkovú úpravu. Grófov nákladný život a nedôsledné hospodárenie priviedlo panstvo na pokraj krachu. Ekonomická situáciu zdedených majetkov sa podarilo skonsolidovať jeho synovi Jánovi.

Úder blesku a následný požiar 4. apríla 1875 zničili severné krídlo. Pálfí dal po týchto udalostiach upraviť rad súkromných priestorov vo vonkajšom trakte južného a východného krídla, asanovanú časť hradu však neobnovil. Predpokladáme, že so svojim tunajším sídlom mohol mať veľkorysejšie plány. Úpravy realizované v Pezinku nemohli – čo sa týka rozsahu - konkurovať grófovmu najznámejšiemu podujatiu v Bojniciach. Faktom ale ostáva, že tu zhromaždil pozoruhodnú zbierku výtvarných a umeleckoremeselných diel, pre ktoré nechal vytvoriť adekvátne prostredie v duchu historizmu. Gróf vo svojom závete z roku 1907 rátať s budúcim sprístupnením vlastných rezidií širšej verejnosti. Interiéry so starostlivo aranžovaným historickým mobiliárom a výtvarnými prácami zoskupenými podľa štýlov, škôl a krajín pôvodu naznačujú, že tento zámer hodlal uskutočniť aj v Pezinku. „Muzeálny“ charakter grófových súkromných miestností nám približuje opis Aladára Vendeho publikovaný v monografii Bratislavskej župy.

„Návštevníka v jednej z predsiení na poschodí zaujme asi desiatka portrétov členov rodiny a iných osobností. V jedálni napravo je zavesený takmer 10 m dlhý gobelín, rodinné a iné maľby a stoja tu vyrezávané skrine. Vo veľkom salóne sú dva krásne stoly a dve skrine z ebenového dreva. Jeden zo stolov je vykladaný kostou, druhý florentskou mozaikou. Ďalej sú tu k videniu maľby od slávnych starých majstrov. V pracovni stojí renesančná, čierno lakovaná skriňa vykladaná kostou. Na stenách visí 36 majstrovských obrazov. Malý salón zdobí 31 malieb (Vanucci, G. Reni, Le Guerchin, Coreggio). Je tu skriňa a stôl vykladaný kostou, zrkadlo s ebenovým rámom a intarzovaná skriňa. V spálni sa nachádzajú obrazy od Leydena, Memlinga, van der Weydena, Gossaerta a tiež Brueghelovo dielo Kristova kázeň k ľudu. Mobiliár dopĺňajú starobylé stojanové hodiny a jeden vykladaný stôl. V šatni je skriňa vykladaná kostou, so strieborným kovaním, originálna

perzská pohovka a truhlica s intarziami a inkrustáciou z kosti. Aj tento priestor zdobia maľby známych autorov. V starej spálni stojí posteľ s maľovaným baldachýnom, skriňa dekorovaná umeleckými rezbami pochádzajúca od Napoleona I. a písací stôl s intarziami. Pisomnosti v rodovom archíve Pálfíovcov na prízemí sú uložené v starých vyrezávaných a vykladaných skrinách. Starý vykladaný stôl v archíve má dĺžku 4,5 m, šírku 2 m.“

Salóny na poschodí južného krídla, výklenok s oknom s historizujúcim dreveným obkladom

Ukážka dreveného obkladu okenných výklenkov z čias prestavby realizovanej za Ján Pálfího

Presný obraz o výnimočnej kvalite umeleckých diel umiestnených na hrade poskytuje ich inventár z roku 1909. V Pezinku sa nachádzalo 145 malieb, grafik, miniatúr, reliéfov a fotografií v hodnote odhadovanej na bezmála 200-tisíc korún. V zmysle Pálfího testamentu bolo 16 obrazov od starých majstrov dolnonemeckej školy a zástupcov modernej belgickej

Detail ornamentálnej bordúry okennej výplne

Drevený kazetový strop v jednom zo salónov

maľby darovaných obrazárni Národného múzea v Budapešti. Na hrade ostali medzi inými Portrét vojvodkyne Isabelly Clary Eugenie, pripisovaný Rubensovi nachádzajúci sa pôvodne v jedálni, Madona s dieťaťom od nizozemského maliara zo začiatku 16. storočia v grófovej kancelárii, Guercinov Portrét muža a Madona s dieťaťom od talianskeho majstra zo 16. storočia, obidve maľby v malom salóne, strieborný reliéf znázorňujúci Svätú rodinu od talianskeho majstra zo 16. storočia v kancelárii, kresba Sv. Františka od Correggia, kresba Anjela od Perugina, perokresba Svätej Rodiny pripísaná Michelangelovi, Portrét muža a Kľaňanie sa pastierov (?) od Guercina, Nanebovzatie Panny Márie od Reniho a Kľaňanie sa pastierov od Massariho – všetky umiestnené v malom salóne, kde bol tiež Dürerov drevoryt Odmietnutie Joachimovej obety. Okrem výtvarných diel bola na hrade deponovaná aj zbierka historických zbraní, prenesená na základe grófovej poslednej vôle do Bojníc.

Prvá svetová vojna a obdobie po nej znamenali začiatok devastácie hradu a rabovania hodnotných predmetov, ktoré ostali v jeho priestoroch. Referát pre ochranu pamiatok opakovane upozorňoval úrady na nekontrolované rozkrádania zariadenia mužstvom ubytovaným v objekte. Mesto Pezinok už začiatkom 20. rokov prejavilo záujem o kúpu budovy. Skoršie cenové ponuky trojčlenný výbor rodiny Pálfi odmietol ako nízke, ku kompromisu sa preto dospelo až v roku 1930. Mesto kúpilo hrad spolu s príľahlým areálom parku. Historický objekt zamýšľalo adaptovať pre účely samosprávy, stavby v parku mali slúžiť verejnosti, okrajové časti plochy po rozparcelovaní mali poskytnúť priestor pre individuálnu výstavbu. Hoci v kúpnopredajnej zmluve boli zakotvené aj veľmi jednoznačné požiadavky pamiatkového referátu ohľadom zachovania celistvosti parku, deľba parciel sa uskutočnila už rok po kúpe pamiatky. Historická nehnuteľnosť mala už od roku 1936 nového vlastníka, Slovenské vinohradnícke družstvo (SVD). SVD ďalej prevádzkovalo reštauráciu a vináreň zriadenú mestom a umiestnilo sem aj svoju výrobu.

Začiatkom 40. rokov 20. storočia bola na mieste asanovaného severného krídla postavená dvojpodlažná administratívna budova SVD navrhnutá bratislavským architektom Janom Vranom. Maliar Augustín Bárta so synom Augustínom ml. obnovili v rokoch 1941–42 výmaľbu reprezentatívnych miestností a vyzdobili strop „tzv. Historickéj sály“ vo východnom krídle.

SVD po roku 1945 pokračovalo v stavebných úpravách zámku podľa podkladov architekta Štefana Paulíka. Ako zaujímavosť tu uvedme vtedajší názor odborníkov na stav pamiatky a najmä zásahy z 19. storočia. Dr. Alžbeta Güntherová vyslaná na jej obhliadku v roku 1946 konštatovala slohovú nesúrodosť celku poznamenaného hlavne historizujúcou etapou. Pre dosiahnutie jednotného renesančného výrazu odporúčala odstránenie pseudogotickkej veže nad vchodom do vinárne, prispôsobenie pseudobenátskej gotizujúcej fasády nad hlavným vchodom celkovému charakteru architektúry, zníženie zábradlia mostu stavaného na spôsob anglickej gotiky historizujúceho štýlu XIX. storočia a odstránenie pseudogotickkej kašny na dvore. Požiadavka aby všetky dodatočné zmeny a adaptácie boli prispôbené „pôvodnému rázu budovy spôsobom kongeniálneho riešenia a nie otrockým napodobovaním mŕtvych dekoračných prvkov“ vyznieva dnes prinajmenšom otáznne. Paradoxne v ňom totiž rezonuje snaha o návrat k štýlovo čistej forme typická práve pre skepticky prijímanú prax 19. storočia...

V rokoch 1947 až 1948 prebehli niektoré čiastkové úpravy, ako obloženie hlavného portálu kameňom či adaptácia reprezentatívnych miestností na poschodí pre účely reštaurácie. Plánovalo sa využitie časti východného krídla pre ubytovanie hotelového typu.

Vinárske závody (VZ) v roku 1959 predložili zámer na stavbu lisovne. O rok neskôr plánovali vybudovanie skladu prázdnych fliaš a nadstavbu administratívnej budovy. V roku 1965

upozornili pamiatkový ústav (PÚ) na nevyhovujúce využitie tzv. Historickéj sály a chodby priliehajúcej k nej. Chodba fungovala ako sklad a v sále sa konali tanečné zábavy, čo sa prirodzene odrazilo aj na ich stave. VZ navrhovali vyslanie komisie pre posúdenie vzniknutej situácie, ako aj zrušenie prevádzky Reštaurácií a jedální. Sála mala byť pridelená VZ ako „červený kútik“ pre zamestnancov. Pamiatkové stredisko tento návrh jednoznačne odobrilo.

V druhej polovici 70. rokov 20. storočia chystali VZ komplexnú obnovu hradu, ktorého stavebno-technický stav zhoršovala kumulácia rôznych, často nevyhovujúcich funkcií. PÚ v odpovedi na žiadosť o vypracovanie zásad pamiatkovej obnovy opakovane podotkol nutnosť vylúčenia nevhodných výrobní z objektu.

Pre spoznanie dejín Pezinského hradu sa ponúka niekoľko ciest. Okrem bádania v teréne je to predovšetkým výskum prameňov. Na niektoré z nich, najmä z obdobia 16. až 19. storočia sme sa snažili upozorniť i v tomto texte. Ostáva dúfať, že pamiatke a jej premenám v hlbšej i nedávnej minulosti sa čoskoro dostane primeraného záujmu i využitia, umožňujúceho predstaviť jej hodnoty širšej verejnosti.

Spojenie západného a južného krídla

Pramene a literatúra:

- **Archív Pamiatkového úradu SR, fondy Pamiatkové orgány na Slovensku 1918-1951; Krajský ústav štátnej pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody, Bratislava.**
- **Slovenský národný archív, fond Ústredný archív rodiny Pálffy - Pezinská vetva Pálfovského rodu (1252) 1260 – 1908; Panstvo Pezinok a Sv. Jur, urbáre a súpisy 1601–1774 a Pozostalost Jána Pálfiho.**
- **Ministerstvo vnútra SR, Štátny archív v Bratislave, pobočka Modra, fondy Magistrát mesta Pezinok – listiny 1511 – 1830; Obvodný notársky úrad v Pezinku (1895) 1923 – 1945 (1990); Zbierky máp a plánov 1760-1981; Zbierka fotografií a pohľadníc.**
- **BOROVSKÝ, S. (ed.): Magyarország vármegyéi és városai. Pozsony vármegye. Pozsony sz. kir. város, Nagyszombat, Bazin, Modor és Szentgyörgy r. t. városok. Budapest. Rok vydania neuvedený.**
- **DUBOVSKÝ, J. – ŽUDEJ, J.: Dejiny Pezinka. Bratislava 1982.**
- **FARKAŠ, Z. – WITGRÜBER, P.: Dve stredoveké fortifikácie v Pezinku, časť Cajla. In: Bozen / Pezinok 1208 – 2008. Zborník z konferencie konanej 5. 12. 2008 v Pezinku. Zost.: P. POSPECHOVÁ. Pezinok 2008, s. 21 – 30.**
- **HÁZI, J: Pozsony vármegye középkori földrajza. Pozsony 2000.**
- **ILA, B: A szentgyörgyi és bazini grófok birtokainak kialakulása. In: TURUL - A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság Közlönye. 44. Budapest 1927, s. 37-41.**
- **KÁROLYI, Á.: Illésházy István hűtlenségi põre. Budapest 1883.**
- **KNAUZ, N: A bazini várkapolna s a csukárdi és szentgyörgyi templomok. In: Magyar Sion, 3, 1865, s. 708 – 715.**
- **LEHOTSKÁ, D.: Dejiny mesta Pezinok. Turčiansky Sv. Martin 1942.**
- **LUKAČKA, J.: Pezinok a jeho majitelia v 13. a 14. storočí. In: Bozen / Pezinok 1208 – 2008. Zborník z konferencie konanej 5. 12. 2008 v Pezinku. Zost.: P. POSPECHOVÁ. Pezinok 2008, s. 67 – 69.**
- **MALEČKOVÁ, K.: Ján František Pálfi – staviteľ a zberateľ. FUNDÁRKOVÁ, A. – PÁLFFY, G.: Pálfiovci v novoveku. Vzostup významného uhorského šľachtického rodu. Zborník z vedeckej konferencie, Bratislava 20. V. 2003. Bratislava – Budapest 2003, s. 130 a n.**
- **Néhai nagyméltóságú erdődi gróf Pálffy János valóságos belső titkos tanácsos, cs. és kir. kamarás, Pozsony vármegye örökös főispánja, Bajmóc örökös ura és a főrendiház örökös jogú tagja bazini kastélyában található festmények, miniaturek és grafikai lapok jegyzéke a vonatkozó leltári és becslési adatokkal (IV.) Budapest: Athenaeum 1909.**
- **Pezinok – zámok, severné krídlo. Architektonicko – historický výskum. Spracoval Ing. arch. Ivan Gojdič, Ivan a Mgr. Rastislav Danák, december 2007. Materiál uložený v Archíve Pamiatkového úradu SR, Zbierka výskumných správ, inv. č. T 6094/a-b.**
- **PLAČEK, M. – BÓNA, M.: Encyklopédia slovenských hradov. Bratislava 2007.**
- **RADVÁNSZKY, B.: Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században. II. kötet. Budapest 1879.**
- **SEDLÁK, V.: Príspevok k architektúre stredovekých hradov na západnom Slovensku. In: Monumentorum Tutela IV (1967-68). Bratislava 1969, s. 445 – 453.**
- **ŠÁŠKY, L.: Stavebný vývoj hradu v Pezinku. In: Vlastivedný časopis, 1977, s. 32 – 39.**
- **TÉREY, G.: Pálffy János gróf képgyűjteménye. In: Vasárnapi Ujság, 60, 9. februára 1913, č. 6, s. 108 – 111.**
- **VÁLINÉ POGÁNY, J.: Az örökség hagyományozása. Könyöki József műemlékfeldmérési 1869 – 1890. Budapest 2000.**
- **ZÁVADOVÁ, K.: Verný a pravý obraz slovenských miest a hradov ako ich znázornili rytci a ilustrátori v XVI., XVII. a XVIII. storočí. Bratislava 1974.**
- **Foto: Za poskytnutie fotografií pamiatky ďakujem Mgr. Dagmar Barokovej.**

MALOKARPATSKÉ KAMENICE

Michal Franko

Malokarpatské svahy poskytujú výborné agrobiologické podmienky pre výsadbu a rast viniča. Ľudia už v stredoveku využívali na pestovanie viniča každú voľnú plochu a časom začali vysádzať vinič aj na kamenistých svahoch Malých Karpát. S námahou kľúčovali a upravovali aj zalesnené plochy, kde postupne vyrástli úrodné vinice.

Oblasť Malých Karpát už od stredoveku charakterizovalo súvislé usporiadanie viníc ako viditeľný dôkaz ich ekonomickej priority. Vinice tu vytvárali pestrú mozaiku pozemkov rozličných tvarov a rozmerov. Kopec, resp. svah, na ktorom boli vinice vysadené sa nazýval viničnou horou a jednotlivé jej časti s vinicami sa označovali ako hony, záhony, trate či v nemeckom jazyku Riede. V okolí Bratislavy existovalo takéto usporiadanie viníc už od stredoveku, čoho dôkazom je aj pozemková kniha mesta z roku 1439. Podľa zápisov v tejto knihe sa v 113 honoch nachádzalo 2003 viníc, pričom počet viníc v honoch bol pomerne rozdielny a kolísal medzi 5-74 pozemkami. V priemere sa však napr. v 15. storočí v okolí Bratislavy nachádzalo v jednom hone 17 až 18 viníc. Poloha a tvar honov boli závislé od terénu svahov a horských úbočí. Jednotlivé vinice mali spravidla tvar obdĺžnika orientovaného po spádnici svahu.

Keďže je pôda na svahoch Malých Karpát prevažne kamenistá, vinohradníci z nej každoročne pri obrábaní viníc vykopávali a vynášali veľké množstvo kameňov. Vykopané kamene potom na seba voľne ukladali. Popri viniciach tak vznikali súvislé pásy, ktoré oddeľovali jednotlivé pozemky s vinicami a slúžili aj ako ochrana pred zverou. Tieto pásy z kamenia sa nazývali kamenice, medze, hate, runy (nem. der Rain). Viedli zvyčajne kolmo na vrstevnicu svahu a často popri nich viedol chodník alebo cestička. Kamenice sa stali časom neodmysliteľnou súčasťou koloritu malokarpatských svahov a dokladom snahy o získanie vhodnej pôdy na pestovanie viniča, ktorá v minulosti prevyšovala dnešnú rozlohu viníc. Z právneho hľadiska určovali privilegované územie-vinice, ktoré sa za kamenicou nachádzali. Kamenice v Malých Karpatoch dosahovali a ešte aj dnes dosahujú značné rozmery. Niekedy mali výšku až 2-3 metre a šírku 3-4 metre. Ich dĺžka bola aj niekoľko desiatok metrov. Kvôli prevýšeniu a následnému

Kamenistá pôda v malokarpatských viniciach

odplavovaniu pôdy boli kamenice sprevádzané aj terasami. V mnohých prípadoch bola spodná časť kameníc starostlivo ukladaná do múrikov, rovnako ako okraje terás.

S výstavbou kameníc sa v našej oblasti vo všeobecnosti počíta od 16. storočia. Je ale zrejmé, že kamenice vznikali kontinuálne s pestovaním viniča a rozširovaním plôch na jeho pestovanie. Otázne sú teda ich počiatky. Prieskumom na Suchom vrchu v Pezinku sa v roku 2003 podarilo v profile porušenej kamenice (a v jej okolí) natrafiť na neskorostredoveké pamiatky - zlomky hrncov, ktoré sa do telesa kamenice dostali ako odpad, aby sa zabránilo úrazom, ktoré mohli ostré črepy v pôde zapríčiniť. Popri črepoch nádob sa do kamenice dostal i fragment tzv. miskovitej kachlice z kachľovej pece, ktorá mohla byť umiestnená v prípadnej stavbe - prístrešku. Kachlice nachádzame v 15. storočí na hradoch, v kláštoroch a v mestách. Nález kachlice v extraviláne nie je bežným javom, je však zrejmé, že ako ostatné nálezy súvisí so stredovekým zemepanským mestečkom. Kamenice sú spomenuté aj v starých viničných poriadkoch z malokarpatskej oblasti. Spomínajú sa napríklad v 15. storočí vo viničných poriadkoch z Vajnora a Bratislavy. Uvádza sa v nich, že o kamenice sa musí každý vinohradník starať a udržiavať ich v čistote. Nikto nesmel na susedovu časť kamenice hádzať viničnú révu, haluze, zeminu či trávu. Pre spresnenie treba uviesť, že kamenica patrila vždy obom vinohradníkom susediacich viníc a každý sa staral o svoju časť-stranu. V presne určenej vzdialenosti od nej sa nesmeli kopáť a ani zakladať oheň. Samotná kamenica sa musela z času na čas spevňovať. Vinohradníci pri nej vytvárali niekedy menšie či väčšie priekopy a násypy. Kamenice pravidelne kontroloval viničný majster a jeho pomocníci. Ak sa zistilo jej poškodenie, musel ju vinohradník opraviť na vlastné náklady. Keď tak neurobil, viničný majster mu mohol udeliť finančnú pokutu. V stredoveku na Morave alebo v Rakúsku za poškodenie alebo podkopanie kamenice hrozili aj hrdelné či mrzačiacie tresty (strata ruky). Takéto tresty sa tam však udeľovali iba výnimočne a slúžili ako odstrašujúci príklad. V malokarpatskej oblasti sa udeľovali za podobné prečiny iba finančné pokuty. Udržovali a kontrolovali sa aj cesty vedúce popri kameniciach. Ak bola častým využívaním cesta znížená či poškodená a hrozilo aj

Kamenice a terasa

Hájenska

Použitie kameňov z kameníc na vyrovňovanie cesty vo viniciach

Kamenice

poškodenie alebo zosuv kameňov z príľahlej kamenice, na opravu sa poskladali všetci vinohradníci, ktorí po danej ceste prechádzali. Niekedy sa zvykla cesta spevňovať aj kamením

z kamenice. Ku kameniciam si niekedy vinohradníci pristavovali tzv. budy, čo boli stavby prevažne z kameňa, ale aj z dreva či materiálu, ktorý mal vinohradník poruke. Budy mali dvere a štíty väčšinou z drevených dosák. Strecha bola buď z dosák alebo šindľov, či niekedy len z navrhovaných viničných prútov. Dvere a vchod bol situovaný smerom k vinici. Takéto budy slúžili na odkladanie nástrojov, ako úkryt pred zlým počasím, na odpočinok, prípadne pre strážcov vinohradov v období zrenia hrozna.

Obraz malokarpatských viníc s ich neodmysliteľnými sústavami kameníc pretrval do polovice 20. storočia. V súlade s koncepciou vinohradníckej veľkovýroby sa v priebehu 50. a 60. rokov 20. storočia uskutočnila dovtedy prevratná prestavba viničných plôch. Scefovaním malých pozemkov a viníc, likvidáciou prirodzených i umelých prekážok - krovísk, strží, úvozov, kameníc, terás a prekážajúcich ovocných stromov - sa vytvorili rozsiahle pozemky s rozvetvenou komunikačnou sieťou. Zaviedli sa nové spôsoby výsadby a vedenia viniča. Tak vznikol nový obraz malokarpatskej vinohradníckej krajiny.

Kamenice sa dnes nachádzajú prevažne v pásme lesa a už dávno stratili svoju pôvodnú funkciu. Dodnes však zostali najzreteľnejšími dokladmi neúnavnej práce vinohradníkov, ktorú budú pripomínať ešte dlhé veky.

Pramene a literatúra:

- JURKOVIČ, M.: Vinohradnícke „budy“ v Modre. In: *Agrikultúra*, roč. X, 1971. s. 123-133.
- VAVÁK, J.: Nové nálezy z prieskumu Pezinka a Vinosadov. In: *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 2003*. Nitra, 2004, s. 196.
- DRÁBIKOVÁ, E.: Človek vo vinici. Bratislava 1989, s. 39-41.
- BÍLÝ, J.: Modranský horenský rád v kontextu organizácie a práva stredoevropských vinohradných hor (I. časť). In: *Notitiae ex Academia Bratislavensi Iurisprudentiae-Vedecké štúdie*, č. I. Žilina 2008, s. 32-56.
- WINTER, G.: *Niederösterreichische Weisthümer. I. Teil. Das Viertel unter dem Wienerwalde*. Wien 1886 s.
- *Monumenta Hungariae Juridica-Historica. Corpus statutorum- Statuta et Articuli municipiorum Hungariae cis Danubianorum*, Tomus IV, vol. II. Budapest 1897, s. 1-821.
- KOVÁTS, F.: A vajnorai hegyközség rendtartása 1460-70- bö. In: *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle*, VII., Budapest 1900, s. 469-470.
- Foto: Archív Malokarpatského múzea v Pezinku

SVÄTOJURSKÁ KAPLNKA NANEBOVZATIA PANNY MÁRIE (PUSTÝ KOSTOLÍK)

Rastislav Luz

Pri ceste spájajúcej Svätý Jur s Bratislavou už celé stáročia stojí na malom kopčeku kaplnka, medzi ľuďmi bežne nazývaná „Pustý kostolík“. I keď okolo nej denne prejdú stovky, či skôr tisíce domácich i cudzincov, len málokto z nich vie čo-to o jej minulosti.

PÔVOD STAVBY

Otázky kto, kedy a za akým účelom postavil na samote uprostred vinohradov kaplnku, dodnes nik uspokojivo nezodpovedal. Teórií o jej pôvode však existuje niekoľko. Najďalej do minulosti kladie vznik kaplnky kronika farnosti Rača, podľa ktorej ju postavili, údajne, v roku 1459, akýsi Ján Bastein s manželkou. V literatúre sa zväčša objavuje datovanie stavby do roku 1499 a spája sa s akýmsi neznámym pustovníkom, azda vojakom. Napokon najkratšie dejiny stavbe pripisujú kanonické vizitácie farnosti Svätý Jur z 19. storočia, ktoré zaznamenali tradíciu, že Pustý kostolík postavil pustovník - vojak asi v roku 1598. Žiadnu z týchto teórií nie je možné definitívne prijať ani vyvrátiť, i keď rok 1598 určite nemôže byť rokom vzniku stavby, keďže je známa prinajmenšom jedna staršia písomná zmienka o nej. Uspokojiť sa tak treba s rámcovým datovaním jej vzniku do druhej polovice 15. storočia. Viac svetla do tejto otázky by mohol priniesť asi len architektonicko-historický a umelecko-historický výskum stavby.

PRVÁ PÍDOMNÁ ZMIENKA A PÔVODNÉ ZASVÄTENIE

Najstarší doklad o existencii kaplnky nachádzame v roku 1548 v súpise sťažností Svätoturčanov na svojho zemepána, grófa Gašpara Šerédiho. Text okrem iného hovorí, že „za mestečkom Svätý Jur je jeden opustený kostol, ku ktorému na sviatok svätého Imricha vojvodu a v čase prosieb procesie prichádzali, a navštevovať ho mešťania boli zvyknutí, čo teraz robiť zanedbávajú“. Veľmi dôležitá je tu najmä zmienka o niekdajších púťach, ktoré zrejme zanikli po príchode reformácie do tohto regiónu. Osobitné uvedenie procesie konanej na sviatok sv. Imricha*, čiže 5. novembra, môže poukazovať na pôvodné, ešte stredoveké patrocinium.

Pri výbere zasvätenia sakrálneho objektu zohrávalo úlohu niekoľko faktorov – vôľa zemepána, vhodnosť patrocinia pre obyvateľov, účel objektu, aktuálnosť alebo modernosť svätca a v neposlednom rade aj vzdialenosť od ďalšieho objektu s rovnakým patrónom. Ako týmto kritériám zodpovedá zasvätenie sv. Imrichovi? Pokiaľ ide o vôľu zemepána, teda grófov zo Svätého Jura a Pezinka, ich vzťah k uhorským svätcom (sv. Štefan, Imrich, Ladislav a i.) dokladujú Kaplnka sv. Ladislava

na hrade v Pezinku, zobrazenia sv. Štefana a sv. Ladislava na oltári v rodovej pohrebnej kaplnke vo Svätom Jure, či v neposlednom rade aj časté používanie mien Ladislav, Štefan a Imrich u členov rodu. V otázke „modernosti“ svätca sa tiež javí sv. Imrich ako vhodný patrón, keďže jeho obľuba zažívala svoj rozkvet od druhej polovice 13. do prvej polovice 16. storočia, čo zodpovedá predpokladanej dobe vzniku stavby. Ďalší najbližší kostol s rovnakým zasvätením sa nachádza v Častej, ktorá je od svätoturskej kaplnky vzdialená viac ako 20 kilometrov – teda dostatočne ďaleko. Problém vhodnosti pre obyvateľov nie je možné posúdiť, keďže sv. Imrich bol uctievaný ako patrón mládenčov, čo je skupina príliš všeobecná. Jedine pri účele kaplnky ako putovného miesta sa zasvätenie sv. Imrichovi nezdá ako najvhodnejšie, keďže jeho sviatok sa slávi v novembri. I tu je však treba pamätať na možnosť, že pôvodný zámer pri stavbe kostolíka mohol byť iný a púte sa rozvinuli len ako akýsi „vedľajší produkt“.

Procesia ku kaplnke 1926

PIARISTI

Vďaka stále viac silnejúcej reformácii, spojenej aj so zánikom náboženského putovania, bola samostatne stojaca kaplnka pomerne ďaleko od okraja mestečka odsúdená na pomalý zánik. Ani obnovenie katolíckej farnosti v roku 1628 nemohlo jej osud zvrátiť, keďže sa ku katolíckej viere v prvých rokoch (či dokonca desaťročiach) hlásilo len malé percento miestnych obyvateľov.

Situácia sa začala meniť až po tom, ako bol v roku 1685 do Svätého Jura uvedený Rád chudobných regulárnych klerikov Matky Božej zbožných škôl, ktorého členovia sa označujú aj ako piaristi. Po usadení sa v meste (1685), prevzatí bývalého evanjelického kostola (1686) a otvorení svojej školy (1687) mohli piaristi svoju pozornosť uprieť aj na ďalší zo svojich cie-

ľov – rekatolizáciu miestneho obyvateľstva. Jej súčasťou bolo určite i rozvinutie mariánskeho kultu a obnovenie pútí. Zrejme preto rád prejavil záujem o získanie už takmer zničenej kaplnky. Kedy presne sa piaristi začali o ňu zaujímať, nie je známe, do vlastníctva ju však definitívne získali rozhodnutím kardinála Leopolda kardinála Koloniča, ostrihomského arcibiskupa, s platnosťou od 26. februára 1697. Podmienkami boli obnova „zrúcanej a opustenej“ stavby, vybavenie oltármi a inými potrebnými náležitosťami, ustanovenie púti a iných foriem nábožnosti, ale aj oprava starej sochy Panny Márie stojacej na stípe vedľa kaplnky. Oficiálne odovzdanie sa uskutočnilo 28. apríla 1697 prostredníctvom bratislavského kanonika Jána Kračúna, za prítomnosti svätoturského farára a siedmich zástupcov mesta, do rúk rektora piaristov pátra Andreja od Obrátenia sv. Pavla a lektora pátra Gabriela od sv. Anjela strážneho. Už v rovnakom roku (1697) na sviatok Nanebovzatia Panny Márie, 15. augusta, viedla ku kaplnke prvá slávnostná púť, ktorá vyšla z Kostola Najsvätejšej Trojice a celou cestou bola sprevádzaná zvonmi, trúbkami a bubnami. Po príchode na miesto bola sprofanizovaná kaplnka posvätená generálnym vikárom Pavlom Balašom. Ďalej nasledovala slávnostná spievaná svätá omša s dvoma kázňami – slovenskou od peziňského farára Františka Zguriča a nemeckou od pátra piaristu Kristiána od sv. Bruna. Tradícia dvoch kázní potom pretrvala až do 19. storočia, pričom nemecká bývala v kaplnke a slovenská vonku pod akýmsi dubom.

V roku 1697 bola tiež nákladom piaristov a šľachtica Leonarda Morocza kaplnka zastrešená. Keď v rokoch 1711-1712 postihol malokarpatský región mor, zaviazali sa farníci z Rače a Vajnora za vdaky za ušetrenie od epidémie putovať každoročne ku kaplnke spolu so Svätoturčanmi.

PUSTOVNÍK HENRICH

K zaujímavej udalosti došlo v roku 1715, keď sa 9. septembra objavil vo Svätom Jure akýsi fráter Henrich Kilhausem z Ves-

tfálska, narodený v roku 1672. Preukázal sa listinou ostrihomského arcibiskupa Kristiána Augusta kardinála Saského, ktorou mu bolo dovolené žiť ako pustovníkovi na akomkoľvek odlúčenom mieste, pod tou podmienkou, že sa vo všetkom podriadi miestnemu farárovi. Predložil tiež listinu pátra Bello-ma, provinciála Rímskej provincie tretieho rádu františkánov (t.j. kapucín), ktorou mu bolo dovolené nosiť habit tejto rehole, ale bez kapucne, pretože už bol v minulosti ženatý a bol vojakom. Fráter Henrich si za miesto svojho usadenia vybral práve svätoturskú kaplnku, kde sa ubytoval a žil príkrym pustovníckym životom. Takmer každodenne odtiaľ chodieval do kostola, živil sa zbraním chleba a strukovinami, ktoré si sám vypestoval v záhradke. Kaplnku vyzdobil zvonka i zvnútra, vystaval oltáre a chór (emporu). Postavil tiež izbičku pre seba, vežičku, malú zvonnicu, akési kríže a okolo kaplnky vysadil ľalie. Pustovník žil v kaplnke štyri roky, až kým od prísneho života a ustavičných chorôb nedostal akúsi prudkú chorobu žalúdka, kvôli ktorej náhle zomrel 2. decembra 1719. Pri obhládke jeho tela sa zistilo, že žil omotaný štyrmi reťazami, z ktorých jednu veľkú mal na drieku, dve mu viseli z krku a na štvrtý bol zavesený veľký kríž. Okrem toho mal pod habitom akýsi kus ťavej kože, ktorá mu hrýzla telo. Pochovaný bol 4. decembra 1719, tak ako si sám želal, v kaplnke pred hlavným oltárom, do hrobu vytesaného do skaly.

Práve v osobe frátra Henricha je zrejme možné hľadať pôvod rozprávání o pustovníkovi - vojakovi, ktorý mal kaplnku postaviť.

OSUDY KAPLNKY DO OBDOBIA JOZEFÍNSKÝCH REFORIEM

V roku 1756, 37 rokov po smrti frátra Henricha, bol rozhodnutím piaristickej provincie do kaplnky poslaný nový pustovník neznámeho mena, ktorý od generálneho vikára získal právo žobrať, z čoho vyvstal akýsi spor medzi piaristami a farárom. Rozhodlo sa, že už nebude poslaný žiaden ďalší pustovník,

Kaplnka v roku 1934

Kaplnka v roku 1934

kým sa pre túto vec nezabezpečí suma 200 zlatých. Tú nezištne poskytol farár Alexej Kúrtý z Horných Salíb a z tejto sa potom v letnom čase slúžievala každý týždeň v kaplnke tichá svätá omša. Ďalší pustovník sa spomína v roku 1766 a údajne mal „značné meno pri príprave liečiv“. Ako vôbec posledný sa v roku 1770 uvádza pustovník Andrej Žigmundovič. Pustovníctvo zaniklo po tom, čo bolo obmedzené Máriou Teréziou a napokon v roku 1782 úplne zakázané Jozefom II.

Obdobie 18. storočia sa nieslo najmä v znamení opráv – v roku 1722 z milodarov „zbožných patrónov“ opravovali strechu kaplnky a pustovne. V roku 1743 prebehla väčšia oprava financovaná almužnami a príspevkom laického bratstva, urobená bola nová strecha a opravili sa tiež vonkajšie múry. Doložená je tiež oprava strechy a interiéru v roku 1774 z prostriedkov svätajurského rodáka Jakuba Kellera, jezuitu. Nepříjemne do osudov kaplnky zasiahlo jej poničenie v roku 1771, keď neznámy páchatel' vylámал dvere. Upodozrievaní boli akýsi Račania, cigáni z Nešticha, potulný pilčík pobývajúcí tiež na Neštichu, no uvažovalo sa aj o nábožensky motivovanom čine zo strany evanjelikov. Rovnaká situácia sa opakovala aj v apríli 1772, keď niekto vytíkol okná na pustovni a spôsobil aj iné poškodenia. V auguste roku 1789 bol pri kaplnke nájdený novorodenec, chlapec, ktorý pri krste dostal meno Štefan. Magistrát mu pridelil priezvisko Einsiedler, krstnými rodičmi sa mu stali mešťan Michal Schmid s manželkou Katarínou, pôrodnou babičou.

Veľmi podrobný popis vnútorného zariadenia kaplnky podáva vizitácia svätajurskej farnosti z roku 1781. Kaplnka mala tri oltáre – na hlavnom, konsekrovanom roku 1764, stála drevená socha Panny Márie s Jezuliatkom, ktorá mala šaty z modrého hodvábu, pretkaného bielymi hodvábnymi kvetmi a v mieste srdca aj striebornými kvietkami a strapcami. V lodi

na ľavej strane bol oltár sv. Anny a na pravej oltár Zvestovania Panny Márie. Na stenách boli akési obrazy a na konci lode empóra bez organu. I keď na pravej strane presbytéria stála sakristia, liturgické náčinie nebolo odložené v kaplnke, ale v kostole piaristov. Rovnako na pravej strane stála pustovňa s dvomi miestnosťami, ktorej strecha však bola úplne zničená. Na streche nad loďou stála malá vežička so štyrmi okienkami, natretá na červeno, v ktorej visel zvon. Okolo stavby sa rozprestierala ovocná záhrada, ktorej úroda patrila piaristom. Púte v tom čase začínali vo farskom kostole, ale po omši sa vracali do kostola piaristického. Farníci z Rače a Vajnora zvykli odovzdať piaristom oferu 5 zlatých.

ZRUŠENIE KAPLNKY A JEJ PREVZATIE FARNOSŤOU

Osud kaplnky spečatili opravy, ktoré realizovali piaristi v rokoch 1774-1783. Tie boli hradené z prostriedkov Kúrtého základiny 200 zlatých a po jej vyčerpaní sa v kaplnke prestali slúžiť pravidelné omše. Na základe toho pezinský dekan Matej Kubáni informoval ostrihomského arcibiskupa o jej nepotrebnosti. Kaplnka bola označená za poľnú, zrušená a stavba bola odovzdaná armáde, ktorá tu zriadila sklad pušného prachu. Rektor piaristov odniesol sochu z hlavného oltára aj zvon z vežičky.

Vojaci však kaplnku časom opustili a okolo roku 1794 sa o ňu začal zaujímať svätajurský farár Michal Štiavnický. Nový pezinský dekan Dobiš spočiatku namietal – odvolával sa najmä na to, že nové vybavenie by bolo príliš drahé. Prešetrovanie prebiehalo i v ďalších rokoch, no nie je jasné, ako bola táto vec uzavretá. Už v roku 1798 sa spomína predaj kaplnky s tým úmyslom, aby sa získané peniaze odovzdali piaristom ako pôvodným vlastníkom. Svätajurskí mešťania spolu s piaristami však reagovali spísaním žiadosti o zachovanie kaplnky, pričom uvádzajú, že je to jediné miesto kam môžu chodiť procesie, že kaplnka slúži ako kalvária a ľud sa tu v čase pôstu chodí modliť a napokon uvádzajú, že oprava stavby sa zrejme bude dať zabezpečiť z darov a zbierok. K predaju nakoniec došlo, no keď sa ukázalo, že pobožní mešťania majú záujem o kúpu, provinciál piaristov daroval kaplnku Svätajurčanom. Peniaze na opravu sa však nenašli a tak pustý kostolík ďalej chátral. V roku 1805 museli piaristi dokonca zbúrať rozpadnutú pustovňu.

Situácia sa však nečakane zmenila v nasledujúcom roku, keď sa istej vdove Kataríne Grafliovej vo sne zjavila jej zosnulá dcéra a prikázala jej, aby na opravu darovala 400 zlatých. Vdova dcéru poslúchla, a tak bola v roku 1807 kaplnka zvonku aj zvnútra dôstojne opravená a modranský farár, dekan Štefan Kratochvíla, ju mohol ešte v tom roku znova posvätiť. Už 15. augusta viedla z farského kostola prvá púť, v kaplnke slúžil svätú omšu bratislavský kanonik František Rausch, nemeckú kázeň mal svätajurský rodák a pezinský kaplán Karol Trajer a slovenskú farár z Vajnora Jozef Drožďák. Na ďalšiu údržbu darovali svätajurskí farníci 500 zlatých, račianski 50 a vajnorskí 20 zlatých. Farár sa zaviazal slúžiť v kaplnke svätú omšu každú stredu zadarmo, ak mu mesto alebo farnosť poskytne povoz. Po oprave už do kaplnky umiestnili len jediný oltár s ikonou Nanebovzatia Panny Márie, existujúci doposiaľ. Neskôr do kaplnky pribudli, dnes už stratené, obrazy sv. Vendelína, sv. Terézie, Panny Márie a drevený kríž. Týmto sa obnovila tradícií pútí, ktoré (s prerušením v druhej polovici

Kaplnka so sochou Panny Márie dnes

20. storočia) trvajú doposiaľ. Okrem toho sa púte v minulosti konali aj v čase rôznych pohrôm, čo však časom zaniklo.

Od októbra 1948 opravovala kaplnku firma Augustína Vašíka a pri príležitosti tejto opravy zakúpil Jozef Kozmon, vinohradník zo Svätého Jura, nový zvon vážiaci 51,5 kg. Naposledy bola kaplnka opravovaná v rokoch 1993-1994 za pôsobenia farára Jozefa Bohunického. Zbúraná bola pritom sakristia aj akási novšia prístavba na pravej strane, zachovala sa teda len pôvodná gotická stavba. Vybudoval sa betónový priestor v exteriéri, na ktorom sa slúžia omše. Do interiéru boli umiestnené dve diela svätajurského maliara Karola Drexlera – Madona vinohradníkov a Pocta Márii.

KRÍŽE PRI KAPLNKE

Prvé kríže postavil na neznámom mieste pri kaplnke ešte pustovník Henrich. V roku 1763 boli na blízkom kopčeku zho-

*sv. Imrich – syn uhorského kráľa sv. Štefana, †1031 na poľovačke po napadnutí diviakom, kanonizovaný v roku 1083

Tri kríže pri Kaplnke

tovené tri kríže natreté červenou farbou, upravené na spôsob kalvárie. Vizitácia z roku 1781 uvádza na krížoch kovové figúry maľované olejovými farbami a na zemi medzi krížmi kamenné sochy Panny Márie a sv. Jána Evanjelistu. V 19. storočí sa o údržbu krížov staralo mesto.

SOCHA NEPOŠKVRNENÉHO POČATIA PANNY MÁRIE

Akási stará socha Panny Márie stála pri kaplnke už pri jej prevzatí piaristami v roku 1697. Či ju piaristi zachovali, alebo zaobstarali sochu novú, nie je známe. V roku 1781 bola umiestnená na štvorhrannom kamennom stĺpe s piatimi kamennými vežičkami a okolo hlavy mala korunu z 12 pozlátených hviezd. Terajší šesťhranný stĺp pochádza podľa nápisu na ňom z roku 1899.

Pramene a literatúra:

- Archív rímskokatolíckej farnosti Svätý Jur – kanonické vizitácie farnosti Svätý Jur z rokov 1781, 1823 a 1852; Kronika (rok 1948, písal vdp. farár Jozef Mitošinka).
- Magyar nemzeti levéltár, fond Urbaria et conscriptiones
- Ministerstvo vnútra SR, Štátny archív v Bratislave, fond Zbierka cirkevných matrik.
- Ministerstvo vnútra SR, Štátny archív v Bratislave, pobočka Modra, fond Kolégium piaristov vo Svätom Jure 1684-1949.
- Pisomná pozostalosť PhDr. Juraja Paveleka v súkromnom vlastníctve Mgr. Beáty Vlasákovéj - práca „Kronika svätajurskej rímskokatolíckej farnosti“, rkp.
- GAHER, D.: Svätý Jur a svätajurskí a pezinskí grófi v 15. a začiatkom 16. storočia. In: Zo starších dejín Svätého Jura. Svätý Jur 2010, genealogická tabuľka medzi s. 48 a 49.
- HUDÁK, J.: Patrociniá na Slovensku (Súpis a historický vývin). Bratislava 1984.
- Súpis pamiatok na Slovenku. Zväzok prvý A – J. Bratislava 1967.
- <http://fararaca.host.sk/stranky/!kron1.htm>
- <http://www.mestskemuzeumpk.sk/clanok/63/kostol-nanebovzatia-panny-marie-v-pezinku>
- Foto: Archív Literárneho a vlastivedného múzea vo Svätom Jure, Rastislav Luz, Petra Vlasáková.

PAMÄTNÍK ĽUDOVÍTA ŠTÚRA NA NÁMESTÍ V MODRE

Sylvia Hrdlovičová

Modra, ako mesto posledného pobytu a odpočinku Ľudovíta Štúra, dlho plánovala postaviť pamätník, ktorý by sa stal symbolom celého mesta. Už počas prvej svetovej vojny, keď bol modranským ev. a. v. farárom Samuel Zoch, sa u neho na fare schádzali modranskí obyvatelia. Prebiehali diskusie, rodili sa plány, ktoré na svoje uskutočnenie čakali roky.

Kľúčovým rokom pri vybudovaní pamätníka Ľudovíta Štúra je rok 1935, kedy sa plánu ujalo mesto. Dňa 29. novembra 1935 bol zriadený Pamätníkový výbor a volené predsedníctvo pre stavbu pamätníka. Rada mesta Modry jedhlasne zvolila za úradujúceho predsedu Dr. Ota Haluzického, starostu mesta. Čestných miestopredsedov bolo päť, medzi nimi Július Dérer, ev. a. v. farár v Modre a Vladimír Jurkovič, ev. senior na Kráľovej.

Mesto už v máji rozhodlo, že na vybudovaní pamätníka sa bude podieľať celé Slovensko a na zasadnutí mestskej rady bol odsúhlasený návrh na uskutočnenie verejnej zbierky. Žiadosť na vydanie letákov schválil Krajský úrad, „zbieracie hárky“ boli rozoslané obciam, mestám a jednotlivcom. Každý hárok bol očíslovaný a bol v ňom vložený šek.

Vedením zbierky bola poverená mestská učtáreň. Práce okolo pamätníka sa rozrastali, a tak 30. marca 1936 bol Pamätníkovým výborom zvolený tzv. Pracovný odbor, ktorému bola pridelená všetka práca potrebná k výstavbe pamätníka. Predsedom bol zvolený J. Dérer. Pracovný odbor bol v činnosti do r. 1938, kedy sa Oto Haluzický zriekol funkcie predsedu Pamätníkového výboru a v tejto v pozícii ho vystriedal Július Dérer. Odviedol najväčší kus práce. Viedol si podrobný archív s korešpondenciou, výdavkami, finančnou zbierkou a inými

aktivitami okolo pamätníka. Členmi výboru boli všetci členovia mestskej rady a zastupiteľského zboru mesta Modry, riaditelia všetkých meštianskych škôl v Modre, ľudových škôl, zástupcovia organizácií a spolkov. Účasť zástupcov mestských, kultúrnych a vzdelávacích inštitúcií poukazuje na vážnosť celého projektu, zápal pre vec a prvotné nadšenie Modranov pri vybudovaní pamätníka.

Rok 1935 sa v celej ČSR niesol v znamení príprav na slávnosti spojené s okrúhlymi výročiami Ľ. Štúra. Vo viacerých mestách boli zakladané spoločnosti s jeho menom – v Brne, Bánovciach nad Bebravou, Prahe. V Bánovciach nad Bebravou sa rozbehol podobný projekt ako v Modre, ujalo sa ho miestne Združenie akademikov bánovského okolia. Bánovce nad Bebravou predbehli Modru a už v auguste 1936 bol pamätník v Bánovciach odhalený, jeho autorom je akademický sochár Jozef Pospíšil.

Umiestnenie modranského Štúrovho pamätníka nebolo jednoznačné. Uvažovalo sa o dvoch alternatívach: o ploche na námestí a o mieste pri evanjelickej fare na dolnom predmestí Modry. Architekt Dušan Jurkovič bol oslovený, aby vypracoval plán pre obe miesta a podal odborný posudok. D. Jurkovič následne zhotovil oba plány. Sám bol naklonený stavbe na námestí. Najzávažnejším argumentom tých, ktorí protestovali proti postaveniu pamätníka na námestí, bol dôvod, že na námestí bolo situované trhovisko a obávali sa, kam bude premiestnené. Obávali sa tiež veľkosti plochy, ktorú zaberie pamätník a či nebude musieť byť premiestnená aj autobusová doprava, ktorá mala (a stále má) zastávku v blízkosti pamätníka.

Námestie Modry bez pamätníka

Vítězný model Štúrovho pamätníka

Na základe odbornej mienky D. Jurkoviča sa členovia Pamätníkového výboru nakoniec jedhlasne uzniesli postaviť pamätník na námestí a návrh odporučili na schválenie mestskému zastupiteľstvu. Zastupiteľstvo mesta Modry sa 29. mája 1936 dohodlo o definitívnej polohe Štúrovho pamätníka, vydalo uznesenie o jeho stavbe na námestí a podporilo stavbu sumou 30 000 Kčs.

Z hlavného peňažného denníka Fondu na postavenie pomníka a správy pomníka Ľudovítovi Štúrovi sa dozvedáme zaujímavé fakty: ako prebiehala zbierka na pamätník, aké položky boli účtované, je v ňom zosumarizovaná celá niekoľkoročná činnosť Pamätníkového výboru. Prvý rok (1935) sa zhromažďovala finančná zbierka. Prispievali mestá a obce z celého Slovenska, poväčšine symbolickými sumami. Od r. 1936 do denníka pribúdajú finančné dary od súkromných osôb, predovšetkým Modranov. 29. decembra 1936 na postavenie pamätníka chýbala čiastka 25 000 Kčs. Vtedy piati občania mesta podpísali osvedčenie, medzi nimi Július Dérer a Pavel Šulla, že každý z ručiteľov zaplatí jednu pätinu. K tejto chýbajúcej sume je v rukopisnej pozostalosti po Pavlovi Šulovi (v archíve SNM – Múzea Ľudovíta Štúra) poznámka, že poslanec HSĽS Jozef Tiso sa sám ponúkol za zaručenie celej sumy.

Na postavenie pamätníka bola v júli 1936 vyhlásená anonymná súťaž – „súbeh“, ktorá obsahovala určité podmienky, ktoré umelec musel pri diele zohľadniť. Dôraz sa kládol predovšetkým na výraznú kompozíciu. Súťaž sa mohli zúčastniť len Slováci. Vylúčenia sochárov českej národnosti vzbudilo nepriaznivý ohlas a J. Dérer dostal viacero protestných listov. Účastníci súťaže dostali fotografie námestia, cenu, ktorú nesmel rozpočet presiahnuť (200 000 Kč), a iné všeobecné smernice.

J. Dérer odovzdáva pamätník mestu

Súťaže sa zúčastnili viacerí známi umelci: akad. soch. Ladislav Majerský, akad. soch. Ján Koniarek z Trnavy, akad. soch. Miroslav Frico Motoška, akad. soch. Jozef Kostka. Celkovo prišlo 11 návrhov, porota vyberala v troch kolách anonymne označené obálky. V treťom kole porota v zložení prof. L. Šaloun, umelecký poradca mesta Prahy, Dr. S. Štefan Osuský, ev. a. v. biskup, prof. Jozef Vydra, riaditeľ Školy umeleckých remesiel v Bratislave, Juraj Tvarožek, architekt, Jaroslav Plichta, profesor Sochárskej školy v Hořicích, Dr. Otokár Haluzický, starosta Modry, Július Dérer, ev. a. v. farár a zapisovateľ Štefan Švec jedhlasne rozhodla prvé miesto neudelíť. Porota zároveň rozhodla, že do užšej súťaže postúpili tri návrhy. Ich autormi boli akad. soch. M. Motoška, akad. soch. L. Majerský v spolupráci s architektom J. Mergancom a akad. soch. J. Koniarek.

Definitívnym víťazom súťaže sa stal Miroslav Motoška. Plán pamätníka vyzeral podľa zmluvy nasledovne: pôdorys mal mať rozmery 7 x 7 m, mal byť zhotovený z jemne opracovanej žuly, z nej mal byť vyhotovený tiež stredný kruhový stĺp s výškou 3 metre a v stĺpe mal byť vytesaný nápis. Kompozícia sa skladala z hlavnej postavy Ľudovíta Štúra a dvoch bočných súsoší. Hlavná postava Ľudovíta Štúra mala byť vytesaná z carrarského mramoru s výškou tri metre. Dve súsošia po bokoch Ľ. Štúra - jedno súsošie – Hurban, Hodža, Francisci, druhé z dvoch symbolických postáv mládenčov so zástavou a mečom takisto z carrarského mramoru, výšky 2,50 m. Termín odovzdania kompletnej práce na zmluve je 15. august 1938, ktorý nebol dodržaný z nasledujúcich dôvodov.

Bloky mramoru boli tesané v carrarských lomoch v Taliansku, tu sa z nich tesali sochy. O priebežných prácach boli podá-

Účasť verejnosti pri odhalení pamätníka Ľ. Štúra bola vysoká

vané informácie do Modry a viedla sa čulá korešpondencia. Najskôr sa dva týždne práce v Carrare omeškali, pretože kus mramoru sa pri opracovávaní zlomil na polovicu. Práce finišovali počas celého leta 1938. 11. septembra 1938 boli sochy naložené do vagónov a odoslané cez Maďarsko. Do dvoch týždňov odišiel aj vagón s naloženou podlahou, stĺpom a podstavcami. Za celý prevoz a bezpečnosť nákladu bola zodpovedná firma Kameňopriemysel Brno. Po ceste nastali problémy s dopravou. Situácia bola ťažko riešiteľná - vagóny s prevážaným materiálom uviazli kvôli medzinárodnej situácii (Mníchovská dohoda, Viedenská arbitráž) najprv na hraniciach taliansko-rakúskych, neskôr sa celá situácia skomplikovala pri Komárne, kde bol náklad zadržaný Maďarmi.

Vo februári 1939 boli sochy v Modre a práca mohla byť definitívne ukončená. Na obhliadku pricestoval akad. soch. Ladislav Šaloun z Prahy (medziiným autor súsošia majstra Jána Husa na Staromestskom námestí v Prahe z r. 1915). Ľ. Šaloun skonštatoval, že sochy majú dobrý postoj a proporcie. Skritizoval neúmerne zdvihnutú pravicu Ľ. Štúra, čo M. Motoška slúbil napraviť, ako aj niektoré ďalšie nedostatky na vedľajších súsošiach. Ľ. Šaloun trval na tom, aby bol Motoškovi poskytnutý dostatok času na odstránenie spomenutých nedostatkov.

Pamätník Ľudovíta Štúra mal byť pôvodne odhalený už v októbri 1938 v rámci osláv 20. výročia vzniku ČSR. Plánované odhalenie však znemožnili udalosti zo septembra a technické príčiny – stále nekompletný pamätník nebol včas dohotovený, ani prepravený na miesto. Kolaudácia hotovej stavby prebehla až 7. júna 1939, záver kolaudačnej komisie bol kladný, práca bola prevedená v zmysle zadania. Komisia odporučila dotiahnuť niektoré detaily úpravy okolia pamätníka, ktoré zahŕňali výsadbu rododendronov, do úzadia premiestniť osvetlenie, spevniť zábradlie a vyplniť ho podobou dvojitého kríža.

Druhé slávnostné odhalenie pamätníka bolo naplánované na 25. júna 1939 s pozvánkou pre predsedu vlády Dr. Jozefa Tisa a so žiadosťou o súhlas k stanovenému dňu osláv.

Program zahŕňal otvorenie slávnosti predsedom výboru, ev. a. v. farárom Júliusom Dérerom, slávnostnú reč biskupa Štefana Samuela Osuského a ďalších. Aj toto slávnostné odhalenie bolo znemožnené politickými pomermi. V deň, keď sa mal pamätník odhaliť, prebiehala v Modre významná udalosť evanjelickej cirkvi - otvorenie novej budovy evanjelického sirotinca, kde mal tiež rečniť biskup Dr. Osuský. Okresný úrad v Modre slávnosť odhalenia pamätníka zakázal, dôvod nebol oznámený. Z korešpondencie Júliusa Déreera sa však dozvedáme, že priamo od Jozefa Tisa bolo oznámené, že obe akcie v Modre nemohli byť v jeden deň, aby sa nemiešala celonárodná akcia s akciou čisto konfesijnou. Počas nasledujúcich vojnových rokov Pamätníkový výbor taktizoval okolo odhalenia novopostaveného pamätníka a snažil sa ho presunúť až po skončení vojny.

Pamätník bol napokon slávnostne odhalený 14. októbra 1945, pri príležitosti blížaceho sa výročia narodenia Ľudovíta Štúra. Akcia sa konala ako celoštátna a celonárodná. Na slávnosť bol pozvaný prezident E. Beneš, členovia vlády ČSR v Prahe a členovia SNR v Bratislave. Boli vytlačené letáky s oznamom pre verejnosť. Organizačným spojitom medzi štátnymi orgánmi a Modrou sa stal Ladislav Novomeský z Povereníctva školstva a osvety. Z kancelárie prezidenta mu dali na vedomie, že prezident sa slávnosti nezúčastní, ale pošle slávnostnému zhromaždeniu svoje posolstvo. Ospravedlnenie účasti prišlo od viacerých štátnych činiteľov.

Program pri slávnostnom akte odhalenia bol nasledovný: piesne spevokolu Štátnej učiteľskej akadémie v Modre pod vedením dirigenta A. Mikuláša, otvárací prejav J. Déreera, posolstvo prezidenta republiky Dr. E. Beneša prednesené povereníkom SNR pre informácie Dr. Bellušom, slávnostná reč biskupa Dr. S. Š. Osuského, prejav za ústrednú československú vládu (minister školstva a kultúry Dr. Z. Nejedlý), prejav za Slovenskú národnú radu (L. Novomeský), prejav za Maticu slovenskú (J. Štefánik), za armádu (major ČA Čaban). Ku koncu slávnosti J. Dérer odovzdal pamätník do opateru mestu a za mesto mal ďakovnú reč predseda MNV V. Capko. Na záver zaznela štátna hymna. Pri príležitosti odhalenia boli vydané známky

Jedna z prvých fotografií pamätníka Ľ. Štúra, zima 1939

a odznaky s portrétom Ľudovíta Štúra a špeciálna poštová pečiatka. Práca Pamätníkového výboru mohla byť definitívne ukončená. Bol rozpustený 6. decembra 1945. J. Dérer pri tejto príležitosti podal zhrňujúcu správu o 10-ročnej činnosti. V nej spomenul aj neúmerne dlhú zdvihnutú pravicu sochy Ľ. Štúra. K odstráneniu tejto nedokonalosti plánovali pristúpiť v spolupráci s iným sochárom, pretože sochár M. Motoška emigroval.

S. Osuský v knihe Služba národu II. vyzdvihol fakt, že po zrušení Pamätníkového výboru sa mestu odovzdala suma vyššia než 46 000 korún: „Mestu sme odovzdali 46.432,- korún. Keď pomyslíme, že Štefánikova mohyla na Bradle bola odovzdaná s ¾ miliónovou dlžbou, aj všetky ostatné väčšie pomníky na Slovensku prebrali príslušné mestá s ťarchou dosť značnou, tak mesto Modra je podstatne šťastnejšie: Štúrov pomník prevzalo nielen úplne vyplatený, ale aj s veľmi slušným venom.“

V 50-tych rokoch 20. storočia sa začali ozývať hlasy, že pomník nie je ideovo vhodný. Hlavným dôvodom bola zdvihnutá pravica Ľudovíta Štúra a domnienka, že Ľudovít Štúr ju má v pozícii pozdravu „Na stráž!“. Iniciátorom tejto myšlienky boli pracovníci Historického ústavu SAV. Domnienku akoby potvrdzoval fakt, nesúvisiaci s pamätníkom, že akad. soch. M. Motoška po ukončení druhej svetovej vojny opustil Slovensko.

Pri blížiaci sa storočnici Štúrovho úmrtia HÚ SAV začal presadzovať myšlienku, aby bol pamätník odstránený a nahradený iným, ideovo vhodnejším. Ďalšie argumenty zo strany HÚ SAV boli kritika umeleckej stránky, vraj majú sochy germánsky vý-

Pamätník dnes

raz namiesto slovanského a protičeské tendencie pri budovaní pamätníka. Pracovníci HÚ SAV si v januári 1954 predvolali bývalého predsedu Pamätníkového výboru J. Déreera a predložili mu návrh na odstránenie pamätníka. J. Dérer im opísal celý priebeh budovania. Argumentoval anonymitou súťaže, do ktorej sa prihlásilo 11 umelcov. Domnienku „nastrážovského postoja“ sochy vyvrátil tým, že pomník bol schválený už dávnejšie, a to do 30. marca 1937, vyhotovený do septembra 1938, prv, ako bol na Slovensku zavedený tento nacistický pozdrav. Vysvetlil vedcom, že Ľudovít Štúr je znázornený v postoji rečníckom s horlivou gestikuláciou. Uznal však námietku, ktorú predložil už predtým prof. L. Šaloun, že ruka Ľudovíta Štúra je neprimerane dlhá. Vecne argumentoval aj verejnou zbierkou a zložitostou priebehu výstavby pamätníka. Skonštatoval, že pamätník nebol budovaný ľudákmi, pretože členovia Pamätníkového výboru boli predovšetkým z radov evanjelickej cirkvi s československou orientáciou a ľudácki členovia, ktorí boli ôsmi, boli pri všetkých prácach a výstavbe pamätníka krajne pasívni. Odhalenie pamätníka bolo pôvodne plánované k 20. výročiu vzniku ČSR za účasti prezidenta Beneša. Protiargumenty odoslal v písomnej forme a navrhol, aby sa pri oslave storočnice Štúrovho úmrtia postavil nový pamätník Ľudovíta Štúra v Bratislave a vo Zvolene.

Július Dérer ako najzasvätenejší znalec celého priebehu výstavby pamätníka vyhral tento akademický spor a pamätník Ľudovíta Štúra na námestí v Modre stojí dodnes v nezmenej podobe. Je súčasťou početného súboru štúrovských pamätníkov v Modre, niektoré z nich boli uznesením vlády SR č. 288/1994 Zb. zo dňa 16. 8. 1994 vyhlásené za národnú kultúrnu pamiatku.

Pramene a literatúra:

- SNM – Múzeum Ľudovíta Štúra v Modre, archív Múzea, Fond Júliusa Déreera.
- Ministerstvo vnútra SR, Štátny archív v Bratislave, pobočka Modra, Hlavný peňažný denník Fondu na postavenie pomníku a správy pomníka Ľudovítovi Štúrovi 1935 – 1941 + 1945, 1946.
- OSUSKÝ, Š. S.: Služba národu II. Tranoscius, 1947.

DUŠAN JURKOVIČ A MODRA

Agáta Petrakovičová

V tomto roku by sa architekt Dušan Samo Jurkovič dožil 145 rokov. Ako zakladateľ modernej slovenskej architektúry sa podpísal pod viacero pozoruhodných stavieb, ktoré sú širokej verejnosti pomerne známe. Medzi menej známe stavby patrí evanjelický sirotinec v Modre, ktorý by spolu s Jurkovičom tento rok oslávil 100. výročie. Pozastavme sa pri zaujímavej stavbe a pri jej poslaní.

Modra patrila na prelome 19. a 20. storočia medzi kultúrne centrá s rozkvitajúcim spoločenským životom a čulým cestovným ruchom. Tento status získala najmä vďaka predstaviteľom modranskej inteligencie presahujúcej rámec regiónu a neďalekému letovisku Harmónia.

Popredné miesto zastávala v Modre aj Zochovská a Jurkovičovská rodina. Obe rodiny priviedla do Modry evanjelická cirkev, v roku 1897 prišiel do mesta evanjelický farár, zakladateľ prvého slovenského sirotinca, Pavel Zoch a do miestnej časti Modra-Kráľová evanjelický farár Vladimír Jurkovič. Spolupráca oboch cirkevných zborov bola veľmi dobrá a zintenzívnila sa i počas pôsobenia farára Samuela Zocha, ktorý vystriedal po smrti Pavla Zocha. Obe rodiny mali množstvo spoločných známych a často sa navštevovali a podnikali výlety do neďalekého letoviska Harmónia. Na výletoch sa často so spoločnosťou schádzal i starší brat Vladimíra Jurkoviča, Dušan Jurkovič. Môžeme predpokladať, že azda pri jednom takomto stretnutí vzišla od Samuela Zocha požiadavka na Dušana Jurkoviča ohľadom stavby nového sirotinca. Jurkovič nezvykol odmietať žiadosti priateľov a v prípade Zocha išlo o záležitosť, ktorá mala vyriešiť možnosti ubytovania nezaopatrených detí, ktoré posielali cirkevné zbory z celého Slovenska. Za novú stavbu pre sirotinec sa zasadil aj člen sirotincového výboru, Jurkovičov brat, Vladimír. Prvé Jurkovičove nákresy a skice boli hotové už v roku 1910. Architekt mal od začiatku snahu vytvoriť jednoduchý, funkčný objekt, ktorý by zodpovedal potrebám sirotinca a zároveň vytváral domácku atmosféru, ktorú deti s príchodom do sirotinca strácali. Výsledný návrh bol realizovaný na mieste starého Bukvovského mlyna. Na jar, 12. mája 1912, bol položený základný kameň budúceho sirotinca. Stavebné práce realizoval Jurkovičov zlínsky priateľ František Malota. Stavba veľmi rýchlo napredovala, do prác sa zapojili takmer všetci miestni remeselní-

ci. O rok, takmer na deň presne, sa uskutočnilo slávnostné otvorenie sirotinca so slávnostnými službami Božími a divadelným predstavením Viera a otčina.

Objekt sirotinca presne zodpovedal požiadavkám sirôt a cirkvi. Budova sa nachádzala na veľkom pozemku, ktorý sa následne využíval ako park, záhrada i detská herňa. Štýlovo zodpovedala budova anglickému štýlu „Modern Style“ zo začiatku 20. storočia. Tvorila ju vežovitá stavba vstavaná do niekdajšieho mlyna, asymetricky vybiehajúceho z objektu. Exteriér bol charakteristický malebnými červenými strechami so štítlami, priečelím s veľkými oknami, dreveným rastrovaním na popínajúcu zeleň a najmä dominantným vstupom s kužeľovou strechou.

Rodinné väzby Dušana Jurkoviča priniesli mestu Modra aj ďalšie stavebné pamiatky. Z 20. rokov 20. storočia pochádza dom Jurkovičovej netere Eleny Šetkovej (Galéria u Šebov) a kamenný vinohradnícky dom Šetkovcov nad Modrou v lokalite Hamrštíle.

Priateľstvo Samuela Zocha zohralo iste dôležitú funkciu pri vymenovaní mesta Modra po roku 1918 za sídlo okresu. Biskup Zoch intervenoval i pri výbere architekta, ktorý mal navrhnuť štyri bytové domy pre okresných úradníkov. Mesto obdržalo návrh z rúk Dušana Jurkoviča v roku 1923. Návrh bol vypracovaný do najmenších detailov, od stavby až po keramické mozaiky nad vstupom do domov a okolitú parkovú úpravu.

Cirkev stála i za objednávkou domu pre evanjelického farára M. Hodžu, ktorý pochádza z roku 1924. Stavba bola postavená ako katalógový dom typu č. VII, zodpovedajúca lacnému a zdravému bývaniu.

Mimoriadne zaujímavou a jurkovičovsky typickou stavbou bol Slnecný kúpeľ v letovisku Harmónia. Typicky drevená stavba mala tvar elipsy a delila sa na dámsku a pánsku časť so spoločným masážnym pavilónom. Dnes sa jeho podoba zachovala, žiaľ, iba na historických pohľadiach.

Osobitnú kapitolu v modranskom diele Dušana Jurkoviča

Modranský sirotinec

Úradnícke bytovky

Farársky dom pre M. Hodžu

Náhrobník rodiny Šetkovej

tvorí pomníková tvorba. Jurkovič navrhol pomníky pre členov svojej rodiny, ide o náhrobník rodiny Šetkovcov, brata Vladimíra na Kráľovej, a významných cirkevníkov akými boli redaktor Štráže na Sione Šimon Roháček, Ernestína Čistá a dekan katolíckej cirkvi Ľudovít Erney.

Dušan Jurkovič zanechal po sebe v Modre nezanedbateľnú stopu, ak ju budeme spolu s architektmi skúmať systematickejšie, je možné, že ju rozšírime o ďalšie cenné pamiatky.

■ Foto: Roman Zatloukal

DERVIŠ ZO SVÄTÉHO JURA

Františka Hlaváčiková

V tomto roku si pripomíname 100. výročie smrti orientalistu, cestovateľa a spisovateľa Hermanna – Armina Vambériho, v Ázii známeho pod menom Rešid-bej.

Vambéri sa narodil vo Svätom Jure v chudobnej rodine židovského mäsiara. Keďže sám nepoznal presný dátum svojho narodenia, jediným čiastočne vierohodným zdrojom je zápis v triednom katalógu piaristického gymnázia vo Svätom Jure, ktorý uvádza dátum Vambériho narodenia 19. marec 1832. Otca stratil čoskoro po svojom narodení a matka sa s ním odsťahovala do Dunajskej Stredy. Tu sa vyučil za krajčíra a jeho matka sa druhýkrát vydala za zberateľa pijavíc.

Do svojho rodiska sa vrátil ako študent tunajšieho gymnázia (1844-1846). Svojich učiteľov ohromoval geniálnou pamäťou a výnimočnými jazykovými znalosťami, a tak si zarábal na živobytie ako domáci učiteľ detí z bohatých rodín. Z Jura odišiel študovať do Bratislavy, Viedne a Budapešti. Ovládal už väčšinu európskych jazykov. Ako samouk študoval orientálne jazyky: hebrejčinu, turečinu, arabčinu a perzštinu. V Budapešti získal svojho dlhoročného mentora a podporovateľa grófa J. Eötvösa. Vďaka jeho podpore sa Vambérimu plnil životný sen – objavovať neznáme a exotické krajiny. Odišiel do Konštantinopolu, kde učil v rodine bohatého francúzskeho obchodníka, neskôr pôsobil ako vychovávateľ syna pašu Husseina Daima. Vplyvom okolností sa Vambéri stal moslimom a prijal meno Rešid Effendi. Nové vierovyznanie a kontakty na najvyšších miestach mu umožnili zoznámiť sa so zvyklosťami a tradíciami Orientu. Vydal svoje prvé priekopnícke dielo „Nemecko-turecký slovník“ (1858) a o štyri roky slovník východotureckého-tšagataitského dialektu „Abuscha“ (Budapešť, 1862).

Preoblečený za derviša putoval peši a na somárovi s karavánou tureckých obchodníkov cez Arménsko, Perziu a Teherán

až do Turkestanu, prešiel do Buchary a neskôr až do Samarkandu. Po príchode späť do Teheránu mu návrat do vlasti umožnil šach Nasir al-Din. Vambéri sa tak stal prvým vedecky vzdelaným Európanom, ktorý navštívil Prednú a Strednú Áziu, a odborne popísal ich dejiny, zvyky, jazykové, geografické a kultúrne pomery. Zápisky si nerobil. Všetko písal spamäti po návrate do vlasti. Cestopis „Zápisky zo Strednej Ázie“ vyšiel vo všetkých európskych jazykoch.

Po návrate do Európy Vambériho prijal v Paríži cisár Napoleon III., neskôr odišiel na dlhodobé prednáškové turné do

Anglicka, stal sa členom Britskej kráľovskej zemepisnej spoločnosti, začas bol poradcom kráľovnej Viktórie. Ponúkané miesto profesora orientalistiky na Oxfordskej univerzite však odmietol a vrátil sa do Budapešti. Tu na univerzite učil orientalistiku a turkológiu. Stal sa najznámejším publicistom v Európe a Amerike pre otázky Orientu. Až do neskoršej staroby ostal mimoriadne výkonný a pracovitý.

Hermann - Armin Vambéri zomrel na vrchole slávy v New Yorku. Pochovali ho 15. septembra 1913 v Budapešti ako jednu z najuznávanejších osobností moderných maďarských dejín.

■ Zdroj: Archív Literárneho a vlastivedného múzea vo Svätom Jure

VZOSTUPY A PÁDY ĽUDOVÍTA ĎUREJE

Danka Kopálová

„Môj život sú vzostupy a pády. Ale vždy sa mi podarilo dostať hore. Všetko, čo som robil, som robil s láskou.“

Ľ. Ďureje

V regióne pod Malými Karpatmi sa narodilo, vyrástlo a žije mnoho nadaných osobností. Tento kraj akoby vytváral a ponúkal všetky možné podmienky, ktoré ľudoví i profesionálni umelci potrebujú k svojej práci či záľube. Maliari, sochári, spisovatelia, keramikári sa inšpirujú tunajšou prírodou, architektúrou a životom ľudí. Nemenej je táto oblasť známa keramickou výrobou, a to predovšetkým prostredníctvom výrobného družstva Slovenská ľudová majolika v Modre, ktorá tohto roku osláví už 130 rokov od svojho založenia. Vychovala mnoho skvelých odborníkov, ktorí preslávili toto remeslo po celom Slovensku i v zahraničí. Ľudovít Ďureje patrí k najznámejším osobnostiam v oblasti keramiky na Slovensku. Narodil sa v roku 1952 v obci Merašice (pri Hlohovci). Základnú školu ukončil vo Veľkých Ripňanoch a v roku 1970 Strednú všeobecno-vzdelávaciu školu v Hlohovci. Od detstva rád kreslil, na strednej škole navštevoval výtvarný krúžok, v ktorom sa špecializoval na grafiku. Jeho životným snom bolo študovať na vysokej škole výtvarné umenie, stať sa maliarom. Človeku sa nie vždy jeho sny splnia a ani Ľ. Ďureje neštudoval na vysnívanej škole. Jeho prechodným domovom sa na päť rokov stala Trnava, kde študoval na Pedagogickej fakulte UK odbor výtvarná výchova v kombinácii s výučbou na 1. stupni základných škôl. Počas štúdia kreslil, maľoval a stal sa členom spolku Bratislavských amatérskych výtvarníkov. Po ukončení školy nastúpil v septembri 1975 ako učiteľ výtvarnej výchovy na Základnú školu vo Svätom Jure.

Po Vambérim sú pomenované dve školy a námestie v Dunajskej Strede, niekoľko ulíc v Londýne, Székesfehérvári a Győri. „*Hodiny na to určené (myslí štúdium - pozn.) som nikdy nevenoval ničomu inému, než svojej milovanej práci. Nikdy som nehladal to, čo sa bežne nazýva zábavou alebo zabíjaním času. Celý svoj život som pracoval 18 hodín denne. V divadle som bol párkrát v živote. Rád som chodil do spoločnosti, kde som mohol stretnúť ľudí, ktorí ovládali problematiku, ktorá ma zaujímala. Najšťastnejší som však vždy bol v knižnici. To bola moja pevnosť, odkiaľ som videl do záležitostí troch svetadielov.*“ (Vambéri: Pamäti)

Výučbu prerušil na jeden rok z dôvodu výkonu základnej vojenskej služby. Po jej skončení sa vrátil učiť do Svätého Jura už len na pár mesiacov. Začiatkom roku 1977 dostal ponuku nastúpiť do Slovenskej ľudovej majoliky v Modre do funkcie výrobnotechnologického námestníka. Prijatím tohto miesta nastal v jeho živote zásadný prelom. Práca ho zaujala, cítil, že toto miesto bude pre neho zaujímavé a lákavé. Rád chodil do výrobní, stretával sa s keramikármi, zaujímal ho celý proces výroby. Po vyše dvoch rokoch musel pre nezhody s názormi vedenia svoje miesto opustiť. Keramika mu však učarovala, a keďže musel užiť svoju rodinu, rozhodol sa zamestnať v dielni ako robotník. Bez odbornej školy, sám so svojou snahou, usilovnosťou a za osobnej pomoci veľkých majstrov keramiky Petráša, Horníka, Barčíka a Slávika sa za rok naučil celý proces výroby od spracovania hliny, točenia, glazovania, maľby až po pálenie. Veľké nadanie – veľké nádoby. Ľudovít Ďureje dokázal vytočiť aj také nádoby, aké mnohí nedokázali po celý život. A tak ho Majolika vyslala na československú súťaž výrobných družstiev v točení keramiky. Hneď pri prvej účasti v roku 1979 túto súťaž vyhral, rovnako ako nasledujúce dva ročníky. Stal sa i členom výtvarnej komisie v spomínanej súťaži. Jeho nepokojná a slobodná povaha ho časom nútila hľadať prácu inde, a tak sa v roku 1981 stal výrobcom ÚĽUV-u. Dal mu prednosť pred Majolikou, pretože v ÚĽUV-e mohol uplatniť svoje vedomosti vo voľnej realizácii aj napriek prísnympožiadavkám tejto organizácie. Skúsenosti z praxe, vedomosti získané z literatúry, všetko, čo nasal do seba pri štúdiu keramiky v múzeách, konzultácie, ktoré viedol s mnohými priateľmi-odborníkmi v oblasti chémie a technológie výroby keramiky i v závodoch, ho doviedli k smelému

roku. ÚĽUV-u predložil svoje výrobky čerpajúce z habánskej tradície. Habáni oslovili Ľudovíta Ďureje najviac, predovšetkým tvarové variácie, ale aj jednoduchý, jasný a pritom pôsobivý dekor ich keramiky. Bez problémov zvládal techniku točenia a jeho moderný vklad do tvorby keramiky bol v súlade s koncepciou ÚĽUV-u. Spolupráca s ÚĽUV-om po úspešnom začiatku pokračovala ďalšími návrhmi Ľ. Ďureje. Od roku 1983 začal spolu s bratom robiť pre ÚĽUV soľničky, džbány a krígle s cínovými vrchnákmi. Mimoriadne pôsobivé nádoby si získali mnohých priaznivcov. Po smrti brata v roku 1987 pokračoval v spolupráci so Stanislavom Krutekom, ktorý vyrábал na jeho fajansu cínové doplnky. Za svoju prácu získal Ľudovít Ďureje v roku 1988 ocenenie Majster ľudovej umeleckej výroby. Spolupráca s ÚĽUV-om trvala do konca roku 1989. Možnosti, ktoré sa ponúkali ľuďom po revolúcii v roku 1989, lákali i skúseného a ostrieľaného keramikára. Už od roku 1980 si budoval vlastnú dielňu, kde mohol naplno realizovať svoje túžby a predstavy. Točil predovšetkým obrie nádoby – záhradnú keramiku, vysoké a baculaté amfory, rôzne žardiniéry, kvetináče atypických tvarov a foriem. Nielen tvarovo boli jeho nádoby zaujímavé, ale aj glazúrami. Nakupoval, porovnával, skúšal... napokon, len tak sa môže zrodiť niečo nové, to poznajú i keramikári. Ľudovíta Ďureje to nesmierne bavilo a tešili ho všetky vydarené výrobky i ohlasy od jeho priateľov. K nim bol nesmierne štedrý, rozdával a daroval im svoje originálne kusy. Keď si v roku 1992 zriadil živnosť, život mu priniesol nečakanú pracovnú príležitosť. Počas pracovnej návštevy veľtrhu vo Frankfurte nad Mohanom sa zoznámil s majiteľom továrne na výrobu keramiky vo Švajčiarsku. Nasledujúcich tri a pol roka robil Ďureje úžitkovú keramiku, ktorú po prvom výpale odvážal do Švajčiarska na ďalšie spracovanie. Zoznámil sa s kameninou, čím sa do širokého rozpätia jeho vedomostí zaradili všetky druhy keramických hmôt. Sám ich aj vyskúšal, a tak sa stal z neho i poradca pre tých keramikárov, ktorí si k nemu prišli po pomoc. Spolupracoval s mnohými osobnosťami keramiky. Dobré priateľstvo ho spájalo a spája predovšetkým s Mariánom Polonským; navzájom sa povzbudzovali a inšpirovali. Na skvelú spoluprácu a priateľstvo spomína i s Jozefom Frankom a Marianom Liškom.

Keďže život Ľ. Ďurejeho nebol priamočiary, opäť prišla zmena. V rokoch 1995 – 1997 učil na vtedajšej „Šupke“ v Bratislave praktické cvičenia – technológiu výroby pre odbor keramikár. Popri práci stále tvoril a realizoval svoje nápady, keramické obrazy, rôzne druhy záhradných doplnkov, veľkorozmerný šach, ale aj fajansové tanieri s priemerom okolo 60 cm, taniere s vyrezávanými okrajmi, vysoké džbány... Priateľstvo so spomínanými keramikármi a ich spoločné diskusie viedli v roku 1994 k založeniu Cechu slovenských keramikov, s miestom založenia v Modre. Pridali sa k nim E. Tichý, O. Hanusek, S. Bázliková a postupne pribúdali keramikári z celého Slovenska. Cech mal 38 členov. Za prvého a jediného cechmajstra bol jednohlasne zvolený Ľudovít Ďureje, čestným cechmajstrom sa stal majster Ignác Bizmayer. Ľudovít Ďureje žil svojimi snami, bez nich by jeho život nemal zmysel. Jedným z nich malo byť vytvorenie centra keramiky v Modre. Aj keď bol aktívny i v mestských inštitúciách, nepodarilo sa mu presvedčiť kompetentné úrady o správnosti svojej myšlienky, ani o finančných dotáciách. Odozvu našiel v Malokarpatskom múzeu v Pezinku, ktoré hojne navštevoval. Tu došlo

na realizáciu spoločného sna Ľ. Ďureje a PhDr. Danky Kopálovej, riaditeľky Malokarpatského múzea v Pezinku – Keramických trhov v Pezinku. Prvý ročník sa konal v roku 2004, trhy sa úspešne ujali a svoj desiaty ročník majú za sebou v tomto roku. Ľ. Ďureje je aktívnym členom prípravného výboru trhov, dohliada na súťažné akcie, pomáha pri organizácii, so svojím vzdelaním je nenahraditeľným členom. Pre „svojich“ keramikárov – členov cechu – zorganizoval mnoho spoločných výstav. Keramici radi spomínajú na spoločné zájazdy do zahraničia, kde navštívili fabriky na výrobu keramiky a múzeá. A opäť prišiel zlom. Tento zdanlivo nezlomný, aktívny, inteligentný a tvrdohlavý muž, neustále kráčajúci za svojím cieľom, sa postupne stával zádumčivým a smutným. Jeho zdravotný stav sa zhoršoval, telo nezabudlo na ťažkú fyzickú prácu, ktorej ho Ľudovít vystavil pri stavbe dvoch rodinných domov. Roku 2008 sa musel vyrovať s faktom, že musí ukončiť aktívnu keramikársku prácu.

Začal opäť maľovať, to, čo kedysi malo byť jeho povoláním, sa dnes stalo jeho záľubou. Maľuje to, čo ho teší – prírodu, okolie Modry, architektúru, občas aj portréty pre priateľov. Našiel motiváciu pre svoj ďalší osobný vzostup.

Povedali o ňom:

„Vďaka neobyčajnému a neustále sa rozvíjajúcemu talentu, zručnosti a pracovitosti patrí dielo Ľudovíta Ďureje k tvorbe najvýznamnejších súčasných keramikárov.“

Agáta Petrakovičová

„Siločiary Ľudovíta Ďureje, môjho priateľa, umelca a citlivého človeka, sú silné, končia v nekonečne a nikdy nikoho nezranili, nikomu neuškodili. Ľudo je dobrý človek...“

Fedor Malík

„Dnes, keď si spomeniem na Ľudvikovu akcieschopnosť, nezištnosť a plné nasadenie všetkých síl na to, čo práve robil, je mi ľúto, že sme nemohli pokračovať v mnohých už aj začatých keramických akciách.“

Marian Polonský

„Rád som chodieval do dielne svojho kamaráta Ľuda. Nielen na kus reči. Chodieval som sa dívať aj na jeho ruky... Na ruky šikovné, ktoré čomusi neforemnému dokázali dať formu. Na ruky pracovité, ktoré dokázali zriadiť dielňu, postaviť dom. Na ruky, ktoré vedeli pomôcť. Na ruky, ktoré sa dokázali pobiť s nepriazňou osudu. Na ruky, ktoré nikdy neboli lenivé.“

Peter Cpin

„Ako mladému mi veľa radil aj z profesionálnej stránky, bolo to pekné obdobie. Nazval by som to spolupráca a priateľstvo, ktoré trvá dodnes.“

Marian Liška

„S Ľudom sa stretávame stále. Vždy si máme čo povedať a vedieme obsiahle diskusie o tom či onom... Je výborné mať pri sebe človeka, ktorému sa dá povedať všeličo a ktorý chápe a toleruje i vaše chyby.“

Danka Kopálová

Citáty boli vybraté z katalógu Ľudovít Ďureje. Výber z tvorby.

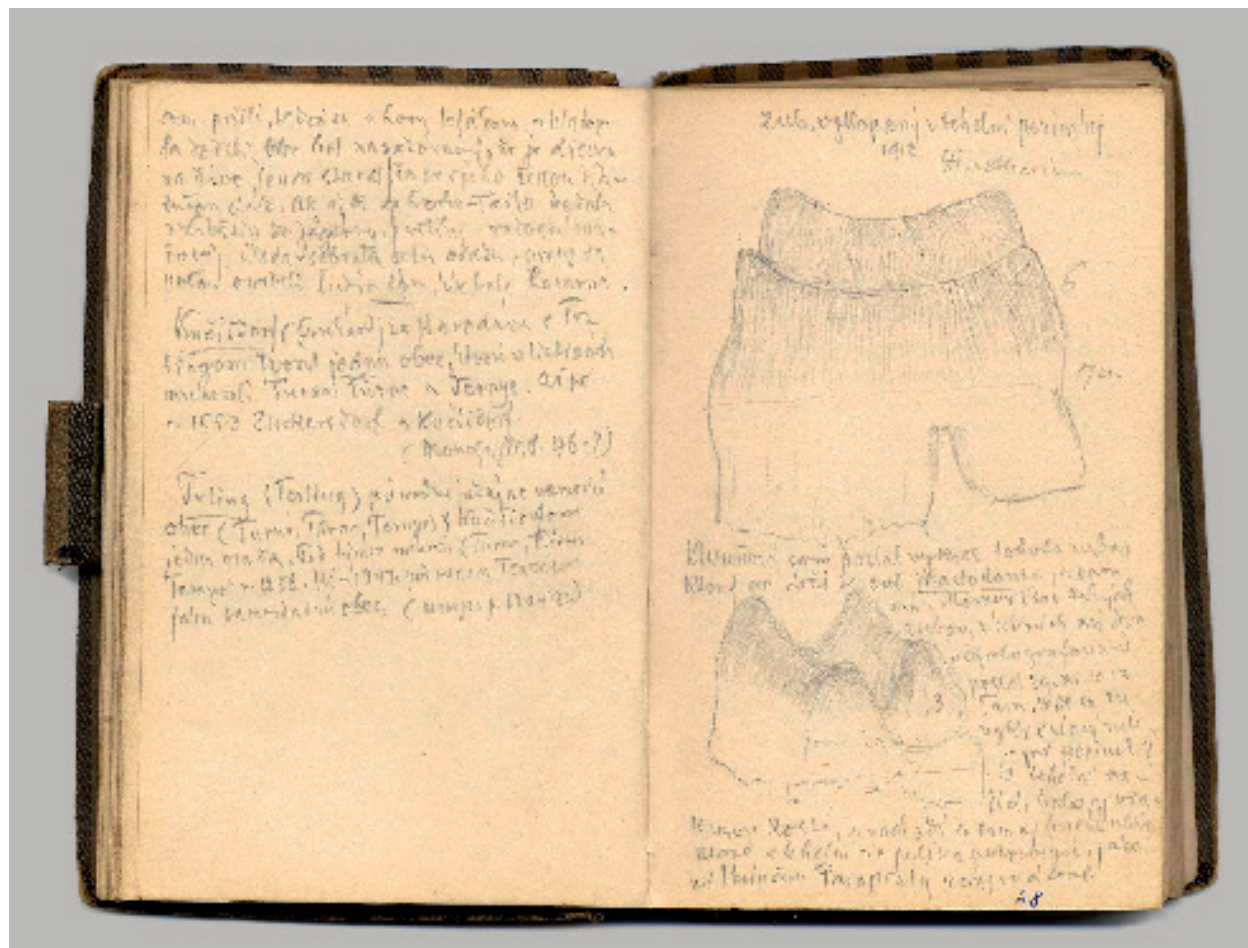
Literatúra:

■ Ľudovít Ďureje. Výber z tvorby (zost. A. Petrakovičová). Katalóg SNM – Múzeum Ľudovíta Štúra v Modre. Modra 2012.

■ Foto: Oskar Hanusek

J. L. HOLUBY A UNIKÁTNY NÁLEZ TREŤOHORNÉHO „SLONA“ V PEZINKU

Július Vavák

Zub deinotheria v Holubyho zápisníku

V zbierkach Malokarpatského múzea v Pezinku sa nachádza pozoruhodný fosilný zub, ktorý objavili peziňskí tehliarski robotníci, páni Široký a Wolf, pri odkrývaní tehelnej jamy v roku 1906.

Počas pátrania po bližších okolnostiach objavu sme boli niekdajšou etnografkou Malokarpatského múzea v Pezinku Máriou Machajdikovou upozornení na informácie o zvláštnom fosilnom zube v zápisníku známeho evanjelického farára, polyhistora J. L. Holubyho (1836-1923), žijúceho v posledných rokoch svojho života u dcéry v Pezinku. Holuby vo svojom zápisníku dňa 2. 11. 1913 spomína zaujímavé fakty: „Popoludní navštívil som tu v Pezinku sloven. vinohradníka Patoprstého, rodom zo Svainsbachu, inteligentného mladého muža, ktorý mi ukázal jako päšť veliký čřenový zub (či z hro-

cha?), vykopaný vo velikej tehelni v terciérnom (?) piesku, kde ležal medzi viac kusov väčších kostí, ktoré vzal direktor tehelne s sebou.“ Na inom mieste zápisníka opätovne spomína nálezové okolnosti: „Tam, kde sa tu vykreslený zub pri peziňskej tehelni našiel, bolo aj viac kusov kostí, a nachodí sa tam aj hnedé uhlie, ktoré v tehelni na palivo potrebujú, jako mi Peziňčan Patoprstý rozprával“. Na základe týchto informácií môžeme predpokladať, že kosti a zub zrejme patrili rovnakému treťohornému zvieratú, ktorého väčšia časť pripadla riaditeľovi tehelne, ktorým bol do roku 1909 Imrich Rössler.

Ďalšie informácie sme o náleze objavili v zaujímavom Holubyho rukopise „Okolie Pezinka v pradávnej minulosti“. Z neho sa dozvedáme, že vyššie zmienený vinohradník Patoprstý zub na štúdium vypožičal, ako píše Holuby, „...od mne ne-

známeho nálezcu“. Objav známeho dejateľa očividne zaujal, požiadal o radu uznávaného prírodovedca Josefa Klvaňu, riaditeľa gymnázia v Kyjove na Morave, ktorý napokon zub, podľa Holubyho kresby, spočiatku pripísal mastodontovi, neskôr ho však správne priradil inému chobotnatcovi z radu Deinotherium (gr. „hrozná zvierka“). Holuby neváhal a navštívil aj vtedajšieho riaditeľa peziňskej tehelne Štefana Krisera, u ktorého uvidel identické „...lenže o niečo menšie zuby“. Zo správ od Holubyho je teda zrejmé, že sa v starej tehelnej jame našli i ďalšie fosilné zuby, a nielen náš zub a zmieňovaný väčší počet kostí. Dnes už nevieme s neomylnou istotou posúdiť či zuby patrili tomu istému objavu, je to však veľmi pravdepodobné. O pozoruhodnom náleze z Pezinka Holuby uverejnil predbežnú správu do vtedajšieho Zborníka slovenskej muzeálnej spoločnosti. Pri spätnom hodnotení môžeme udalosti rekonštruovať nasledovne: pracovníci tehelne pri získavaní ílu narazili na dobre rozpoznateľné pozostatky pravekého zvierateľa, ktorých väčšia časť bola odovzdaná vtedajšiemu riaditeľovi tehelne, jeden fosilný zub však zrejme zostal u jedného z nálezcov.

Po vyše polstoročí od objavu zvyškov deinotheria v tehelni sa v roku 1969 dostal zvláštny, neznámy fosilný zub, kúpou za 420 korún, do vtedajšieho Malokarpatského vinohradníckeho múzea od rodiny Jána Širokého - objaviteľa z roku 1906. Evidovaný bol pod prírastkovým číslom 624 ako „zub ...z doby pred mastodontom“. Po revízií zbierkového fondu v roku 2000 bola skamenelina považovaná za stratenú, avšak v roku 2003 bola opätovne „objavená“ v archeologickom

materiáli, medzi ktorým sa omylom ocitla. Nález sa nám následne podarilo stotožniť s exemplárom opisovaným J. L. Holubym. Podľa údajov v jeho zápisníku bol „...opatrený lesklým čiernym šmelcom, len 3 korene má vilomené“, čo navyše zachytáva i vlastným náčrtom s približnými rozmermi. Rovnako ako Holubyho exemplár má zub v Malokarpatskom múzeu v Pezinku dochovanú lesklú čiernu sklovinu a identicky poškodené korene, i keď v priebehu desiatok rokov došlo zrejme k ďalším, menším poškodeniam. Po temer storočných peripetiách mohol byť skamenený zub identifikovaný ako vzácny paleontologický nález, spojený s osobnosťou J. L. Holubyho.

V roku 2004 sme fosiliu zuba deinotheria postúpili na rozbor profesorovi Petrovi Holcovi z Katedry geológie a paleontológie UK v Bratislave, ako i Csabovi Tóthovi, špecialistovi na pravekých chobotnatcov. Zub podľa ich analýzy reprezentuje ľavú stoličku mladého jedinca chobotnatca druhu Deinotherium giganteum.

Pezinok tak predstavuje na Slovensku šiestu známu lokalitu s nálezom deinotheria (Dolné Plachtince, Svinná, Borský Mikuláš, Devínska Nová Ves, Madunice). Datovanie peziňského exempláru náleží do mladších treťohôr, konkrétnejšie dočasnej časti obdobia neskorého miocénu (pred okolo 11,2 – 9,8 mil. rokov). Ukazuje sa, že pôvodným domovom včasných deinotherií bola Afrika, odkiaľ sa rozšírili do Európy a Ázie. Žili v prostredí s bohatou subtropickou vegetáciou spolu s inou teplomilnou faunou. Zvyškom po takomto poraste sú v tehelnej jame zachytené hnedouhoľné vrstvy zotletej vegetácie. Deinotheria a iné zvieratá žili v Pezinku v otvorenej krajine

Zub deinotheria z Pezinka

Deinotherium giganteum na rekonštrukčnej olejomalbe Z. Buriana

Zachovaná lebka druhu Deinotherium giganteum v Oxford University Museum of Natural History

J. L. Holuby v ateliéri akad. sochára J. Koniarika

s lokálnym lesným porastom na brehu veľkého Panónskeho jazera, zvyšku postupne vysladeného mora - výbežku oceánu Tethis. Svedkami týchto čias sú v Pezinku v tehliarskom íle nachádzané najmä početné lastúrníky a ulitníky. Pokiaľ ide o samotné deinotheria, tvar ich zubov poukazuje na to, že slúžili prevažne na spracovávanie lístia a stromových plodov. Typické pre ne boli i kly, ktoré boli na rozdiel od dnešných slonov, zahnuté nadol vychádzajúco zo sánky. Ich úloha nie je

dobre objasnená, zrejme slúžili na obranu, azda i pri získavaní potravy. Dospelý jedinec druhu *Deinotherium giganteum* dosahoval približne výšku dnešných slonov (3,5-4 m v kohútiku). Druh *Deinotherium gigantissimum* bol ešte o meter vyšší.

V spojitosti so zmenami životného prostredia, zapríčinenými chladnejšou klímou s meniacimi sa ročnými obdobiami koncom treťohôr (t. j. do 1,8 mil. rokov pred súčasnosťou) deinotheria, ako teplomilné zvieratá, spolu s ďalšími pozoruhodnými tvormi, v Európe a v Ázii vymierajú. Najdlhšie, do štvrtohôr, sa udržali v Afrike, kde boli svedkami vývoja predkov človeka. Éra chobotnatcov sa však v Európe zďaleka nekončila, deinotheria vystriedali odolnejšie, stepnému chladnejšiemu prostrediu prispôsobené druhy. Ich posledným reprezentantom bol u nás hojne zastúpený mamut ľadových dôb. Je zaujímavé, že J. L. Holuby, podľa sprostredkovanej informácie, uvádza z pezińskiej tehelne mimo iné aj zub mamuta, ktorý podľa neho získalo múzeum vo Viedni. Zo starej tehelnej jamy pochádzajú aj iné paleontologické nálezy, z najzaujímavejších spomenieme zuby nosorožca uložené v zbierke Maďarského štátneho geologického ústavu v Budapešti (za informáciu ďakujeme Csabovi Tóthovi).

Čo sa stalo so zvyškom pozoruhodného nálezu deinotheria ťažko povedať, azda sa nachádza v niektorom s depozitárov centrálnych vedeckých inštitúcií bývalého Rakúsko - Uhorska, alebo skončil v súkromnej zbierke, alebo sa roztratil. Jeho opätovné objavenie, i keď len s malou pravdepodobnosťou, však nemožno vôbec vylúčiť. Stará tehelná jama, miesto nálezu fosílie deinotheria, je dnes zavezeným smetiskom. Vedľa nej ležiaca nová jama však pri skamenelinách nepovedala zďaleka svoje posledné slovo.

Písomnosti J. L. Holubyho dokladajú, popri primárnych záujmoch (botanika, etnografia, história a archeológia) i jeho živý záujem o paleontológiu, vedu o poznaní dávno vyhynutých foriem života, čo najvýraznejšie sledujeme v záverečnej fáze jeho života, počas pezińskiego pobytu.

Pramene a literatúra:

- Ministerstvo vnútra SR, Štátny archív v Bratislave, pobočka Modra, JĽH 1901-1922. Zápisník J. L. Holubyho.
- HOLUBY, J. L.: Okolie Pezinka v pradávnej minulosti. Rukopis uložený v Malokarpatskom múzeu v Pezinku. Prír. číslo 1980/83/37.
- HOLUBY, J. L.: Z Pezinku a okolia. In: Sborník Museálnej Slovenskej Spoločnosti 19/1, 1914, s. 51-67.
- HOLEC, P.: *Deinotherium giganteum* Kaup (Proboscidea, Mammalia) z panónskych sedimentov hliniska tehelne v Pezinku. In: *Mineralia Slovaca* 37, 2005, s. 551–554.
- KAPPELMAN, J. – RASMUSSEN, D. T. – SANDERS, W. J. – FESEHA, M. – BOWN, T. – COPELAND, P. – CRABAUGH, J. – FLEAGLE, J. – GLANTZ, M. – GORDON, A. – JACOBS, B. – MAGA, M. – MULDOON, K. – PAN, A. – PYNE, L. – RICHMOND, B. – RYAN, T. – SEIFFERT, E. R. – SEN, S. – TODD, L. – WIEMANN, M. C. – WINKLER, A.: *Oligocene mammals from Ethiopia and faunal exchange between Afro-Arabia and Eurasia*. *Nature* 426, 2003, s. 549–552.
- KOVÁČ, M. - SYNAK, R. - FORDINÁL, K. - JONIAK P. - TÓTH, CS. - VOJTKO, R. - NAGY, A. - BARÁTH, I. - MAGLAY, J. - MINÁR, J.: *Late Miocene and Pliocene history of the Danube Basin: inferred from development of depositional systems and timing of sedimentary facies changes*. In: *Geologica Carpathica* 62/6, 2011, s. 519–534.
- TÓTH, CS.: *Paleoekológia a diverzita neogénnych chobotnatcov (Proboscidea, Mammalia) na slovenskom území Západných Karpát v závislosti od klimatických zmien a biotických interakcií*. In: *Mineralia Slovaca* 42, 2010, s. 439-452.
- Foto: Archív Malokarpatského múzea v Pezinku; MV SR, Štátny archív v Bratislave, pobočka Modra; Július Vavák, Wikipédia.

HMOTNÍ SVEDKOVIA ZANIKNUTÝCH ČIAS PEZINSKÉHO CECHOVNÍCTVA

Lucia Burdová

Drevená feruľa cechmajstrov murárskeho cechu v Pezinku

V bohatom zbierkovom fonde Malokarpatského múzea v Pezinku sa nachádza o. i. jedinečná zbierka, ktorá sa zachovala po existencii dnes už zaniknutých cechových organizácií, pôsobiacich v Pezinku. Jej súčasťou sú predmety dokumentujúce bývalú prestíž, moc a význam cechov, ktoré napriek dominancii vinohradníctva zasiahli a ovplyvnili hospodársky a sociálno-ekonomický obraz mesta. Do zbierkového fondu prináležiace truhlice, cínové kanvice, či ferule, ako insígnie každého cechu, boli predmetmi, ktoré plnili nielen praktickú funkciu, ale ako symbol reprezentovali postavenie a právomoc cechovej organizácie navonok.

Napriek určitým lokálnym rozdielom a špecifikám mala väčšina cechov podobnú štruktúru. Boli to spoločenstvá, či záujmové organizácie remeselníkov združujúce majstrov toho istého, alebo podobného zamerania. Chránili hospodárske a stavovské záujmy svojich členov, regulovali výrobu, prácu ako aj odpredaj výrobkov. Základom každého cechu boli štatúty – artikuly schvaľované vrchnosťou, ktoré obsahovali práva a povinnosti platné pre všetkých jeho príslušníkov. Určovali nielen pracovnoprávne záležitosti cechu, ale ovplyvňovali a usmerňovali i súkromný život jeho členov. Na čele každého cechu stál volený cechmajster, ktorý dohliadal na dodržiavanie nariadení, ustanovení, poriadok, riešil spory členov, živnostenské i mravné prečiny, dohliadal na dobrú povest cechu, spravoval príjmy či cechovú agendu. Cechmajster bol volený spomedzi majstrov, keďže iba oni boli riadnymi členmi cechu. Avšak cesta k nadobudnutiu majstrovského titulu nebola ľahká. Remeselník musel prejsť dlhým vzdelávacím procesom. Ten začí-

nal vstupom do učňovského stavu, pokračoval povýšením do stavu tovarišského a ak uchádzač splnil všetky podmienky vrátane povinnej vandrovky a vyhotovenia majstrovského kusu, bol mu pridelený titul majstra.

K najvýznamnejším predmetom, ktoré každý cech uschovával, patrila truhlica, nazývaná aj matka cechu, či láda. Už samotný názov nám prezrádza dôležitosť, ktorá jej bola preukazovaná. Truhlice zväčša drevené, bývali hladké, niektoré jednoduché, no neraz aj bohato zdobené, čím konkrétny cech demonštroval svoj spoločenský status. Súčasťou výzdoby bývalo i vyobrazenie cechového emblému – znaku, približujúceho charakter príslušného remesla, či služby toho-ktorého cechu, ako aj mená cechmajstrov, alebo majstrov. Mnohé

z nich boli datované a niektoré opatrené i značkou výrobcu. Truhlica bývala uložená a opatrovaná v dome cechmajstra. Uchovávali sa v nej dôležité dokumenty, cechové artikuly, majstrovské knihy, účtovné listiny, výúčné listy, vandrovné knižky ako aj peniaze, ktoré boli spoločným majetkom organizácie. Pri prijatí a vstupe nového majstra do cechu bývala do nej odvádzaná aj určitá peňažná taxa. Túto prax môžeme vidieť i v prípade pezińskiego cechu mlynárov, ktorý vo svojich artikuloch uvádza, aby: ...každý majster potstive vyučeny, ktery do cechu pezińskiego zapisati se dati chce, aby ten jisty majster po prve jeden zlaty do matky lady zložil, jemu articulae přečitali, jeho Kundschaft od neho žadali; a potstivy cech jest z jeho Kundschaftten spokojeny, tak aby potom majstrovsku taxu, to jest deset zlatych do matky lady zložil a jednu kandlu vina per 6. pintu, a potom jeho jmeno do cathaloga majstrovského zapisano bylo.

Cechová truhlica pezińských maliarov a natieračov

Okrem spomínanej úžitkovej funkcie mala truhlica i funkciu symbolickú. Na začiatku každého cechového zhromaždenia ju cechmajster obradne otvoril, čím danú schôdzu otvoril. Ukončenie zasadnutia vyjadril jej zatvorením. Počas doby, kedy bola truhlica otvorená, sa od prítomných majstrov vyžadovalo dôstojné správanie. Porušenie sa trestalo pokutou. V prípade voľby nového cechmajstra bývala truhlica odovzdaná do jeho rúk.

Truhlice, ktoré sa nachádzajú v Malokarpatskom múzeu, sú pozostatkom po štrnástich cechoch, ktoré v meste Pezinok pôsobili (cechu gombičkárov, stolárov, maliarov a natieračov, plátenníkov, kolárov, krajčírov, spoločného cechu pezinských zámočníkov, hodinárov a puškárov, obuvníkov, pokrývačov, kamenárov a murárov, kožušníkov, pekárov, mlynárov a tovarišského cechu gombičkárov). Napriek tomu, že v Pezinku sa v priebehu 17. - 18. storočia ustanovilo cez dvadsať cechových organizácií, je počet zachovaných truhlíc jedinečným dokladom, ktorý dokumentuje prítomnosť, spoločenské postavenie, ekonomický vplyv, etnicitu a bohatý vnútorný život miestneho cechovníctva. O ich záchranu, ako aj o záchranu ostatných pamiatok, sa pričínili František Karol Meissl, významný predstaviteľ mesta, kultúrneho a spoločenského života prelomu 19. a 20. storočia. Ten sa v rámci svojho záujmu o dejiny zaslúžil nielen o usporiadanie mestského archívu, ale svoju pozornosť venoval i zbieraniu pamätihodností. Zhromaždené exponáty z histórie mesta Pezinok, jeho samosprávy, súdnej právomoci, či hospodárskeho vývoja sústredil začiatkom dvadsiateho storočia do novozaloženého malého mestského múzea, umiestneného v priestoroch miestnej radnice. Práve do poslednej kategórie spadali predmety po zaniknutých cechových organizáciách, ktoré tvoria dodnes dôležitú súčasť zbierkového fondu Malokarpatského múzea. Sú dokladom rozmanitosti remeselnej výroby združenej v cechoch a vďaka neraz precíznemu a ozdobnému prevedeniu svedkami umeleckej zručnosti ich tvorcov.

K najstarším truhliciam v skupine exponátov po bývalých cechoch patrí drevená truhlica cechu pezinských plátenníkov z roku 1635. Ide o jednoduchú, maľovanú zelenú truhlicu zdobenú rastlinnými ornamentmi, na ktorej sú uvedené nielen iniciály majstrov, ale aj rok jej zhotovenia, či renovácie. Ďalším zaujímavým kusom danej zbierky je i truhlica cechu pezinských maliarov a natieračov, dekorovaná kolorovanou rastlinou maľbou, ako aj maľovaným symbolom znázorňujúcim ľudské oko umiestnené v zaoblenom trojuholníku. Truhlica je opatrená letopočtom 1642 a ďalej údajmi, ktoré zaznamenávajú roky jej renovácie. Z hľadiska umeleckého prevedenia, dekoračnej zložitosti a remeselnej zručnosti si pozornosť zaslúži truhlica pezinských kožušníkov. Bohato vyrezávaná, zdobená intarziou, zvieraciami i architektonickými motívami, ktorej súčasťou sú precízne zhotovené kované rukoväte vsadené do vykrojeného plechu predstavujúceho hlavu anjela. Dominantným prvkom sú nohy truhlice, ktoré tvoria štyri pozlátene plasticky vyrezávané levie hlavy.

Práve skutočnosť, že cech investoval nielen do opravy svojich truhlíc, čoho svedkami sú na nich uvádzané letopočty, ale i do výzdoby, poukazuje na dôležitosť a úctu aká im bola v rámci spoločenstva prikladaná.

Okrem truhlíc prináležali do inventáru každého cechu kanvice. Kanvice, zväčša cínové, rôzneho tvaru a veľkosti boli obradnými nádobami používanými pri slávnostných zasada-

tiach, hostinách a oslavách cechu, počas ktorých sa z nich čapovali, resp. nalievali nápoje - prevažne víno, ako vyplýva z rôznych účtovných zápisov, či artikul. Z nich sa dozvedáme o. i., že práve víno bolo v mnohých prípadoch popri stanovenej peňažnej taxe jednou z položiek, ktorú musel nový majster zložiť pri svojom prijatí do cechu.

Nádoby na nápoje, podobne ako truhlice, bývali jednoduché, prípadne rôzne dekorované, mnohé mali na sebe vygravírovaný znak cechu, iniciálky, alebo mená cechmajstra a starších majstrov, dátum zavedenia kanvy do používania a ďalšie údaje spojené so životom cechu. Väčšie kanvy, kanvice slúžili na čapovanie a rozlievanie vína. Z menších pohárov či korbeľov sa pilo priamo. Fond Malokarpatského múzea v Pezinku obsahuje päť cínových nádob na nápoje, štyri kanvice a jeden korbeľ, ktoré sú pozostatkom po bývalých cechoch (cechu tesárov, mlynárov, kožušníkov, plátenníkov a pekárov). Napriek ich nevelkému počtu sú zaujímavou vzorkou bohatej rôznorodosti tvarov, veľkosti, či použitej výzdoby. K tvarovo najzaujímavejším kúskom môžeme priradiť kanvice cechu

Cechová truhlica pezinských plátenníkov

pekárov a kožušníkov, ktoré sú špecifické svojím šesťbokým spracovaním. Ich netradičnosť a jedinečnosť spočíva nielen v samotnej forme, ale i dekorácii. V prípade kanvice cechu kožušníkov je pozoruhodný nápis na prednej strane pláštá,

Cechová truhlica pezinských kožušníkov

Cínová kanvica cechu pezinských kožušníkov

ktorý nás informuje o cechu, ktorému daná nádoba patrila v znení: ZECH FLASCHEN EINES EHRSAMEN HANDWERKS DER KIRSCHNERMEISTER IN PÖSING. DER ZEIT ZECHMEISTER PAULUS HANUSEK Anno 1756, v preklade: Cechová fľaša počestného remesla kožušničkeho v Pezinku. Toho času cechmajster Paulus Hanusek. Rok 1756. Za zmienku stojí aj prevedenie vrchnej časti kanvice, ktoré je ukončené vekom s rukoväťou ozdobenou plastickým motívom dvoch ľudských hláv. Na druhej kanvici, patriacej cechu pekárov, sa nachádzajú vygravírované mená cechmajstrov a majstrov cechu, ako aj rytý emblém cechu zobrazujúci dvoch proti sebe stojacich dvojchvostých levov držiacich dva bochníky chleba a pralík. Súčasťou je i datovanie uvádzajúce rok 1734. Ďalšie kanvice, ktoré sa zachovali po cechoch tesárov a mlynárov sú kónického tvaru, v spodnej časti so vsadeným mosadzným kohútikom. Dná oboch sú ukončené tromi nožičkami vyformovanými do podoby tváříčky anjela s krídlami. Posledným kusom patriacim do danej kategórie je cínový pohár, resp. korbeľ pezinských plátenníkov. Ide o jednoduchý korbeľ s príklopovým vekom, zdobený vyrytými menami, dekoratívnym rastlinným motívom a letopočtom 1737.

Popri zmienených truhliciach a kanviciach je zaujímavým exponátom aj tzv. feruľa - drevená palica v tvare lopatky, ktorá bola znakom hodnosti cechmajstra. Predstavovala pôvodnú

Cínová kanvica cechu pezinských mlynárov

prvostupňovú súdnu právomoc cechmajstra, ktorý rozhodoval, riešil a trestal menšie priestupky v rámci cechu, pričom ju používal aj na vykonávanie telesných trestov. Postupne sa z ferule stal obradný predmet, demonštrujúci jeho postavenie. V niektorých prípadoch sa používala aj ako pomôcka pri prijímaní a povyšovaní nových členov cechu. Feruľa, ktorá prináleží k cechovým exponátom Malokarpatského múzea bola majetkom murárskeho cechu. Na tento fakt nás upozorňuje i samotný nápis vyrezaný na jej vrchnej časti, v znení: IT TATO FERULA PRINÁLEŽÍ POCIVÉMU CECHU MURARSKIMU PEZINEK 1806.

Spomenuté cechové predmety ako truhlice, kanvice, či feruľa, napriek tomu, že tvoria len torzo pôvodného majetku pezinských cechov, sú nielen hmotnými pamiatkami dokladujúcimi prítomnosť a pôsobenie cechových organizácií v Pezinku, ale sú i svedectvom ich vnútorného života, štruktúry, hierarchie, a poukazujú na postavenie, ktoré v rámci mestského spoločenstva zastávali. Vďaka odbornej starostlivosti, ktorú Malokarpatské múzeum v Pezinku na ich ochranu vynakladá, môžu návštevníci dané exponáty vidieť vystavené i v novej expozícii, ktorá svojím zameraním, pútavým, moderným a interaktívnym spôsobom približuje dejiny malokarpatského regiónu.

Pramene a literatúra:

- Zbierkový fond Malokarpatského múzeum v Pezinku, podskupina: Cechy a Remeslá.
- DUBOVSKÝ J. a kol. : Dejiny Pezinka. Bratislava 1982.
- LEHOTSKÁ D.: Dejiny mesta Pezinka. Turčiansky sv. Martin, 1947.
- BOTÍK J. - SLAVKOVSKÝ P., kol. aut.: Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska I. Bratislava 1995.
- BOTÍK J. - SLAVKOVSKÝ P., kol. aut.: Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska II. Bratislava 1995.
- HOUDEK, I.: Cechovníctvo na Slovensku. Muzeálna slov. spoločnosť. Turčiansky sv. Martin, 1943.
- ŠPIESZ, A.: Remeslo na Slovensku v období existencie cechov. Bratislava 1972.

MALOKARPATSKÉ MÚZEUM V PEZINKU JE V NOVOM ŠATE

Miroslava Kišoňová

Jednou z troch základných úloh múzeí je sprístupňovanie zbierkových predmetov. Táto činnosť sa dá napĺňať prostredníctvom krátkodobých alebo dlhodobých výstav či expozícií. Malokarpatské múzeum v Pezinku po niekoľkých rokoch otvorilo svoju novú, druhú stálu, expozíciu s názvom Príbeh vína. Návštevníci v nej majú možnosť vidieť vzácne predmety, ktoré podčiarkujú význam vinohradníctva a vinárstva v regió-

návštevnikov. Múzeum tak od konca roka 2013 disponuje dvomi interaktívnymi expozíciami a je len na vás, ktorý okruh navštívite.

Ďalšou novinkou je od októbra 2013 nové logo. Tri bobule – zelená, oranžová a fialová symbolizujú aktivity múzea – zameranie na vinohradníctvo, programy pre verejnosť a odbornú činnosť. Zelená bobuľa však odráža aj poctivosť, bez ktorej nemôže vzniknúť ani dobré víno. Dôveru symbolizuje oranžová bobuľa, ktorá je zároveň znakom pre prácu a aktivity s verejnosťou. Posledná – fialová časť strapca je označením pre odborné články, prednášky, výstavy či expozície a hľadanie kontextu medzi históriou a súčasnosťou. Nové logo je teda nielen odrazom smerovania Malokarpatského múzea v Pezinku, zároveň odráža presvedčenie a hodnoty ľudí, ktorí za ním stoja.

ne Malých Karpát. Postavenie tohto zamestnania a jeho vykonávateľov je prezentované prostredníctvom archeologických nálezov, priebehu kolonizácie na nemeckom práve, rozvoja remeselnej výroby či architektúry. Zastúpené je i 20. storočie, v ktorom sa cez príbeh Jozefa Belicu zoznámite s témou budovania Jednotných roľníckych družstiev. V tejto modernej expozícii nevynechali jej tvorcovia ani hravé prvky. Prostredníctvom simulátorov opitosti si otestujete vlastnú motoriku a spoznáte aj negatívne účinky nadmernej konzumácie vína. Novými prvkami sú i dva otvorené depozitáre či dotykový monitor s témou znárodňovania. Pri zmenách sa nezabudlo ani na deti, a preto sú pre ne nachystané počas prehliadky drobné úlohy, prostredníctvom ktorých sa zoznámia s múzeom a predmetmi v ňom. Tieto činnosti sú označené symbolom – Strapčekom, znakom tvorivých aktivít pre najmenších

Rozširovanie a zlepšovanie služieb neobišlo ani základnú ponuku, ktorú okrem prehliadok tvoria aj zážitkové degustácie. Novinkou na Slovensku, ktorú ponúka iba Malokarpatské múzeum v Pezinku, sú degustácie najlepších malokarpatských vín v absolútnej tme. Náš someliér prevedie návštevníka svetom vína a jeho súhrou s gastronómiou prostredníctvom skutočného zážitku. Ochutnávka vín je obohatená o prírodné slovenské syry. Vínni nadšenci si môžu vybrať aj medzi ďalšími dvomi degustačnými balíčkami – Classic alebo Fresh and sweet kiss.

Malokarpatské múzeum v Pezinku ako regionálne múzeum chce ponúkať služby, ktoré pomôžu rozvoju cestovného ruchu v našej oblasti. Zároveň si dáva za cieľ predostrieť význam vinohradníctva a vinárstva ako faktorov, ktoré už viac ako dvetisíc rokov formujú tvár regiónu pod Malými Karpatmi.

10 ROKOV MESTSKÉHO MÚZEA V PEZINKU

Petera Pospechová

Mestské múzeum v Pezinku zavŕšilo nedávno 10 rokov svojho pôsobenia. Vzniklo k 1. marcu 2003 ako nová kultúrna inštitúcia Mesta Pezinok s úlohou a cieľom systematicky zhromažďovať, ochraňovať, vedecky a odborne spracovávať a sprístupňovať hmotné i nehmotné doklady k dejinám mesta Pezinok. Presne v duchu zákona o múzeách a galériách. Vychádzajúc zo zadaného poslania sa činnosť múzea prirodzene vyformovala v štyroch hlavných oblastiach. Tým najviditeľnejším výstupom sú výstavy prezentujúce čiastkové výsledky múzejnej práce, približujúce rovnako históriu i umenie. Črepy a keramika, kresba, maľba, kosti, kamene,

fotografie, vojenské uniformy, grafika, tehly, mince, reliéfy, knihy, opäť črepy... aj to sú naše výstavy. Prím hrá archeológia, ktorá tvorí základ našej stálej expozície, vyskladaná len necelé 4 roky od otvorenia a priebežne dopĺňaná novými nálezmi a zisteniami. Návštevník v nej spozná najstaršiu históriu Pezinka a jeho okolia tak, ako ju stáročia a tisícročia ukrývala zem a ako ju dnes dokážeme interpretovať a „čítať“. Pri krátkodobých výstavách hľadáme nové témy, skúsime nové spôsoby inštalácie. Možno nečakané, možno prekvapivé. Vždy výzvy. Múzeum sme v rámci viac než 50 výstav premenili na vzorkovňu tehál, četnícku stanicu, jaskyňu. Postavili sme palpost, pravekú chatu, naplnili miestnosti vôňou benzínu a motorového oleja. Nie len história má miesto v našich priestoroch. Patria k nám aj výstavy výtvarného umenia v jeho rôznorodých podobách. Predstavujeme súčasné umenie a jeho autorov – silnú generáciu výborných grafikov, zhodou okolností (?) všetkých prepojených na Pezinok, maliarov, sochárov, fotografov. Pripomíname veľké mená nielen pezinského umenia. Ján Kupecký hovorí azda za všetko. Aj cez výstavy, autorov a ich diela zhodnocujeme našu galerijnú zbierku o vzácne kusy grafiky, maľby, či sochy a k menám ako Zabadal, Baláž, Ilečko a Šteberl postupne pribúdajú Piačka, Vavrová, Tyková, Uchnár...

Najinšpirujúcejšou časťou našej práce sú výskumy, ktorých výsledky a zistenia posúvajú múzeum ďalej, vyvolávajú stále nové otázky a nútia hľadať odpovede. Pomáhajú objasňovať minulosť mesta a blízkeho okolia. Privádzajú nás na polia, do okolitých lesov, dvorov pezinských domov – na potenciálne archeologické lokality. Vedú nás k starým múrom i k starým písomnostiam, do knižníc a archívov. Dopĺňajú, upresňujú, prehľbujú, upravujú doterajšie poznatky o starom Pezinku. K najdôležitejším a najúspešnejším výskumom patrí preskúmanie stredovekej opevnenej lokality Starý zámok II., pravekého osídlenia grinavského Dlhého poľa, farského Kostola Nanebovzatia Panny Márie, mestských objektov na Radničnom námestí 9 a Holubyho 22, či rozsiahlej plochy stredovekej zástavby na Moyzešovej ulici. Od začiatku prebieha realizácia výskumov, prieskumov a monitorovania rôznorodých stavebných činností v úzkej kooperácii s Archeologickým múzeom SNM v Bratislave a pod odborným dohľadom Krajského pamiatkového úradu v Bratislave. V spolupráci s nimi, ako aj s odborníkmi na pamiatkovú starostlivosť, stavebno-historický vývin objektov a sídiel, reštaurátormi a historikmi postupne skladáme obraz tunajšieho územia, jeho osídlenia a urbanistického vývoja od praveku po novoveké obdobie.

Littera scripta manet – napísané zostáva. Preto sa samozrejmom súčasťou našich výstupov stali články, štúdie, zborníky,

časopis a monografie. Preto texty, ku ktorým sa každý, kto chce, môže kedykoľvek vrátiť. Tri tematické monografie, tri katalógy k výstavám, dva zborníky z odborných podujatí, časopis, desiatky textov publikovaných v miestnych periodikách, štúdie v celoslovenských zborníkoch a odborných časopisoch. Za nimi sa ukrývajú hodiny strávené pri výskumoch, štúdiu a spracovaní archívneho materiálu, literatúry, výskumných správ, starých tlačovín. Aj o tom je desaťročná práca múzea. O zhromažďovaní informácií, prijímaní nových podnetov, konfrontácii doterajších vedomostí s novými faktami, s novými pohľadmi. O zdieľaní doterajších zistení a poznatkov s kolegami odborníkmi i laickou verejnosťou. O ich správnom podaní a pretavení do „čítavého“, pútavého textu. Všetka naša výstavná, výskumná i publikačná činnosť vyúsťuje do propagácie mesta, jeho historického dedičstva a kultúrneho bohatstva. Prezentovať a propagovať výsledky múzejnej práce sa snažíme tak v užších odborných kruhoch, ako aj u širokej verejnosti. Príkladom spolupráce s odbornou verejnosťou je projekt „Carnuntum – Gerulata“, zameraný na identifikáciu a zmapovanie potenciálnych archeologických lokalít, podporený cez program EU Interreg IIIA. Interdisciplinárna konferencia „Pezinok ...Bozen 1208 – 2008“ pri príležitosti 800. výročia prvej písomnej zmienky o Pezinku, ktorá na jednom mieste a v jednom zborníku priniesla najnovšie poznatky k dejinám mesta v rôznych oblastiach a obdobiach historického bádania. Medzinárodné, nadregionálne i regionálne projekty pripravené aj za nášho aktívneho príspevku. Veľký dôraz kladíme na spoluprácu s pezinskou verejnosťou – deťmi, mládežou, klubmi dôchodcov a rôznymi záujmovými skupinami. Dôkazom sú besedy, prednášky, sprevádzanie po pamätihodnostiach mesta, vzdelávacie programy, tematické rozprávania o histórii spojené s premietaním starých fotografií. Dlhodobými projektmi sa usilujeme vzbudiť záujem o miestne a regionálne dejiny. Veríme, že ich poznanie spolu vytvára a upevňuje väzby na náš životný priestor, napomáha vnímať, uvedomovať si a chrániť jeho hodnoty.

Spätná väzba, ktorú pri našej práci vnímame, nás posúva stále ďalej. Pochvala a uznanie tešia, kritika núti odstraňovať chyby, vyvarovať sa omylov, stále na sebe pracovať v snahe dosiahnuť ten najlepší výsledok. Úloha, ktorá sa dá ľahšie zvládť, ak je Vám práca zároveň koníkom. A to je prípad celého dvojčlenného osadenstva Mestského múzea v Pezinku. Viac na www.MestskeMuzeumPk.sk a www.facebook.com/pages/Mestské-múzeum-v-Pezinku

■ Foto: Ján Štrba

ZOZNAM AUTOROV

Mgr. Peter Buday – absolvent Katedry vedy o výtvarnom umení FF UK v Bratislave, pracovník Pamiatkového úradu SR. Venuje sa historickým výskumom domácej architektúry a pamiatkovej ochrany pred rokom 1918.

Mgr. Lucia Burdová – historička, venuje sa najmä dejinám malokarpatského regiónu, pracuje v Malokarpatskom múzeu v Pezinku.

PhDr. Michal Duchoň, PhD. – venuje sa problematike mestských dejín v ranom novoveku a regionálnym dejinám Malokarpatskej oblasti. Pracuje v súkromnom sektore.

Mgr. Michal Franko, PhD. – historik Malokarpatského múzea v Pezinku, venuje sa dejinám vinohradníctva na našom území, špecializuje sa na malokarpatské viničné právo.

Františka Hlaváčiková – pracuje ako dokumentátorka v Malokarpatskom múzeu v Pezinku, pobočka Literárne a vlastivedné múzeum vo Svätom Jure.

PhDr. Martin Hrubala, PhD. – historik, v súčasnosti riaditeľ Malokarpatského múzea v Pezinku.

Mgr. Sylvia Hrdlovičová – vyštudovala na FF UK odbor história - filozofia. Od r. 1997 pracuje v SNM - Múzeu Ľudovíta Štúra ako kurátorka.

Karol Kantek – venuje sa kultúrnym dejinám Malokarpatského regiónu. Publikuje v regionálnej a vedecko-populárnej tlači.

Mgr. Miroslava Kišoňová – referentka cezhraničnej spolupráce a vzťahov s verejnosťou, v súčasnosti zástupkyňa riaditeľa Malokarpatského múzea v Pezinku.

PhDr. Danko Kopálová – absolventka národopisu na FF UK v Bratislave, v rokoch 1975- 2012 pracovala ako etnologička v Záhorskom múzeu v Skalici, v ÚĽUV-e Bratislava a Malokarpatskom múzeu v Pezinku (r.1999-2012 ako riaditeľka). Špecializuje sa na ľudový odev, keramiky a stravovanie.

Rastislav Luz – študent archívniectva. Venuje sa najmä cirkevným dejinám Svätého Jura.

Mgr. Agáta Petrakovičová Šikulová – absolventka histórie a archívniectva na FF UK v Bratislave, venuje sa kultúrno-spoločenskému životu medzivojnovnej Modry a histórii keramickej výroby.

PhDr. Petra Pospechová – absolventka archívniectva a histórie na FF UK v Bratislave, v súčasnosti riaditeľka Mestského múzea v Pezinku.

PhDr. Vladimír Turčan – absolvent archeológie na FF UK v Bratislave, pracovník SNM - Archeologického múzea. Špecializuje sa na dobu rímsku a včasný stredovek, archeologické výskumy hlavne na juhozápadnom Slovensku.

PhDr. Július Vavák – archeológ Malokarpatského múzea v Pezinku. Špecializuje sa na výskum slovanského osídlenia v regióne.

VYDANIE ČASOPISU PODPORILI

občianske združenie
MUSEUM VINORUM

HISTORIKA – malokarpatský historický občasník 2/2013

Vydáva: OZ MUSEUM VINORUM, M. R. Štefánika 4, 902 01 Pezinok, e-mail: odm@post.sk

Zostavili: PhDr. Martin Hrubala, PhD., PhDr. Petra Pospechová, Bc. Peter Wittgrüber

Jazyková úprava: PaedDr. Adam Herceg

Grafická úprava: Peter Bady Buday

Tlač: Abrad, s.r.o. Žitná 1, 831 06 Bratislava

Náklad: 750 ks

Registračné číslo: EV 4711/12

ISSN: 1338-998X

© Autorské práva vyhradené.

Akékoľvek rozmnožovanie textu, fotografií, kresieb len s predchádzajúcim súhlasom vydavateľa.

